د لوړو زده کړو وزارت
کابل پوهنتون
د ښوونې او روزنې پوهنځی

د اروا پوهنې ښوونځي

لیکوال: پوهاند گل رحمن حکیم

[illegible] کو د بیا [illegible]ونې [illegible]ره (کور)
Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د اروا پوهنې ښوونځي
پوهاند گل رحمن حکیم
کور

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختیځ د بیا رغونې اداره (کور) د خپرونو څانګه، خپرنۍ لړۍ-۱۷

د لوړو زده کړو وزارت
د کابل پوهنتون
د ښوونې او روزنې پوهنځی

د اروا پوهنې ښوونځي

لیکونکی: پوهاند ګل رحمن حکیم
د ښوونې او روزنې د پوهنځي استاد

۱۳۷۸ هجري لمریز د کب میاشت/ ۱۴۲۰ هـجري سپوږمیز

PROPERTY OF
ARIC
Established
1989

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : د ارواپوهنې ښوونځي

لیکوال : پوهاند ګل رحمن حکیم

لیکګر :صدیق الله بدر

خپرونکی : د کور د خپرونو څانګه

مهتمم : ډاکټر محمد فرید بزګر

شمیر : ۵۰۰ ټوکه

د چاپ نېټه : ۱۳۷۸ هجري لمریز - کب / ۱۴۲۰ هجري سپوږمیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

دا کتاب چې د «اروا پوهنې ښوونځي» تر عنوان لاندې لیکل شوی دی، زما د زیار او هاند نتیجه ده چې وروسته د کلونو تدریس تالیف او د اروا پوهنې د بېلابېلو منابعو له مطالعې څخه، د محترمو پوهانو او مینه والو حضور ته وړاندې کېږي.

دا اثر د لومړي ځل لپاره په ۱۳۷۰ لمریز کال کې، د ښوونې او روزنې د اروا پوهنې د دریمو ټولګیو لپاره ولیکل شو.

دا دی هغه اثر د ځینو اصطلاحاتو او کمي او کیفي بدلون سره بېره د یوې مبسوطې سریزې په زیاتولو سره، په اوسني شکل واوښت.
هیله ده چې په راتلونکي چاپ کې د نورو اصطلاحاتو، نوې طرحې او نظریاتو زیاتولو سره توفیق زما په نصیب شي.

په حقیقت کې د «اروا پوهنې ښوونځي» او پدیدې په هر وخت کې د بشري ټولنې او په خاصه توګه د څېړونکو او روزونکو د پام وړ وي، له ډېرې لرغونې زمانې څخه فیلسوفانو او ټولنپوهانو اروا پوهنه د ټولنې د فرهنګي ودې او پرمختګ لپاره یو بنسټیز عامل ګاڼه او په دې ګروهه وو چې د ځان او په عامه توګه پر ته د انسان له پېژندنې، نشو کولای د هیواد او ټولنې د پرمختګ او لوړتیا انتظار ولرو. د دې منظور د سرته رسولو لپاره د نړۍ نامتو پوهانو

د «ارواپوهنې د ښوونځيو» کې موضوع ټاکنې او څېړلو د طريقو لپاره ځانګړي وړاندېزونه کړي دي. ځينو په ذهني د سپړنې، د طبيعت په سپړلو او ځينو به په ذهني تصوراتو تاکيد کاوه.

په شلمه پېړۍ کې ارواپوهان په دوو ډلو وېشل کېږي ځينې د تجربې ارواپوهنې او ځينې د عقلي او منطقي ارواپوهنې پلويان ګڼل کېږي. دا پېړۍ بايد د ارواپوهنې د ښوونځيو د پراختيا او پرمختګ دوره وشمېرل شي ځکه چې دې ښوونځيو د نولسمې پېړۍ د دوهمې نيمايي څخه بيا تر 1912 پورې په ډېرې چټکتيا سره، وده او پراختيا وموندله، خپلې څېړنې يې په علمي بنسټ پيل او د زده کړې پروګرامونو ته يې لاره خلاصه کړه.

ليکونکي زيار ايستلی چې د هر ښوونځي موضوع او د څېړنې او مطالعې طريقه په لنډه توګه توضيح او بيان کړي.

د دې کتاب سريزه فلسفي ارواپوهنه، د علمي ارواپوهنې د پيل او پوهېدو لپاره په نسبتاً لنډ ډول شرح کوي. بيا لومړی څپرکی د ارواپوهنې تاريخي سير بيانوي، دوهم څپرکی د تداعي ښوونځي په هکله چې ډېر لرغونی انګليسي ښوونځی دی او ځينې مطالب يې لا تر اوسه د تدريس وړ دي په زړه پورې تطبيقي مواد راټول کړي دي. دريم څپرکی د شعور په هکله د «جوړښت ښوونځي» تر عنوان لاندې د ذهن جوړونکي اجزاوو او توکي (عناصر)، په هکله معلومات وړاندې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی د عمل د اصالت ښوونځی دی ، دا ښوونځی د شعور یا ذهن په کارول او اړیکې یې د چاپېریال سره څېړي .

پنځم څپرکی د سلوکي ښوونځي موضوع ده چې په ځانګړي ډول حرکت او د فعالیت کنټرول او اټکل دی . په علمي طریقه تر څېړنې لاندې نیسي . شپږم څپرکی د روانکاوی تر عنوان لاندې شعور په دوه ډوله یا برخو ویشي او د ظاهري سلوک اصلي عوامل د شعور په تیاره برخه کې لټوي . اووم څپرکی د اروا پوهنې دریم بُعد یا دریم قوت « د بشري اروا پوهنې » تر سرلیک لاندې د انسان د سلوک او فعالیت په هکله ، د تجربتي او عقلي اروا پوهنې د اصولو او قوانینو په کارولو سره معلومات وړاندې کوي .

د دې نه لوستونکو د اسانتیا په خاطر زیار ایستل شوی چې د اروا پوهنې د اصطلاحاتو معادل کلمې په انګلیسي ، د مخونو او د کتاب په پای کې د یوې مجموعې په توګه په الفبایي ترتیب ولیکل شي .

په پای کې له محترم اسمعیل یون او صدیق الله بدر چې د کتاب په ترتیب کې او همدارنګه له ښاغلي فرید بزګر نه چې په چاپ او خپرولو کې یې خاصه پاملرنه کړې ، د زړه له کومې مننه کوم .

په درنښت

ګل الرحمن حکیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروا پوهنې ښوونځي

د پوهنيزو آثارو خپرول د يوې ژبې او ملت د ودې او پرمختګ لپاره ډېر مهم دي. هغه وخت چې پر کابل پوهنتون د جګړې ناتار نه و خور شوی، نو ګڼ شمېر درسي او مرستندوی درسي کتابونه، مجلې او نور پوهنيز کتابونه يې خپرول. دغو آثارو پر خپل وخت د پوهنتون د محصلينو درسي ستونزې خړوبولې او د استادانو د پوهنيزو تجربو او معلوماتو په زياتون کې يې کارنده رول درلود. د جګړې له کبله د کتابونو او پوهنيزو اثارو خپرول په ټپه ودرېدل. د پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم دا علمي اثر هم لږ تر لږه د اتو کلونو په بهير کې د چاپ جوګه نه شو.

دا اثر چې د اروا پوهنې بېلابېل ښوونځي راپېژني او پر يو شمېر نورو، اروايي مسايلو بحث کوي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي کې د يو درسي کتاب په بڼه تدريسېده، چاپ يې د نوموړي پوهنځي محصلينو ته خورا مهم و. د دغې اړتيا له کبله ما له پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم سره د دغه اثر د چاپ په باب خبرې وکړې. استاد د دې کتاب يوه لاسکښلې نسخه ما ته راکړه. ما د هېواد ځوان ليکوال او شاعر ښاغلي صديق الله بدر ته د خطاطۍ لپاره ورکړه. بدر صاحب په ډېره مينه په ورېا ډول دا کتاب خطاطي کړ.

د چاپ لپاره مې د هېواد له ډېر تکړه ليکوال او روغتيا پال ښاغلي ډاکټر محمد فريد بزګر څخه چې د علمي کتابونو له خپرلو سره ډېره زياته مينه لري او تر اوسه يې پخپله هم ګڼ شمېر طبي، ادبي او نور پوهنيز کتابونه چاپ کړي دي، هيله وکړه. ښاغلي ډاکټر فريد بزګر زموږ هيله پوره کړه او دا پوهنيز کتاب يې پخپل لګښت چاپ کړ.

زه د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي محصلينو او پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم ته د دغه کتاب د چاپ له امله مبارکي وايم او له ښاغلي صديق الله بدر او ګران ډاکټر فريد بزګر څخه ډېره مننه کوم چې دا کتاب يې د چاپ جوګه کړ.

په مينه او درناوي

د پوهنيزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاينې لېوال

پوهنيار محمد اسمعيل يون

۱۳۷۸/ لړم/ ۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

د خپرونکي سريزه

په خپله ژبه د پوهنيزو موادو (کتابونو، مجلو، ورځپاڼو، رسالو، خبرنو، اخبارونو، قاموسونو، اطلسونو، او نورو) نه موجوديت د دې سبب شوی چې افغانان نورو ژبو ته مخه کړي، که د دوی مجبوريت او اړتيا په خپله ژبه رفع شي، هيڅوک به بلې ژبې ته ترجيح ور نه کړي.

پوهه او د پوهې زده کړه دوامداره اړتيا ده، هيڅوک نه شي ويلی چې ګوندې ما فلانی کتاب او يا کتابونه ولوستل او اوس زه په هر څه پوهيږم. په دې مانا چې په يو کتاب يا يو څو کتابونو کې ټوله نننۍ پوهه نه شي راټوليدی. حتی د يوې ځانګړې ځانګې يوه کوچنۍ برخه په يو يا څو محدودو کتابونو کې نه شي راټوليدی. د بېلګې په ډول، همدا اروپوهنه به په نظر کې ونيسو، او يا همدا ستاسې په لاس کې کتاب به په نظر کې ونيسو، دا يوازې د اروپوهنې د ښوونځيو په هکله غږيږي، خو د اروپوهنې نورې برخې لکه د ويرې اروپوهنه، د خوب اروپوهنه، د هوښيارتيا اروا پوهنه، د ماشوم اروپوهنه، جنسي اروپوهنه، د ښځو اروپوهنه، د بلوغ د وخت اروپوهنه، د جګړه ځپلو وګړو اروپوهنه، د وجود ژبه، د رنګونو اروپوهنه، د مجرمينو اروپوهنه، مصنوعي خوب او داسې په سلګونو نورې ځانګې يې په يو کتاب کې راټولول ناشونی کار دی. نو افغانانو ته هم په مختلفو ساحو کې په مختلفو سويو د پوهنيزو موادو اړتيا ده.

له بده مرغه په دې اوږده تپل شوې جګړه کې چې زموږ د کور کوډلې له سولو پرته يې زموږ ټوله شتمني له خاورو سره خاورې کړه زموږ ټول د زده کړې کره سيستم هم ګډوډ شو. اوس بايد ټول افغانان لاسونه سره راونغاړي او د خپل هېواد د بيا رغولو ته ملا وتړي، او په ځانګړي ډول د هېواد د ملا تير او که ووايم بنسټيز عنصر يعنې پوهې ته ځانګړې پاملرنه وکړي. دا کار په يوازې ځان نه کيږي، لکه چې مخکې مې وويل افغانان بايد سره لاسونه ورکړي او هر څوک د خپل وس په اندازه په خپل مربوط کار کې ونډه واخلي، چې دا کتاب د دغه عمل ښه بيلګه ده. قدرمن پوهاند صاحب د کتاب د ليکلو درونډ بار په غاړه واخيست، ښاغلي صديق الله بدر په خپلو هنرزيږونکو ګوتو خطاطي کړ، د پوهنيزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډايني ليوال ښاغلي محمد اسمعيل يون په وسيله کتاب ما ته راورسيد، او موږ هم د خپلو ډيرو محدودو امکاناتو څخه په استفادې کتاب چاپ کړ، ياني هر يوه خپلې وسې کار وکړ، او دا کتاب يې د چاپ جوګه کړ.

نشت

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصه نوره نه اوږدوم، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې خوږو محصلینو او دروند او قدرمن پوهاند صاحب ګل رحمن حکیم تـه د دې پـه زړه پـورې کتـاب مبـارکي وایم، او پـه ټوله افغاني مینه یې د افغانستان د زده کړې او پوهې لوی کانون د کابل پوهنتون ته، چې ډیرې سختې شپې ورځې په تیرې شوې دي، ډالۍ کوم.

په دې هیله چې د دې کتاب هر لوستونکی دومره ستر شي، چې نور افغانان په ویاړ ووایـي، چې فلانی افغان دی، د سترګو تور محصله ستاسې د پوهنځي په څنـګ کـې د افغـان سـید جمال الدین مقبره ده، هغه یوازې د افغانانو ویاړ نه بلکې د سیمې ویاړ دی. زه غواړم چـې د دې کتاب هر لوستونکی د سیمې ویاړ شي.

په خورا درنښت

ډاکټر محمد فرید بزګر

د ختیځ د بیا رغونې (کور) مشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

لومړی څپرکی .... (۱)

فلسفي اروا پوهنه .... (۱)

سقراط .... (۴)

افلاطون .... (۵)

ارسطو ...... (۷)

اپیکور .... (۱۳)

زینون .... (۱۳)

دوهم څپرکی ...... (۱۶)

د علمي اروا پوهنې تاریخي سیر .... (۱۶)

لومړی مرحله .... (۱۶)

دوهمه مرحله .... (۱۷)

دریمه مرحله .... (۱۷)

د علمي طریقې نیمګړتیا (۱۹)

د نوي سیستم یا فکر پیدایښت (۲۰)

د اروا پوهنې د ښوونځیو فهرست (۲۲)

دکارت .... (۲۴)

هابس .... (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نولسمې پېړۍ اروا پوهنه (۲۶)

درېیم څېرکی .... (۳۲)

د تداعي د اصالت لرغوني ښوونځي (۳۳)

د اصالت تداعي مخکښان (۳۷)

د اصالت تداعي متأخر ښوونځي (۳۹)

هربارت (۳۹)

د هربارت د پیدایښت له نظریې څخه ګټه (۴۲)

د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره (۴۳)

د ابینګهوس د تداعي نظریه (۴۵)

د اصالت تداعي ننني ښوونځي (۵۰)

تارندایک (۵۱)

د پاولوف شرطي .... (۵۴)

څلورم څېرکی: د شعور څېړونکي ښوونځي (۵۸)

د اروا پوهنې جرمني ښوونځي (۵۸)

د تیچنر د عقایدو اصول (۶۳)

د عمل د اصالت ښوونځي (۶۸)

د جیمز انګل څېړنه (۶۹)

د ژوند د بقا اصل (۷۲)

د جان ډیوي د څېړنو طریقه (۷۴)

ادراک د جان لاک له نظره (۸۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویلیام جیمز اروا پوهنه (۸۲)

پنځم څپرکی (۸۶)

د سلوک د اصالت ښوونځی (۸۶)

د واټسن سلوکي نظریه (۸۶)

د سلوک علم د سکینر له نظره (۹۵)

د طبیعت او انسان اړیکي (۹۶)

د جبر او سلوک رابطه .... (۹۹)

شپږم څپرکی (۱۰۵)

د گشتالت ښوونځی (۱۰۵)

د گشتالت څرنگوالی او اهمیت (۱۰۵)

د شکل او ځمکي نقش .... (۱۰۹)

د گشتالت د ښوونځي قوانین (۱۱۱)

د جامعیت یا تعادل قانون (۱۱۱)

د مجاورت قانون (۱۱۳)

د مشابهت قانون (۱۱۳)

د پیوستون قانون (۱۱۳)

د نیک پیوستون قانون (۱۱٤)

زده کړه د گشتالت له نظره (۱۱٤)

د ادراک اهمیت په گشتالت کي (۱۱۵)

د بصیرت نقش (۱۱٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلوک او زده کړې اړیکې (۱۱۶)

د ژوند فضا (۱۱۹)

روانې څپې پېرهال (۱۲۱)

اووم څپرکی (۱۲۳)

د روانکاوۍ ستونځې (۱۲۳)

اتم څپرکی (۱۲۷)

د اروا پوهنې دریم قوت (۱۲۷)

هیومانیزم (۱۲۷)

بشري اروا پوهنه (۱۲۸)

اصطلاحګانې (۰)

اخځونه (۱۳۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

سریزه :

فلسفې او اپوهنه

لرغونو یونانیانو په خاصه توګه له سقراط څخه د مخه فیلسوفانو علم د کائیناتو په پېژندلو پیل کړ . دوی زیار ایسته چې د نړۍ راز درک او لومړی جوړونکې ماده یې پیدا کړي یا په بل عبارت له سقراط نه د مخه فیلسوفانو غوښتل پوه شي چې او وویني چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شوېده .

هر یو فیلسوف د یوه آر (اصل) پر اساس یو له دغو موادو څخه لکه اوبه، هوا، اور او خاوره د کائیناتو د کوچنۍ ذرې او لومړي واحد په توګه وپېژانده او لومړی عنصري سیستم یې رامینځته کړ دې فیلسوفانو به داانګېرله چې د خارجي جهان ظاهري بڼه او صورت ترکیبي جنبه لري او ډیر پېچلی معلومېږي ، خو که تحلیل او تجزیه شي نو ساده او آسانېږي . دې پوهانو به دا ادعا هم کوله چې موږ خارجي جهان هغه وخت پېژندلی شو چې ترکیبي واحدونو ته یې ورشینږو د همدې ګروهې (عقیدې) پر اساس - فزیکي څېړنې پېړه پېړه داتم په حریم کې پاتې شي ، بیولوژي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ژوندي موجود (ارګانیزم) جوړونکی واحد ته سلول یا ژوونکه حجره، وویله او د اروا پوهنې د فیلسوفانو له اصولو سره ساده تصور، احساس او د بنیادم سلوک، د ذهن د جوړونکي واحدونه، اصلي ارز موضوع، نه ده، بلکې هغه شریکه طریقه ده چې په ټولو کې باید یو ډول وي. دوی په دې باور وو چې کوم ډول په شو چې پنځ (طبیعت)، له ساده اړیکو څخه جوړ شوی دی، نو کولای شوی چې د ترکیبو (اجزاوو) د ترکیبولو طریقه یې هم پیدا کړو او که اجزاوې ولرو نو کولای شو چې ټول (کل) هم د اجزاوو له ترکیب څخه جوړ کړو.

بله پوښتنه چې د فیلسوفانو ذهن او پاملرنه ځان ته راګرځوله دا وه چې څنګه کولای شو په حال او احوال وپوهېږو او پېژندګلوي پیدا کړو، دې پوښتنې په لومړي سر کې روحي او رواني بڼه نه درلوده او مطلب یې دا نه وو چې څنګه زده کړه کوو، بلکې د پوهې صحت او اعتبار متوجه وه. خو هغه دې فلسفي بحث ورو ورو د اروا پوهنې د بحثونو لپاره لار پرانستله او دا پوښتنه را منځته شوه چې څنګه زده کړه او پېژندګلوي ترسره کېږي، همدا ډول بحثونه د دې سبب شول چې په لومړني یونان کې سوفسطایان را پیدا شي. نو ویلای شو چې سوفسطایان د معرفت د بحث مخکښان لاروبان دي. دې ډلې فیلسوفانو نوي اندونه او نظریات را منځته کړل. په لنډ ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې همدوی د فلسفي بحث او علمي اړیکو ته چې د کائیناتو او بشري نړۍ په هکله و ، بدلون ورکړی او د انسان په باب یې راو-ګرځاوه چې عامه توګه دا یوه اړوایي یا رواني ځینې نه توجیه او تعریفولای شو . دې پوهانو ، فلسفه د وسیلې په توګه وشمیرله او په دې باور شول چې نور باید د ژوند او هغې پایلې په هکله چې د حیات په فلسفه کې نغښتې ده و غنیږو . نو ځکه خطابې تدریس د یوې وسیلې او د ژوند د تجربې په توګه پیل شو . د همدې فلسفې پر بنا د دې فیلسوفانو له منځه د خطابې د ښوونکو مربیان راپورته شول او د عقل او ذکاوت په نقادي او د علم او پوهې په صحت او روغوالي یې پیل وکړ . خو له دې فیلسوفانو څخه ځینو د کمتې لاره غوره کړه ، زښت او ځینې یې ، نرم او ښایسته او بد او ناوړه والي ، نیک او ناوړه ښکاره او وبریښول ، د هغې ورځې له غښتنې سره سم ، سوفسطایانو فصاحت او بلاغت د خطابې سره یو ځای کړل . نو خطابه د ژوند غټه وسیله او د هغه وخت ډیر عالي هنر وګرځید . دوی به ویل چې موږ رښتني علم ته نه رسیږو نو باید د ژوند په علم او همداسې په ټولنه کې د کامیابۍ او بریالیتوب په لار پوه او بریالي شو او دا بریالیتوب د خطابې په فن کې نغښتې دی دا نظریه لا اوس هم د ځینو تنو اړوا پوهانو له ګروهې سره پرته والې لري .

دې نظریې سره سم د مسایلو عوارضو او تظاهر ته پام نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راکړځي ، د وضعي او جریاناتو پېژندنه د ژوند د ګټو په خاطر مطالعه او څېړل کېږي .

سقراط : په دغه زمانه کې وچې سقراط (۴۶۵ - ۳۹۹ ق م) که څه هم له سوفسطایانو سره مخالف او د هغوی خطاوې او تېروتنې یې څرګندولې خو په یوه موضوع کې یې له هغو سره شریکه او مشترکه وجه درلوده ، هغه دا وه چې انسان خو ځان و نه پېژني د کائیناتو په هکله باید بحث او مناقشه و نه کړي دې ځای کې د سقراط موخه دا نه وه چې موږ د نړۍ په احوال او علم نه شو پوهېدی . مطلب یې دا دی چې خلک باید په هر شي چې د رښتیا او حقیقت پیداکول او کشف په ځان پېژندنه او د ښو او خپو بالل انسان ته د یوه مقدمه او وسیله برابروي چې د نړۍ حالات او وضع تحلیل کړي . بل دا چې انسان باید خپلو همنوعو سره ژوند وکړي . نو ځان پېژندنه په څېړونو کې یو طبیعي امر او پدیده ده .

سقراط دا دعوه هم کوله چې انسان داسې پوهې ته اړتیا لري څکه چې همدا پوهه انسان ته ځواکمنوي چې خپله دنده وپېژني او پرهېزګاري وکړي . د سقراط په ګروهه پرهېزګاري د پوهې معلول دی ، ټولې ناخوالې او بدبختۍ د ناپوهۍ او جهل نتیجه او ثمره ده . سقراط عقیده درلوده چې پوهه د انسان په فطرت کې بالقوه وجود لري او د پېژندګلوۍ هسته په بدن کې موجوده ده ، باید وده ورکړل شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط به ویل چې انسان یو اخلاقي موجود دی ، همدې وینا هغه یې ممتاز او مشخص شخصیت گرځولی و .

سقراط به ویل چې د انسان په تحلیل کې باید هغو اړیکو ته چې د همنوعانو او د دولت سره یې لري پاملرنه وشي . دا نظریه په یوه لحاظ د ارسطو سلوک پېژندونکو له نظر سره یوشان ده ځکه چې د سلوک د پېژندنې طرفداران پدې گروهه دي چې باید د انسان د آخذې د دستگاه ارتباط له محیط سره وڅېړل شي ولې باید پام ولرو چې د سلوکي پېژندنې پیروان د فرد یا شخص فزیکي چاپېریال ته ډېره پاملرنه کوي ، خو سقراط تر هرڅه د مخه د انسان ټولنیز چاپېریال ته ډېر علاقمند و .

په دې وروستیو کلونو کې د ارواپوهنې علم هم دا طریقه ومانده کړې چې ټولنیزه اړیکه مهم گڼي او اخلاقي مسئلو ته پاملرنه کوي ، له همدې کبله ټولنیزه ارواپېژندنه رامنځته شوه او لرې نه ده چې د ارواپېژندنې په نورو برخو خپل سیوری وغوړوي .

افلاطون :

پوهان پوهېږي چې د سقراط ډېر منلی او لوی شاگرد افلاطون (428-347) دی . که فلسفه په مشائي او اشراق وویشل شي نو افلاطون د دوهمې ډلې په سر کې راځي او مقام

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې لوړ دی ، دی لوړمړنی شخص دی چې د ذهن او ماديې ، د بدن او نفس ترمنځ يې توپير وکړ او ثنويت يې رامنځته کړ . په بل عبارت د انسان وجود ته يې د ثنويت په سترگه وکتل ، دا نظريه د تاريخ په اوږدو کې د فيلسوفانو د پاملرنې وړ وگرځيده او لا ويلی شو چې د فلسفې اساسي بحث پدې محور څرخيږي .

افلاطون عقيده درلوده چې د معقولاتو نړۍ ډيره عالي نړۍ ده ، چې فرد کولای شي ځان پرې مشغول کړي او ډيرلوړ بشري امکانات له نظره تيرکړي . افلاطون باور لري چې ده د معقولاتو په سير او د بهرنۍ نړۍ په مشاهده کې ، تصوراتو او اشياو ته پام وگرځاوه او د دوی ترمنځ يې توپير پيداکړ . دی ادعا کوي چې تصورات په عقل او شيان په حواسو درک او پيژندل کيږي . دی وايي چې معقولې چارې معتبرې دي او محسوس هغه دومره اعتبار نه لري دا اشاره هم کوي چې معقول امور کمال ته نژدې دي . او د کمال داسې حالت بنيي چې په هيڅ ډول په محسوساتو د درک وړ نه دي . د مثال په ډول د ښايست تصور بې زيانه دی او هميشه وي خو ښايسته شيان په بل ارتباط ښايست لري ، دا تغييرکوي ، ناقص دی او تلپاتې حالت نه لري . نوځکه د افلاطون په نظر کامل ، ثابت مطلق او معتبر امورات ، عقلي امور دي او متغير ، متحرک ، ناقص امور چې محسوسات دي اعتبار نه لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله وینا واقعي نړۍ، معقول عالم دی او محسوس عالم هغه عالم صورت دی. ماده او شیان د تصوراتو محل دی.

افلاطون خپله له طبیعت د انسان څخه پیل او هغه یې د خپلې اروا پوهنې د بحث مقدمه او سریزه وګرځوله. افلاطون وویل د انسان د طبعي اصیل استعدادونه درجه بندي کیدی شي. د انسان تر ټولو اصیل استعداد ... او داخلي نیرو عقل دی چې ځای یې سر دی. دوهم استعداد یې، جرئت او زړورتیا ده چې ځای یې په زړه کې دی او د انسان بل استعداد شهوت دی چې په نس کې ځای لري. افلاطون دا درې قوې د نفس اجزا ګڼي، نو ځکه د هغه عقاید د ذهني استعدادونو د مکتب له طرفدارانو سره ورته والی لري. همدا سې افلاطون فردي توپیرونه او د افرادو د استعدادونو تر منځ توپیر، تشخیص کړ او د جمهوریت په کتاب یعنې په مدینهٔ فاضله کې یې یادونه وکړه چې افراد باید خپلو استعدادونو سره سم کارونو ته منصوب او وګمارل شي. نو د دې اصل سره سم هغه خلک چې په عقلي لحاظ لمړي و څخه لوړ دی، نو باید د حکومت په ډله او هغه خلک چې له نورو څخه زړور او ډیر جرئت لري د جنګیانو په ډله کې داخل شي او هغه خلک چې په ژوندکې یې له خوراک او خوب څخه په بل څه نه پوهیږي بنا یې د کسبیانو ـ بزګرانو، کارګرانو او مریانو ډله جوړه کړي. د افلاطون د اروا پیژندنې یا اروا پوهنې دا اړخ په نوې اروا پیژندنې اغیزنه لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علمي اعتبار يې لېږ دی.

مخکې مو اشاره وکړه چې که فلسفه په مشايي او اشراقي برخو وویشو نو افلاطون د اشراقي فلسفې د سرکړه ده. نو اوس باید یادونه وکړو چې د هغه شاګرد یعنی ارسطو (384-322 ق م) له یوه اړخ څخه د هغه رقیب او د هغه په مقابل کې ځای لري.

ارسطو د مشايي فلسفې مشر او هغه څوک دی چې د نړۍ د خلکو د عقاید و او افکارو محور یې په کلونو کلو څرخولی دی.

دی پوه او عالم د خپل استاد نظر چې معقولات د بل عالم یا جهان څخه دی، نه قبلوي او دا ادعا کوي چې ذهني یا عقلي امور هم د طبیعت په نظام کې د بل هر عادي امر یا پدیدې په شان دی.

که ذهن او ماده یو د بل سره توپیر هم ولري نو هغسې توپیر نه دی چې افلاطون یې وایي. د ارسطو په نظر نړۍ باید د مادې او صورت په لحاظ توجیه شي. ارسطو په بل لحاظ هم د استاد له نظر سره اختلاف پیدا کړ. ده د خپل استاد په خلاف چې حقیقتونه یې په کلیاتو او معقول عالم کې لټاوه د خپل عمر ډېر وخت د عالم مثل په څېړ ګانه او دا یې ویل چې باید هیڅ، واقعي او طبیعي چاپېریال ته پام وشي. نو ځکه د افلاطون نظریې قبول نه کړې او لا د هغه په رد ولو او ابطال کې یې زیار وکیښ او په دې باور شو چې مادې او صورت ترمنځ دومره واټن نه شته او نه شو کولای هغه د وایو چې یو له بل څخه بیل او جلا کړو ځکه چې یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بل سره تړلي او ددې یادونه یې هم وکړه چې صورت په مادي اجسامو کې څرګندیږي او ځانګړی جوهر نه دی . ماده په بالقوه توګه صورت دی . د صورت جلوه په ماده کې یا په بله وینا د مادې او صورت اتحاد عبارت له حقیقي شي څخه دی . د مرمرو ډبره بالقوه مجسمه ده ، او مجسمه صورت دی چې د مرمر په ډبره کې څرګندیږي .

هغه تفسیر او توجیه چې ارسطو یې د علیت د قانون په برخه کې لري د هغه له ګروهې سره چې د مادې او صورت په برخه کې یې لري اړخ لګوي او نژدې اړیکه لري .

ارسطو په دې ګروهه و چې صورت له مادې څخه جلا وجود نه لري خو یوه استثنا یې په دې برخه کې جایز شمېرله . هغه داوه چې ، کامل وجود ، غایي صورت او یا علت العلل ، مافوق د مادې له هستۍ څخه دی . نو ځکه باید صورت محض وي او ځکه چې ټول مادي چارې د خپل صورت د تشخیص لپاره ، په حرکت کې دي نو دا غایي صورت د ټولو مطلب او د ټولو امورو معبد دی او داسې هدف دی چې ټوله نړۍ یا جهان د هغه لور ته په حرکت او تلاښ کې دی . د دې اصل په بنیاد ټول طبیعي چارې حیواني نفس او د انسان طبیعت د دې غایي د مقصد لور ته په هڅو او خېړنو لګیا دي .

د ارسطو د اروا پوهنې یو له اصولو څخه چې د دې عصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اروا پوهنې سره اړخ لګوي دا دی چې د مادې او صورت نسجونه سره اوبدلي او یو له بل سره اړیکې لري . ارسطو د دې مطلب په ایضاح کې وایي که بدن له سترګې سره تشبه کړو نو نفس یا روح یا اروا د لیدو سره شباهت لري .

په بله وینا د بدن او اروا نسبت لکه د سترګې او لیدو - نسبت داسې دی . د بدن شته والی د نفس په خاطر دی، خو د نفس هستي د بدن سره تړلې ده او یوازې د بدن په وسیله کولای شو خپل تظاهرات څرګند کړ . اوس نو د نفس فعل او انفعال د جسماني فعالیت سره یو دی . هماغسې چې لیدل بې د سترګو له موجود څخه امکان نه لري ، د نفساني چارو فعالیت هم بې له بدن له شته والي څخه ممکن نه وي . د دې بحث څخه دا پایله راوځي چې ارسطو په دې ګرهه دی چې رواني فعل او انفعالات ، جسماني جنبه لري او د بدن د ستګاه پورې تړلی دی .

د نفس په هکله ارسطو په دې باور دی چې باید د فنا نامنونکي او منونکي چارو ترمنځ توپیر وکړو ، دی وایي چې جسمي فعل او انفعال د بدن په نیستي سره له منځه ځي یعني وجود یې د بدن د غړو په ژوندیوالي پورې تړاو لري .

خو د انسان په بدن کې فعاله ذکاوت او هوښیاري هم شته چې فعل او انفعالات یې په بدن پورې اړه نه لري .

د انسان د هستۍ دا برخه تلپاتې او فنا نه منونکې ده، دارسطو د فلسفې همدا برخه د مسیحي او وسطايي پېړیو د حکمايانو د منلو وړ وګرځېده او په کلونو یې د هغو علمي بحثونه اداره کړل.

سربېره پر پورتنیو نظریو، ارسطو د ارواپوهنې په هکله خاصه نظریه لري او د دې علم لپاره یې ځانګړې خدمت سرته ورساوه، دا هغه موقع ده چې د حافظې په هکله بحث کوي، د تداعي معاني مساله راخېژي، اصول او قوانین یې منځ ته راوړي.

ځینې پوهان او د دې عصر ارواپېژندونکي دا تصور کوي چې "دیوید هیوم" انګلیسي فیلسوف لومړی شخص و چې د تداعي معاني اصول یې رامنځ ته کړل، خو داسې نه ده، لومړني ښوونکي او دلرغونو فیلسوفانو د سر سړي دې اصولو ته پام نه و کړی.

ارسطو د تداعي معاني اصول د تضاد، شباهت او مجاورت دا اصل تر عنوان لاندې د زمان او مکان په قید سره منځته راوړل او هغه یې د پېژندنې تجربوي قوانین و نومول، ارسطو وايي چې د تصوراتو د توجیه او د څرګندیدو د طریقې لپاره ځانګړي قوانین وجود لري، دا افعال او انفعالات په تصادفي توګه نه پیداکیږي. دا دوه تصورونه یعنې د تداعي د اصولو توجیه او دا چې قوانین په نفساني چارو حاکم دي. څو پېړۍ وروسته دارسطو څخه هم تر بحث او څېړنې لاندې راغلل او د نوي ارواپېژندنې په وده ÷ او پراختیا کې ډېر

اهمیت لري.

له ارسطو څخه وروسته د دوو ډلو فیلسوفانو چې رواقیان او اپیکوریان نومیدل په اروا پوهنې عقیده درلوده او غوښتل یې چې د انسان له ژوند څخه ډیره زیاته ګټه وکړي .

اپیکور : Epicure (340 - 270 م) د دې مذهب بنسټ ایښودونکی عقیده درلوده چې د انسان پوهه د حس او تجربې پایله ده او د احساساتو او عواطفو څخه کلي مفاهیم او معقولات جوړیږي . په بله وینا کلي مفاهیم ټول د احساساتو محصول دي . او له تکرار نه د محسوساتو صورت پیدا کوي . د دې حکیم ، روح هم لکه جسم غونډه د کوچنیو او ظریفو زراتو ترکیب ګڼه او په دې باور و چې وجود یې جسم سره تړاو لري. نو له دې کبله ، ویره یې له مرګ څخه بې مانا ګڼله او ویل یې : « څو چې زه یم مرګ نه شته ، کله چې مرګ راغی زه به نه یم » ، مباني فلسفه (۱۳۴۰ - ۵۲۴) مخونه .

د اپیکوریانو له عقیدې څخه داڅرګندیږي چې هغوی د انسان د طبیعي تمایلاتو تابع دي او په دې باور دي چې بشر باید د خپلې خوشالۍ لپاره د طبیعي غوښتنو متابعت وکړي . دوی خیر او سعادت د لذتونو په ادراک کې ویني ، خو وایي چې خپله خوښي او لذت باید په پټو سترګو ونه لټوي او د خپل عقل او ذکاوت څخه کار واخلي ، ځکه د خوښي او لذت

باید موقتي نه وي. (پورتني اثر).

زنون: (360 - 262 م) او د هغه شاګردانو او پیروانو ته رواقیان وايي. زنون له خپلې پلرنۍ ټاټوبي د قبرس له جزیرې نه اتن ته راغی او شل کاله د حکمت په زده کړه بوخت شو او په پای کې په یوه رواق کې چې پخوا د شاعرانو د تمثیلونو ځای و په درس ورکولو بوخت شو. نو له همدې کبله د هغه شاګردان او پیروان په رواقیانو مشهور او معرفي شول.

رواقیان په دې عقیده دي چې علم او معرفت یوازې د حس په واسطه نه حاصلیږي او د ذهن ځانګړې فعالیت هم غواړي. د همدې فعالیت او زیار په تناسب، ذهني مرتبې او درجې هم لري. لکه وهم، ادراک، ګمان او یقین. ژوندي موجودات پر سېره پر بدن یو ډول قوت او روح هم لري چې بدن سره نښتې ارتباط لري. دا ارواح په نباتاتو او حیواناتو کې ناقص او له خپل وجود څخه بې خبره وي. خو په انسان کې کمال ته رسیږي او د عقل په صورت څرګندیږي، شعور پیدا کوي او له ځانه خبرتیا مومي. د نړۍ ټول موجودات لکه د بدن غړي یو غټ موجود جوړوي چې هغه خپله طبیعت دی او ځان ته روح یا عقل هم لري چې پر هغه حکومت کوي او له یوه جریان څخه بې خبره هم نه وي. نو ځکه د طبیعت په کار کې تصادف او پېښې نه وي. د نړۍ ټولې چارې او کړه وړه واجب او ضروري

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، نوځکه جبر هر چیر ته حاکم وي . څو د دې سره ـ سره دا جبر، ان ادي او د انسان اختیار ته ضرر نه رسوي . دا ځکه چې کله چې انسان، له نامرس د طبیعت څخه، چې مظهر د عقل . کل دی اطاعت وکړي، په واقعیت کې هغه د خپل عقل اطاعت کړی دی . یعني د ده عقل، د عقل کل څخه چې پر نړۍ حاکم دي توپیر نه لري، بلکه جز د هغه دی . (۱) پوهه ته اثر،

د رواقیانو په هکله تحقیق او مطالعه دا څرګندوي چې د وی د زهد، اعتکاف او رهبانیت پلویان دي . رواقیانو عقیده درلوده چې د سرکښ او یاغي آس یعني نفس، جلب باید د عقل لاس ته ورسپارل شي، څو چې د پرهیزګارۍ او غایي هدف مرحلې ته ورسیږي .

د رواقیانو او اپیکوریانو په دوره کې اروا پوهنه د فلسفې جز حسابیده، خو د هغې دورې او اوسنۍ ارواپېژندنې ترمنځ لا شباهت شته دی . په هغه زمانه کې لکه اوس د ذهن د ترکیبي عناصرو په هکله څېړنه کیده، د ذهن او بدن اړیکې لکه همدا اوس د ارواپېژندنې مهم بحث وه .

د قرون وسطی حالت په هیڅ شانتې د دې جوګه نه وو چې علمي ارواپېژندنه وده وکړي . دا ځکه چې په هغه زمانه کې ټول بحث نه نفس پورې تړلی او هغه بې هم د بلې نړۍ پوهه شمیره . سربېره پر دې پر نفس اعتقاد هم جایز نه وو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او وجود یې پر ښکاره حقیقت تشخیص کیده. د اروا او بدن د ثنویت فلسفه قبوله ده او حقیقت یې د دین د سند له مخې منل شوی و.

د هغه وخت پوهانو مېخکله د مشاهدې له اصول او استقرا څخه کار نه اخیست، او بحث یې په ډېره خوا کې په تېره بیا د بدن او روح د ثابتولو لپاره قیاسي جنبه درلوده، د دې پوهانو هدف دا نه و چې عیني شواهد پیدا کړي، بلکه هر وخت په منطقي اعتبار پسې ګرځېدل. په لنډه توګه د دوی بحثونو لږ علمي اعتبار درلوده د تعصب څخه خالي نه و، او په لرغونو علومو یې څه ور ډېر نه کړل.

نو ځکه له دې به تېر شو او دې ته به پام راوګرځو چې اروا پوهنه کله له فلسفې څخه جلا او علمي بڼه یې غوره کړه او په دې چکتیا یې د ډېره وده او پراختیا وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د علمي ارواپوهنې تاریخي سیر

د علومو د تاریخ په لحاظ ارواپوهنه د مستقل علم په توګه نسبتاً یو نوی علم دی چې وروسته د طبیعي علومو، کیمیا او بیولوژۍ څخه ښکاره او را پیدا شوه، او که هغې ته د فلسفې د جز په توګه وګورو نو باید د افلاطون زمانې ته ولاړ شو، مطالب او مسایل له هغه وخت څخه تر مطالعې لاندې ونیسو.

زما دا اثر اصلاً د ارواپوهنې تاریخ نه شرحه کوي یوازې روانې مرحلې او نظرونه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل څخه په ځانګړي او لنډ ډول بیانوي.

ارواپېژندنه د نوې فلسفې په تاریخ کې په تدریجي توګه تجربي بڼه پیدا کوي او ورو ورو طبیعي او تجربي علومو ته نژدې شوه. تجربي ارواپوهنه له نیمايي د نولسمې پېړۍ څخه پیل او په ډېر سرعت او چټکتیا یې وده او پراختیا وموند. تجربي ارواپوهنې په دې تاریخ کې څو مرحلې تېرې او شا ته وغورځولې.

1- لومړۍ مرحله یې د وبر (weber)، فخنر (fechner)، هلم هلتز (Helmholtz)، او ویلهم وونت (wilhem wunt) په ظهور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او څرګند يدو پيل او په اروپا او امريکا کې يې تجربه ګاري رامنځ ته کړې. دې څلوريښتو کلونو ته د نړيوالې جګړې له نظره کتل او د طبيعي علومو د طريقې او روش تر اغيز لاندې راغلي وه په دې کمې روش او طريقه کې چې د وخت په مادي او ميکانيکي فلسفې بنا وه د تمدن مفهوم او تاثير ته پاملرنه ونه شوه او د تعصب څخه کار واخستل شو .

۲ - دوهمه مرحله بيدې برياليتوب يعنې د علمي طريقې په اصل پيل ، خو د انسان د پېژندنې تغيير منونکي پديدې ته پام ونه ګرځول شو . دې مرحلې تر ۱۹۳۰ تر دوهمې نمايي پورې دوام وکړ . په دې مرحله کې د پېژندنې ارزښت پيژندنه ونکړ د علمي - طريقې په قالب کې ځان مقيد ولېده . نو د ارواپوهنې موضوع ته يې تغيير ورکړ . د علمي طريقې په کارولو سره عيني پايله لاس ته راوړي . بيدې مرحله يا دوره کې ارواپېژندنه د موضوع په لحاظ محدوده کېږي . د سلوکي مکتب په ظهور او ودې سره مشهور سلوک او کړه د عکس العمل په سنجش کې اهميت پيدا کوي .

۳ - په دريمه مرحله يعنې د لومړۍ نړيوالې جګړې له پيل (۱۹۳۹-۱۹۴۵) نه (1960) ترلسيزې پورې د بېرته سطحي او موضعي څېړنې سرته ورسيدې او نسبي نتايج او موخې هم په لاس راغلې ، خو د انسان پېژندنه په کامله توګه حل نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوه . په دې دوره کې د احصائیې او ازموینو په مرسته د انسان کارونه په مقایسوي ډول په دېبل سر اندازه کول ، په همدې دوره کې د څېړنو لکه بدله ، اجتماعي اړوا پوهنه ، صنعتي اړوا پوهنه او د کوچنیانو اړوا پوهنې پراختیا ومونده ، او د افرادو په هکله یې صرف د پراندې پیش بینۍ او تخمین ځای ونیوه او برسېره پردې د څېړونکو او نوښتگرو اړوا پېژندونکو پام یې دې ته وګرځاوه چې لکه موضعي طب په طبابت کې نارسا دی نو د انسان په جزئي مسایلو هم څېړنه ناقصه ده . همداسې د پېړۍ احصائیوي څېړنې او تجربې هم په مشخص زمان او مکان پورې منحصر او مقیده وي .

د دې مرحلو په سیر او تیریدلو په نتیجه کې د څېړنو منتقدینو پام کامل انسان ته را وګرځید او د ارګانیزم اړیکه یې په کلي توګه په موضعي تجربو او بالعکس تر څېړنې لاندې ونیوه .

د بیولوژۍ په لحاظ هم وروسته په وروسته معلومېږي چې که یو غړی په درد یا مرض اخته شي نو نور غړي هم په کړاو نه پاتې کېږي همداسې که د بدن یو غړی غبرګون ښکاره کړي د بدن نور غړي یا په کلي ډول ټول بدن په هغه کې شریک وي .

په همدې ډول د ټولنیزې اړوا پوهنې او ټولنیز تمدن څېړنو ثابته کړېده چې متنوع انسان ، منفرد او بیازې انسان په ټولنه کې وجود نه لري یا یې د انسان پېژندنه په کلي توګه بې له

ټولنیز مدنیت د پېژندنې څخه امکان نه لري. په کلي ډول، انسان یې په موجوده زمانه کې خلقوي خو ریښه یې په تېره زمانه او د نورو په خلاقه تجربو کې نغښتې دي او راتلونکې زمانه جوړوي. (ارآسته، ۱۳۴۸، ۹-۱۰)

د علمي طریقې نیمګړتیا: په دې کې نه شته چې علمي او عیني طریقه د شخصي عقایدو څخه سپه او لوړه ده خو باید یاد ولرو چې د فزیکي علومو د طریقې نقصان د بشري علومو په څېړنې اطلاعاتو کې ورځ په ورځ روښانه کېږي. نو څه باید وکړو؟

د میتودولوژۍ مساله ډېره مهمه او په دې اثر کې نه ځایږي. خو په لنډ ډول ویلای شو چې علمي طریقه یې له تمدن د بصیرت څخه د انسان پېژندنې له پاره نارسا او ناکافي ده. د دې امر دلیل دا دی چې لکه وویل شي: منتزع انسان بې له دې چې له ټولو سره اړیکې ولري او بې له بې دې چې په تمدن کې ریښه ولري، وجود نه لري. نو چې داسې ده، باید داسې طریقه وکارول شي، چې وکړای شي دا څو اړخیزه معما یا پدیده په سمه توګه وپېژني.

بل دلیل دا دی چې پوهان په دې عقیده دي چې تمدني تحول د بیولوژیکي یا حیاتي تحول ادامه یا وروستۍ برخه ده، نو که دا اصل صحیح او قبول کړو نو ټولنپوهنه او بیالوژي د انسان پېژندنې دوه اساسي ستنې او پایې دي.

درېیم دلیل دا دی چې د انسان ژوند، مرحلې او مرتبې لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

: په لومړي مرحله کې ، د انسان ژوند د بیولوژیکي تمایلاتو او کششونو معلول دی . په دوهمه مرحله کې ، د مدنیت اړتیاوې . په درېیمه مرحله کې د منطق او عقل او په څلورمه مرحله کې د ناڅاپي بصیرت معلول وي . د انسان دا مقامات اعتبار لري او دا ښیي چې په هره مرحله کې ځانګړي قوانین موجود او اعتبار لري . او په هره مرحله کې د پېژندنې طریقه باید په یوه انساني پوهه یا علم تکیه ولري

په لومړي مرحله کې حیاتي طریقه د بیولوژیکي ، د نورو علومو د طریقو څخه ډېر اهمیت لري .

په دوېیمه مرحله کې د ټولنپوهنې طریقه او په درېیمه مرحله کې عقلي او علمي منطق او استدلال ښه وسیله او په څلورمه کې باید د نوښت او خلاقیت له قوانینو څخه کار واخستل شي .

په پای کې کله چې انسان په « صورت د کل » وپېژندل شي نو باید یو جامع فکري نظام او یوه معتبره او بااعتباره طریقه رامنځ ته شي .

د نوي سیستم پیدا ښت : ځکه چې هر فکري سیستم د تېرو فکري تجربو او سیستم زېږنده ده او په ناڅاپي توګه نه رامنځته ته کېږي . نو هر فکري سیستم مقدمات لري او کله چې آماده او برابر شول منځته راځي . هر نوی فکري نظام که اروا پېژندنه وي او یا نوره ځانګې ، په څو خصوصیتونو اتکا لري .

۱ـ لومړی داچې نوره پوه او مفکر پیداکېږي د متقدمینو افکار نده کوي ، هغه تجربه کوي او د هغو په فرضیو او اصولو شک کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه: نوې فرضیه او اصول را پیژني او اصولاً د نوي فکري مکتب بنسټ ږدي.

درېیمه: د څېړنې مشخصه طریقه ټاکي.

څلورمه: بیا ځانګړه موضوع او حدود یې ټاکي.

پنځمه: بیا د څېړنې نتیجه او اهمیت څرګندوي.

کله چې اروا پېژندنه له فلسفي څخه جلا شوه او د یوه ټاکلي علم په څېر را منځته شوه. نو په تدریج سره علمي تکوین پیدا کړ. نو دي موجب شوه چې د پورته نظریاتو سره سم، د اروا پېژندنې بیلابیل ښوونځي او نظریات را منځته کړي په معمولي توګه د هر ښوونځي طرفداران په دې عقیده دي چې د انسانانو د فعالیتونو او ټولو پوښتنو لارښوونه د دوی په څېړنو او د دوی د عمل په ساحه کې مسیر دی. وو دوړنۍ...

په هر حال اروا پېژندونکي عقیده لري چې د مکاتبو وجود، د اروا پېژندنې په وده او پرمختګ کې ډیر اغیز لري ځکه هر مکتب او ښوونځی چې یوه لاره ټاکلې ده په مغزکې ژوره څېړنه کوي او څه چې نوي پیدا کوي د اروا پېژندنې حدود دومره پراختیا ورکوي. نو انسان باید د هر ښوونځي د عقایدو په منلو کې محتاط وي، ځکه چې پلویان یې کله کله د افراط څخه کار اخلي.

دارواپوهنې

د ښوونځيو نيوليک «فهرست»

۱- د اصالت تداعي ښوونځی[1]: دا يو لرغونی انګليسي ښوونځی دی. د دې ښوونځي اصلي موضوع حافظه او تړده کېږه ده. له ۱۹۰۳ څخه را بدېخوا دې ښوونځي په روسيه کې د ځواب انګيزې بڼه ځانته غوره کړه.

۲- د ذهني جوړښت ښوونځی[2]: د دې ښوونځي سرچينه په المان کې ده. د دې ښوونځي رسمي فعاليت له 1879 نه پيل او اصلي موضوع يې احساس او د شعور جوړښت دی.

۳- د اصالت عمل ښوونځی[3]: دا ښوونځی په 1898 کال کې په امريکا کې په دې نامه ونومول شو چې اصلي موضوع يې د شعور د حالاتو توضيح او له هغو څخه ګټه اخستل و. د دې ښوونځي د فعاليت او موخې (اهداف) ساحه ډېره پراخه ده.

۴- د اصالت سلوک ښوونځی[4]: دا ښوونځی ۱۹۱۲ کال کې په امريکا کې رامنځته شو، په دې ښوونځي کې حرکتي فعاليتونه ډېر اهميت لري.

1- Associationism 2. Structunatism

3- Functionalism 4. Behariolism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د گشتالت اروا پوهنه[1]: دا ښوونځی په ۱۹۱۳ کال په المان کې رامنځته او اصلي موضوع يې درک دی.

۶- د روانکاوی ښوونځی[2]: دا ښوونځی په ۱۹۰۰ کال په اطريش کې منځته راغی او اصلي موضوع يې ميل او د ذهن بې خبره يا تياره برخه (ذهن ناګاه) ده.

څنګه چې ليدل کيږي دا ښوونځي د نولسمې پيړۍ په پای او د شلمې پيړۍ په پيل يانې د ۱۸۷۹ کال څخه تر ۱۹۱۲ کاله پورې منځته راغلل نو بې ځايه به نه وي که ووښتل شي چې دا څه علت او سبب و . د اخرې پيړۍ پيل د اروا پېژندنې د نويو ښوونځيو په لحاظ تر دې حده ګټوره ده . نو که غواړو چې دې پوښتنې ته ځواب ورکړو له يوې خوا بايد د علومو د غني ځلاندې دورې ته ۱۹۰۰ کې نظر واچوو او له بل پلوه څنګه چې هر ښوونځی په واقعيت کې د تېر ښوونځي په مقابل کې اعتراض دی ، نو ځکه د تاريخي سوابقو له نظر نيولو څخه پرته د نويو ښوونځيو په ماهيت نه شو پوهيدلی . همدا سبب وو چې په (۱۷) پيړۍ يعنې د علمي نهضت[3] په پيل کې د کارت[4] (1596-1650) د وماس[5] د هغه وخت اروا پوهانو په مقابل کې چې د سکولاستيک[6] له ښوونځي څخه الهام اخستی وو ، طغيان وکړ او په دې توګه يې د اروا پوهنې

1- Gestalt 2- Psychoanalysis 3- Ronasons
4- Rene Descartes 5- Thomas Hobbs 6- Scolastique.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیو نوي شبرو ټي لور ته ګام اوچت کړ . د کارت او هابس پر ته له دې چې داروا پیژند نې په جلا کولو د فلسفي څخه زیات وباسي کوښښ وکړچې اروا پیژند نه دمادي او طبیعي علومو د پراختیا سره هماهنګ کړي ، نو په دې ذهنیت دوی وغوښتل چې دخپل نوي اصول او معلومات دانسان او حیوان د سلوک او فعالیت په هکله توجیه کړي . یا ئې د مغزو اعمال په مغزو اساساتو چې نژ مغزه ته انعکاس ویل کیږي استوار کړي .

دکارت : د دکارت له نظره انعکاس د سیالی مادي جریان دی چې د اعصابو په مسیر کې له حسي اعضاو څخه د مغز په لور او بیا د مغز څخه د عضلاتو په لور ته سیر یا تګ او راتګ کوي . دکارت د روح مرکز مغز وشمیره او په دې عقیده وچې د انسان په هر وګړي کې یو عاقله روح دی چې فکر کولای شي او مادي جنبه نه لري . دکارت داګروهه هم لرله چې حیوانات د تعقل قوه او توان نه لري ، سلوک او حرکات یې کاملاً ماشیني او د بدن حرکاتو پورې تړلي دي . دکارت دعقلي مذهب لارښود دی . منطقي استدلال او عقل یوازېنی عامل د معرفت او د حقیقت د پیدا کولو وسیله ګڼي .

هابس : هابس په دې لاره کې د دکارت څخه هم یو ګام پر مخ ولاړ او تول اروايي کړه وړه یې د فزیکي حرکاتو معادل حساب کړل . هابس عقیده درلوده چې د خارجي یا بهرنیو مر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحریکات د حسي آلاتو په ملتیا جذب او بیا اعصابو، زړه او مغز ته رسیږي او د بدن داخلي حرکات منځته راوړي. وروسته دغه داخلي حرکات د سکوت له اصل سره سم، د ذخیرې یا ساکنې انرژي په بڼه خاطرو او افکارو جوړوي او باقي پاته کیږي.

هابس دغه طغیان د هغې زمانې د متعارفو اروا پوهانو په مقابل کې یو اساسي قاطع پاڅون، خو د هابس نظریات په هغه وخت کې یوازې یوه طرحه وه او د اتلسمې پیړۍ انګلیسي فیلسوفانو هغې طرحې ته پراختیا ورکړه او د اروا پوهنې د اصالت تداعي ښوونځی یې را منځته کړ. ودورت ر ۱۳۴۸ = ۷ - ۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نولسمې پېړۍ ارواپوهنه:

مماثلې چې د ګالیله په زمانه کې د طبیعي علومو قوانینو د هغه وخت د ارواپوهنې په برخه او معلوماتو ډېره اغېزه وکړه. د نولسمې پېړۍ په سر کې د دوو نورو علومو یانې کیمیا او فیزیولوژۍ چې نوې وده او پراختیا یې موندلې وه په ارواپېژندنې تر اندازې زیاتې اغېزې وکړې.

لومړی د کیمیا کشفیاتو او بې سارې پراختیا، د فلسفې پوهان په دې اند کړل چې باید د تحلیلي ارواپوهنې ښوونځی رامنځته کړي چې څه ډول کیمیا پوهان غواړي چې د طبیعي بېلابېلو ترکیباتو عناصر پیدا کړي، دوی هم د انسان د شعور عناصر کشف او د هغو د کړو وړو او سلوک اصول او قوانین سره تالیف او تدوین کړي. دا کار په ارواپېژندنه کې یوه نوې او جالبه طریقه وه او عملاً هم ښکاره شوه چې د اجرا وړ ده،

بل علم چې په ارواپوهنې یې ژوره اغېزه وکړه فیزیولوژي وه. دا علم او پوهه د نولسمې پېړۍ له پیل څخه وروسته د یوه تجربي علم په توګه ومنل شو او په لنډ وخت کې یې ځینې کشفیات سرته ورسول چې په کلي ډول یې د ارواپوهنې له مسایلو سره تړاو درلود. لکه د حواسو د کار طریقه، اعصاب او مغز چې د ارواپوهنې عمده مسایل دي؛ د فزیولوژۍ پوهانو له خوا تر مطالعې او څېړنې

لاندې ونیول شوي وو. په دې ډول د فزیولوژۍ معلوماتو او کشفیاتو د اروا پوهنې په کتابونو کې ځانګړی ځای او اهمیت درلود او د دې علم تجربي طریقې او روښانه د نوې تجربي اروا پېژندونکو له خوا ومنل شو. که څه هم د تجربي اروا پوهنې لومړی لابراتوار چې د علمي مقاماتو له خوا ومنل شو د ۱۸۷۹ کال څخه وروسته د الماني اروا پوه «وونت» په واسطه د لیپزیګ په ښار کې پرانستل شو خو د نولسمې پېړۍ له پیل څخه د اروا پوهنې ډېر لابراتوارونه په ځانګړي توګه په المان او امریکا کې د فزیولوژۍ په «تجربه ځایونو» کې ایجاد شوي وو. چې په دې ډول ویلای شو چې نوې اروا پوهنه په ۱۹۰۰ کال کې یوه تجربي اروا پېژندنه وه.

د دې له پاره چې د دغه کال اروا پوهنه په ښه او بشپړ ډول شرح کړو نو په کار ده چې د دوو نورو علمونو یانې د عمومي بیالوژۍ «په تېره بیا د پرمختیایي فرضیې» او روان پژشکي اغېزې هم په اروا پوهنې ور زیات کړو. د ۱۸۹۶ کال څخه را په دې خوا په عمومي بیولوژۍ، په ځانګړې توګه په پرمختیایي فرضیه کې ډېرې مسلې تر بحث او څېړنې لاندې ونیول شوې او چې نه یوازې د لرغونې اروا پوهنې له پاره بلکې د فزیولوژۍ او فزیک له پاره هم نوې وې.

د نولسمې پېړۍ د وروستیو کلونو څخه وروسته د داروین او ګالتون د افکارو تر اغېزې لاندې، نوې مسایل لکه: د توارث

(c) ketabton.com: The Digital Library

او محیطي لاملونو اغیز په فردي اروايي ودې، توکم (نژاد)، حیواني ارثي پوهنه، فردي اختلافات او د اروا پوهنې داسې نور مسایل د هغه وخت د اروا پېژندونکو په اغیزو او خوریدو (انتشارات) کې ښکاره شول. د لومړي ځل لپاره د ګروپ د اروايي حالاتو د اندازه کولو نوې طریقه د انو مینو په مرسته ابداع شوه او په موجوده تجربي طریقو سربېره، په اروا پوهنه کې یو نوی څپرکی د نوې اروا پوهنې تر عنوان لاندې ور زیات شوه.

بله برخه (علم)، چې د دې دورې په اروا پوهنې اغیزه وکړه روحي طبابت (روان پزشکي) وه. په همدې خاطر د روان پزشکي تاریخ باید د فلسفې پېړۍ په اوږدو کې په سنه توګه وڅېړل شي. د خبرې د لنډوالي په خاطر دا کافي ده چې ووېل شي په تېرو زمانو کې د رواني ناروغانو علاج ډېر خواشینونکی او خراب وو. خو په دې دوره کې د علمي اصولو په اساس پرمخ سنه شو. په عامه توګه د دې پېړۍ رواني طبیبان په دوه ډوله وویشل شول، یې ډلې به روحي ناروغي د رواني علتونو معلول او بلې ډلې به روحي ناروغي د بدني علتونو معلول شمېرل.

په بله وینا لومړۍ ډلې ته رواني علتونه مهم وو خو دوهمې ډلې به زیار یوست چې د هر غیر طبیعي سلوک یا خوځښت لپاره عصبي یا مغزي اختلال کشف کړي. که څه هم په یې ډول حبونکي، ذهني اختلال کشف شوی و. خو بیا هم نه شو کېدلای

چې دا موضوع په ټولو روحي ناروغیو کې تعمیم او اثبات کړي یې په همدې طریقې سره به د بدني علتونو پېژندل یا نو بې له کوم علمي دلیله یو ډول مغزي نقصان د روحي ناروغۍ لپاره وړاندې کاوه.

د دې مسایلو او طریقو پیدا کېدل ورو، ورو د دې لامل شو چې د ارواپوهنې او فلسفې ترمنځ ارتباط یو د بل سره وشلېږي، او پوهنتونونو وتوانېدل چې د ارواپوهنې څوکۍ د جلا او مجزا فلسفې څخه منځته راوړي.

د نوې ارواپوهنې طغیان د زړې ارواپوهنې په مقابل کې د علمي طریقو، فنونو، بېلګو او همداسې د علمي معیارونو اندازه د نظري او تیوریکي مسلو په پرتله بېخي ډېر وو. د بېلګې په توګه لرغوني ارواپېژندونکو به د ذهن کړنې په هکله یوازې د حافظې په اثارو او د شخصي خاطراتو په تفسیر اکتفا او بسنه کوله. خو نویو ارواپوهانو به د تجربې څېړنې په موخه ټېنګار کاوه.

د نویو ارواپېژندونکو د ۱۹۰۰ م لپاره د ارواپوهنې تعریف همداغه پخوانی تعریف یانې «د ذهن بنیادونه یا شعور» وه. لما عملاً به یې قدرتونه، توانونه، لیاقت او مهارتونه د ذهن بنیادونو د مختلفو حالاتو په پرتله ډېر شرحه او مطالعه کول. په بله وینا نویو ارواپېژندونکو په نظري لحاظ په تحلیلي ارواپوهنې چې د کیمیا له علم څخه یې الهام تر لاسه کړی وو عقیده درلوده. پېچلي او مرکب افکار او عواطف یې د ساده او بسیطو عناصرو لکه احساس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهني تصویرونه او ابتدايي اولومړنيو حسونو ترکيب باله. خو عملاً يې دا نظري هدفونه هیر ول او پام لرنه يې نه وه ورته کوله په نظري لحاظ دا اصالت تداعي سبوونکي، پیروان وو. خو عملاً يې جدي طرفداري نه کوله.

همدا اختلاف چې د نظري او عملي برخو، کلاسیک اصول او د څیړنو د نويو طریقو تر منځ پیدا شو. نو د نویو اروا پوهانو لپاره يې سبه فرصت برابر کړ.

څو د اروا پوهنې داساسي مسلو د صحت او سقم په هکله، یعني هوښیارۍ د اروا پوهنې داساسي موضوع او د باطن یا نفس مشاهده[1] د څیړنې د یوازینۍ طریقې تر عنوان لاندې، بحث او مناقشه کړي.

د شلمې پیړۍ په لومړي لسیزه کې نويو اروا پوهانو د سلوک موضوع ته چې «بنکاره شعور» پوري اړه لري، پاملرنه کوله او په خپلو تجربو او څیړنو کې يې د عیني طریقې څخه کار اخیست. له بلې خوا هغه اروا پوهان چې د روان کاوۍ پلویان وو نو د «پیچلي یا تیاره شعور» څیړنې او مطالعې ته يې د «بنکاره شعور» څخه ډیر اهمیت ورکاوه او په دې عقیده وو چې د اروا پوهنې اصلي او ژوره څیړنه باید د شعور په دې تیاره برخه کې سرته ورسیږي.

نوي اروا پوهان د دې پوښتنې په ځواب کې چې آیا د تداعي

1- Introspection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معطي اصل، د ژوندکړې د نظریې او تیورۍ لپاره ارزښت لري که نه په دې عقیده دو چې د محرك او ځواب رابطه دا مسله ښه روښانه کوي.

دې اروا پوهانو د سلوکي پوهانو په څېر چې د انسان سلوك او عمل یې یوازې مجموعه د ساده او پېچلو عکس العملونو، پېژندلې، د اعتقاد ژبه خلاصه کړې وه او په دې بارر وو چې په دې نظریه کې د ارګانیزم وحدت په نظر کې نه دی نیول شوی.

په همدې ډول نویو اروا پوهانو په څنګ دلې د پوهانو چې فکر کاوه د انسان «ښکاره شعور» یوازې د حسي عواملو ټولګه ده، چې په مختلف ډول سره ترکیب او تلفیق شوي، هم ایراد نیوه او په دې عقیده وو چې په دې فرضیه کې هم د کلیت اصل یانې وحدت او د انسان هویت له نظره لویدلی دی. دا اروا پوهان په دې عقیده وو چې د انسان شخصیت دوه رکنه لري، چې یو یې وحدت او بل یې هویت دی. هویت دا مانا لري چې وحدت نسبتاً د زماني په اوږدو کې محفوظ وي څو شخص دا احساس کړي چې هماغه انسان دی چې پرون یا پروسږ کال و... او یا په سبا او بل کال تصمیم، هماغه انسان وي او ضمناً په دې هم پوهیږي چې مانا او اخلاقاً د خپلو همنوعانو څخه متمایز دي. لکه چې په جسمي او بدني خصوصیاتو کې له نورو څخه توپیر لري. (سیاسي: ۴۵).

مختلفه او متضاده قوې فرضیې ترڅېړنې او آزمایښت لاندې دي امکان لري، د دې فرضیې قوت او نا توانی یوه ورځ د دې بحث، علمي مدارکو او استدلال له کبله حل و فصل شي خو دا اروا پوهنې د بیلابیلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځیو د ارزښت په هکله به ګران کار وي چې په ښکاره ډول قضاوت وشي

دا ځکه چې د ډیره روحي ښوونځي اهداف به په ډیرو ستونزو او زیار وکړای شو چې په علمي دلایلو ثابت او یا رد کړو.

د ډیره اروالي ښوونځي د ارزښت د تعین لپاره باید د دغه ګټې او یا بې ګټې توب په نسبتاً اوږده زمانه کې ترڅیړنې او مطالعې لاندې ونیول شي. ترڅو سمې قضاوت او اطمینان حاصل شي.

دریم څپرکی

د تداعي د اصالت ښوونځی[1]

په ننني ارواپوهنه کې د زده کړې موضوع ډېره مهمه مساله ده، په دې ورو ستیو کلونو کې د لا جمله چې «څنګه زده کړه کوو» د تجربي او نظري ارواپېژندنې د څېړنې او تحقیق له مهمو مسایلو څخه یوه مهمه مسئله ده. د زده کړې بېلا بېل شکلونه لکه د نومونو یادول، د بې مانا کلماتو فهرست، د یوې معما د زده کړې طریقه، د ښه یا بد عادت زده کول، د یوې قیافې یا صحنې خیره حافظې ته سپارل او یا د مغې بیا پېژندل او توصیف کول او یا هم شي نورې ورته مسئلې د ورځې د څېړنې او تحقیق موضوعګانې دي.

خو د حیرانتیا ځای دی چې د ارواپوهنې په لرغونو کتابونو کې د زده کړې تر عنوان لاندې هیڅ فصل نه دی راغلی. لا ویلیام جیمز[2] په خپل غټ کتاب کې چې په ۱۸۹۵ کال کې یې د «ارواپوهنې اصول» تر عنوان لاندې بشپړ کړ داسې کوم فصل نه تدوین کړی او نه یې د زده کړې یادونه کړې ده.

1- Associationism.   2. James.W.

لرغونوارواپېژندونکو یوازې د بیا په یاد راوړلو د هغو مو   او ځینو نورو چې مخکې یې زده کړي وو، د ډېر تمایلات او شرحه ورکړېده. خو د زده کړې د عملیې په برخه کې یې کومه تجربه نه وه پیل کړې. دوی د زده کړې د عملیې په هکله، کلي فرضیه د لهغه چې هغه د تداعي فرضیه وه. خو د دوی د دغې فرضیې مبدا او منطوق د زده کړې عملیه نه وه، بلکې دوی یوازې د بیا په یاد راوړلو او تفکر ته پاملرنه کوله.

لرغونوارواپېژندونکو د دې پوښتنې په ځواب کې افکار له کومه کېږي؟ دا ځواب ورکاوه خنګه چې د افکارو له جریان او تشکیل له تېرو، تجربو څخه جوړېږي، او احساس هم یو پر بل پسې راځي، نو ځکه نو موږ افکار یو له بل سره یوځای او تړلي ږي. دا د ارواپوهنې د تداعي د اصالت سنوونځۍ چې د انګلیسي ارواپوهنې یو زوړ سنوونځی دی، لنډه خلاصه وه چې وړاندې شوه.

د تداعي د اصالت لرغونی سنوونځی

ځینې ارواپې یا نفسي پدیدې یا مسلې یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کوي چې د یوې حادثې پیدا کېدل په صحنه د وجدان کې په چټکۍ سره هغه بله حادثه را یادوي دغې حادثې ته تداعي یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

همخواني وايي .

دا دې ښوونځي اصلي ريښه دومره لرغونې ده چې کولای شو هغه دارسطو په کتاب کې چې د «حافظې» ترعنوان لاندې ليکل شوی دی پيدا کړو .

ارسطو د حافظې په هکله يوه اساسي موضوع ذکر کړې ده، او ويلي يې دي چې هر وخت يوه موضوع انسان د بلې موضوع په فکر کې اچوي .

ارسطو د دې پوښتنې په ځواب کې چې الف فرد ب ته ور په يادکړي نو د الف او ب ترمنځ به رابطه څه شی وي؟ . وايي چې : دا رابطه به يا د شباهت . تضاد او يا د زماني د مجاورت له کبله پيدا شوې وي چې ته تداعي وايي . د بيلګې په توګه که يو څوک ووسي او دهغه په ليدو سره کوم بل شخص د ده په ياد شي نوله دې کبله به وي چې هغه دواړه يا د يو سره ورته دي، يا په کلي توګه يو له بل سره توپير لري او يا دا چې هغوی موږخوا سره يو ځای ليدلي دي. دې د رې اړيکو ته د اصالت تداعي د ښوونځي انګليسي طرفدارانو «د تداعي قوانين » ويل . او کله هم دا درې اړيکي يې خلاصه کړې او د يوه قانون ترعنوان لاندې د « مجاورت قانون » نوم ورباندې ايښی دی .

د اصالت تداعي د ښوونځي يوه مخکښ چې توماس هابس نوميږي د ټولو افکارو، اصل او منشأ « احساس » بولي . دا ځکه چې د ده په ګروهه د انسان په ذهن کې هيڅ مفهوم نه پيداکيږي خو په لومړي

سرکې د هغه يوه برخه يا ټول د حسي د رڅو يا حسي دستګاه له خوا
نه کسب يا حاصل شوي.

څو چې انسان يو شي ټوله يا يوه برخه يې پخوانه وي ليدلې يا احساس
کړې د هغه شي تصور يا تجسم نه شي درلودی، نو دا طبيعي خبره ده چې
له پخوانې داسې تجسم څخه پرته نه شو کولی له يو تجسم يا تصور څخه
بل تجسم يا تصور ته ورسيږو. نو ځکه ټول خيالونه يا انځورګري به
د انسان کې د حرکتونو يا جنبشونو حکم لري، او د هغو جريانا توقفا
. پاوې ده دي چې د انسان په احساس کې جوړ او ترکيب شوي دي. له
احساس څخه وروسته بيا د حسي ادراک او بيا د ذهني تصوراتو په
صورت دوام پيدا کړی ددی او له منځه نه ځي.

هابس دارولې مختلفو استعدادونو څخه يوازې دوه اصلي فعاليته
منلي دي، يو د بيا په ياد راوړلو احساس او بل تداعي دی چې دا په
خپله په ياد راوړلو حکومت کوي. که څه هم هابس په خپلو ليکنو کې
د «تداعي» کلمه چې نورو ليکوالو وروسته پيشنهاد کړه، نه ده کارولې
خو کله چې له خيال پردازی نه خبرې کوي وايي: دا فکارو او تصويرونه
چې دي د احساسونو اصلي پيوستون او پرله پسې والی تنظيم کړی دی.
نو ويلای شو چې په واقعيت کې هغه د تداعي موضوع د مجاورت له
طريقه بيانوي. هابس بيا دا دواړه فعاليته په يوه فعاليت کې خلاصه
کوي او د يوه «حرکت»[1] نوم پرې ږدي.

---

(1) Motion.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هابس په آند ه یو بهرنی څیز زموږ په حواسو، چې نن هغه څیز ته انگیزه[1] (د مثال په توگه نور امواج، د صوت ارتعاشات ...) توایي، تاثیر کوي. دا انگیزه د حسي دستگاه په مرسته دارگانیزم داخل ته نقل کوي. څرکله چې محرک یا انگیزه په خارج کې قطع هم شي. د بدن داخلي حرکت فوراً نه قطع کیږي بلکه د سکون له قانون سره سم په تدریجي توگه کمیږي، څو په پوره ډول له منځه ولاړ شي. په دې حساب اصلي جنبش هماغه احساس دی او وروسته پاتې جنبش تصویر او هغه اثر دی چې له هغه احساس څخه پاتې دی. په دې ترتیب څنگه چې د تصویر ونو توان له انگیزو څخه اوږد او دوام مدار دی. نو همدغه موضوع د افکارو د وروستي جریان منځته راوړي. په دې ترتیب سره هابس ټول اروایي مسایل، له فزیکي مفاهیمو او عبارتو په جامه کښې حرکت، د حرکاتو انتقال او سکون په اصل بیان کړیدي. اما وروسته هابس دې ته هم مجبور شو چې یو بل اضافي عامل هم د ارگانیزم په وجود کې ومني او هغه د ارگانیزم عکس العمل دی چې د انگیزې څخه وروسته د عضلاتو حرکتونو په واسطه څرگندیږي. څو د دې حرکت سمت یا لوری له باندې د خارج، څخه نقل نه کوي، بلکه دارگانیزم له داخل څخه سرچینه اخلي. دا عکس العمل یو حرکت دی چې ارگانیزم یو جسم ته ورنږدې کوي او یا له یو جسم څخه یې لرې کوی او د اجتناب سبب یې گرځي. د بیلگې په ډول مینه د حرکت لومړۍ مرحله ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړدي والی سبب گرځي او په زړه بدوالی یا تنفر هم د حرکت ابتدایي مرحله ده چې د لرې والي یا اجتناب سبب کیږي. ځینې تمایلات (مینه، لکه د ډوډۍ اشتها) ذاتي او فطري دي او ځینې نور میلونه او مینې د اشیاوو د خواصو له درکه کسب کیږي.

د اصالت تداعي مخکښان

په اوولسمه پیړۍ کې نامتو انګلیسي فیلسوف او روزونکي جان لاک[1] لومړی شخص وچې د عقل معلومات فطریت او زده کړه یې د اروایي نیرو ای ذهني ورزش له طریقه رد کړه. د هغه په نظر لږ افراد یا تعلیم لیدل کیږي چې یې شانتي طبع، سرشت یا مشترک فکر او عقیده ولري. د هغه په عقیده انساني ذهن د زیږیدلو په وخت کې د سپینې لوحې[3] په ډول وي، چې هیڅ ذاتي او فطري فکر په هغه کې نه وي تصویر یا رسم شوی. هر فکر او عقیده د تجربې او حواسو له طریقه پیدا کیږي چې د غه ډول فکري طرز د تجربه ګرایي[4] یا تجربي مسلک تر عنوان لاندې شهرت ومومند. د غه مسلک د افلاطون او دکارت «عقلي اصالت» یا خرد ګرایي[5] باندې مستقیماً حمله وکړه ځکه چې د غو دوو فیلسوفانو عقل د پوهې او معلوماتو سرچینه بلله. جان لاک زده کړه د اسې ادراک باله چې د حسي تجربې له لارې لاس ته راځي. ځکه چې ذهن له ځینو نورو څخه جلا دی، نو هغه چې درک کیږي یوازې د ځینو نورو تصورات[6] دي.

(1) Jan lock. (2) mental disiciplne.
(3) tabula rasa. (4) empinicism. (5) rationalism. (6) Ideas.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاک افکار د ذهن واحدونه او تداعي يې د افکارو د پیوستون عامل باله. دهغه په عقیده افکار به یا ساده وي یا مرکب. د افکارو ترکیب یو له بل سره د ذهن یو فعالیت دی. چې په دې ارواپوهنه کیمیا هم یا دیږي او وروسته د ارواپوهنې پیدا ښت[1] د نظریې سبب وګرځید.

د دې لپاره چې ارواپوهنې تداعي منځته راشي نو جان لاک په یو ډول داخلي حواسو هم عقیده درلوده، ځکه چې ذهن به حسي تاثرات پیدا کول دا تاثرات به په مبهم ډول یو پر بل پراته وو. خو ذهني دستګاه سربیره پر دې چې د حسي تاثراتو د منلو توان درلود، دا توان يې هم درلود چې هغه وپیژني، اندازه يې کړي او تعمیم ورکړي. یعني کوم شي چې د مجاورت، مشابهت یا ورته والی او تضاد له طریقه افکار او ذهني تصورات یو له بل سره پیوند کړي.

د لاک افکار او آثار د دې سبب شول چې ښوونه او روزنه د ارواپوهنې ورزش یا ذهني د سلپین څخه، د عادت پیدا کولو طریقې ته تغیر ومومي د لاک افکارو، ارواپېژندونکو ته نوې لار پرانستله او د دې سبب شو چې له وراثت څخه محیط ته پاملرنه وکړي. د ښوونې او روزنې په لحاظ د لاک د نظریې مفهوم دا دی چې په مدرسه کې ښوونکي د کوچنیانو د ارواو معماران او جوړونکي دي. اصلي دنده يې د پېرو ګرامونو جوړول او اجرا ده. خو په دنده کې ونکي ښه عادتونه پیدا کړي.

---

(1) apperception.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زده کړې محسوسات د دې پرځای چې ذهني روزنې ته پاملرنه وکړي باید د حواسو روزنې ته پام وګرځوي.

د جان لاک دا نوي نګرونه د زده کړې په منطق کې د عطف ټکی و. تر اوولسمې پیړۍ پورې د ښوونکو او مربیانو کار دا و چې د زده کړې پخوانۍ نظریې تعبیر او تفسیر کړي، یعني اروايي ورزش او دسپلین به یې بیانا وه. دا نظریات د لاک د نظریاتو سره سره د اولسمې پیړۍ تر پایه پورې دوام درلوده

د اصالت تداعي روستی

ښوونځی

د هربارت د پیدایښت نظریه :

هربارت[1] د سپینې لوحې د نظر سره د تړاو په خاطر چې د جان لاک له خوا طرح شوې وه ، د نوې عملي اروا پوهنې بنیا د کېښود. د دغه نظر د زده کړې په هکله له دې ځایه سرچینه اخلي چې دغه عملاً د ښوونې او روزنې په کار بوخت و، نو ځکه په اروا پوهنه کې یې په زړه پورې نظرې وړاندې کړې . او په خپل رخت یې د زده کړې نظام یا سیستم کې پراخ انعکاس وموند . هربارت ډېره مینه او علاقه درلوده چې د انساني علومو اصول، د فزیک او بیولوژۍ پر اساس بنا کړي . هربارت

---

(1) Johan Friedrich Herbart.

ارواپوهنې ته د "ذهن کیمیا"[1] په سترګه کتل. نوله دې امله د ارواپوهنې نقش یې د افکارو په اختلاط او ترکیب یا اروایي حالتونو[2] مطالعه وګڼله.
ده به لکه یو کیمیا دان غوندې د ارواپوهنې څېړنه د افکارو او ذهني تصوراتو، د ترکیب، تحلیل او تجزیې پر اساس بنا کوله.

د هربارټ د ارواپوهنې طرفداران د اروایي حالتونو ارواپوهنه یو اصیل او مسلم حقیقت پېژني چې په مستقیم ډول له محسوساتو څخه لاس ته راځي او په درې ډولونو څرګندیږي:

۱- حسي تاثرات. ۲- ذهني صورتونه او ۳- عاطفي عوامل خوشالي او خواشیني[3].

اروایي حالتونه، د اروایي فعالیتونو یوازیني عناصر دي، چې سره ترکیب شي نو ادراکي ذخیره یا د پیدا ایښت خزانه[4] جوړوي او د فرد فکري مایه په هر زمان کې منځته راوړي. هر احساس او فکر هغه وخت درک یا پیدا ایښت مومي چې ادراکي خزانې ته جذب شي. د هربارت په عقیده ذهن د اروایي حالتونو ټولګه ده. په واقعیت کې د نویو اروایي حالتونو د ورودالی یا جذب په تیرو اروایي حالتونو، د اروایي عملیې یا زده کړې د ایجاد سبب ګرځي.

د هغه په عقیده ذهن لکه د یخ ټوټه چې په اوبو کې لامبو وهي او درې

---

(1) mental chemistry. (2) mental states

(3) Pleasure pain (4) apperceptive mass.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه یې په اوبو کې پټه وي . د شعور یا وجدان په لاندې برخه کې ځای لري . هغه خاطرې چې په دې برخه کې ټولې شوې دي ، نوې تجربې تعبیر او تفسیر وي . هر نوی احساس هم له پخوا نه تجربې څخه په کلي توګه بې مفهومه وي .

هر بارت ، ذهن په ښکاره یا روښانه شعور ، تحت الشعور او د شعور د سرحد ، تر عنوانونو لاندې په دریو برخو ویشي . هر خاطره یا تاثیر چې روښانه شعور (وجدان) ته لاره پیدا کړي . نو هر وخت خپل ځای بدلوي . په هره شیبه کې امکان لري څو خاطرې یا خیالونه د شعور روښانه برخه ونیسي یا اشغال کړي .

یوه د دغو خاطراتو څخه امکان لري په مرکز د پاملرنې کې واقع شي ځینې د روښانه شعور په آستانه کې وي او زیاتې باسي چې روښانه شعور ته داخل شي . د ذهن په لاندې برخه یا تحت الشعور کې د فرد د تیرې زمانې ادراکي فعالیتونه ټول شوي وي . هر یو د دغو افکارو یا تصوراتو څخه په مناسب وخت کې ، روښانه شعور ته راګرځي هر وخت چې یو فکر یا خاطره په پرله پسې ډول روښانه شعور او وجدان کې داخل شي ښه روسته په ښه او اسانه صورت سره په یاد راوړل کیږي . هر بارت د دې تجربې له کبله ، د تکرار (تمرین) ، په اصل باندې او د تداعي اساس یې داسې ډول معرفي کړ ، چې هر وخت که څو خیالونه او یا ځینې نور یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کړي چې وکولای شي لمړني افکار او تصورات په روښانه شعور یا وجدان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې منځته را وړي، دې پدیدې ته تداعي وايي .

د پیدایښت د نظریې څخه ګټه په تدریس کې :

د هربارټ په عقیده د زده کړې لپاره درې مرحلې موجودې دي:

۱ ـ حسي مرحله ۲ـ حفظي مرحله چې د تصوراتو بیا جوړنه هم په هغه کې شامله ده . ۳ ـ ادراکي مرحله .

فرد هغه وخت ادراکي مرحلې ته رسیږي چې وکړای شي د بېلېلو ذهني تصوراتو په منځ کې ګډ صفتونه پیدا او بیا د بل ترمنځه توپیر او کلي حکم او تعمیم سرته ورسوي .

د هربارت د پیدایښت د نظریې پر اساس، صحیح او سم عمل د صحیح او سم طرز تفکر څخه پیدا کیږي . په دې کې شک نشته چې د میل او ارادې ریښه هم په تفکر کې شامله ده .

د هربارت د پلویانو له نظره د تدریس مهارت دا دی چې ښوونکی باید هغه افکار او تصورات چې غواړي زده کوونکي یې زده کړي ، باید د هغوی د پاملرنې وړ وګرځوي . ښوونکی په ماشومانو کې د نوي تصوراتو د ایجاد لپاره چې د پخوانیو تجربو سره یې سمون او سازګاري ولري د کتنې ، مشاهدې، له طریقه کولای شي د هغو لپاره داسې فکري حلقه[1] ایجاد کړي چې د ودې او روزنې لپاره یې مرسته وکړای شي . د ښوونکي هوځه باید دا وي چې نوې فکري حلقه د پخوانیو فکري حلقو سره سمون ولري .

---

(۱) circle of thought.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زده کړې مرحلې د هربارټ له نظره:

هربارټ او د هغه پلویان په دې عقیده دي چې په زده کړه کې منظمې او یو د بل سره اړونده مرحلې وجود لري، چې یو بریالی ښوونکی باید هغه وپېژني او کار ورڅخه واخلي. تدریس هغه وخت بریالی او ګټور وي چې دا مرحلې په ځیر سره وڅارل شي هغه مرحلې دا دي:

۱- تیاری (چمتووالی)، ۲- د مطالبو وړاندیز. ۳- مقایسه. ۴- تعمیم ۵- په کار اچول:

۱- تیاری: د دې لپاره چې په درس پورې تړلې افکار او تصورات د زده کوونکي په ښکاره او روښانه شعور یا وجدان کې ایجاد شي، ښوونکی باید د تېرو زده کړو په تکرارولو سره شاګردان د نویو مطالبو د اخستلو لپاره چمتو کړي. د بېلګې په توګه د لامبو وهونکو ځینو ونو او د لامبو د قانون لپاره په کار دي چې لومړی د لامبو وهونکي لجسامو لکه بالونو، د اوبو پوټانې، لرګي، کښتۍ او داسې نورو شیانو یادونه وشي.

۲- د مطالبو وړاندیز: ښوونکی نوي مطالب او موضوعات د لامبو وهونکو احساس په شکله د تجسم او ښودولو په طریقه وړاندې کوي. د بېلګې په توګه، ممکنه ده زده کوونکو ته وښودل شي چې څنګه غوړي د اوبو په مخ او یا فولادي ګلوله د سیماب په مخ لامبو وهي.

۳- پرتله او تجربه: که ښوونکی دده لومړۍ مرحلې په ښه صورت سرته رسولې وي نو بیا زده کوونکي وینې چې د نویو او زړو مطالبو ترمنځ شبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هڅونه وجود لري. له دې کبله ځواني او اوسني مطالب په ښکاره او روښانه شعور کې یو له بل سره اړیکې پیدا کوي. د تېرو او طبیعي ورته والي له کبله یو له بل سره پېوند پیدا کوي.

۴ـ تعمیم: په دې مرحله کې زده کوونکی زیار باسي چې د دوه ډولو مطالبو ترمنځ ګډ لاملونه د یو کلي حکم او اصل په صورت بیان کړي.

۵ـ په دې ځای کې هغه اصل چې نوی زده شوی د ډیرو مطالبو د توضیح لپاره چې په لاسبو وضلو مربوط دي، کارول کیږي. د اکار د مسئلو د حل له طریقه سرته رسیدلی شي. ښوونکی ممکنه ده له زده کوونکو وپوښتي، چې کښتۍ له فولادو څخه جوړه ده، نو ولې په اوبو کې نه ډوبیږي. یا داچې د مسئلې په توګه له زده کوونکو څخه وغواړي چې آیا یو خاص شی په معینو معاییاتو کې لامبو وهلی شي او که نه؟

د هربارت پلویان زیار باسي چې نوموړې مرحلې د تدریس د کلي طریقې په عنوان وکاروي.

په واقعیت کې هربارت باید د علمي او تربیتي ارواپېژندنې بنسټ ایښودونکی او مخکښ وپېژندل شي.

د هربارت طریقه په لومړي سر کې د وونټ[1] له خوا په المان کې او د تیچنر[2] له خوا په امریکا کې تعقیب شوه او د جوړښت، ساختارګرایي ښوونځی[3] او حواسي د باطني یا نفسي طریقې[4] د راڅرګندولو او منځته راتلو

(1) wundt.w. (2) Titchener.E.B

(3) Structuralism (4) introspection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجبات یې برابر کړل.

د پورته بیان څخه څرګندیږي چې عبارت له یوې خوا د علم او معرفت سرچینه او منبع له بدن څخه د باندې بولي او د ذهني تداعي له کبله د زده کوونکي پوهه او معلومات زېرمه کیږي، نو باید هغه د علمي تداعي ګرایانو څخه وګڼل شي او له بلې خوا د هغه ښوونې او لارښوونې د علمي تجربو په پراختیا او د ذهني محتوا د تحلیل او ترکیب په جنبشونو او فعالیتونو تامې شوې، نو کولای شو چې هغه د ساختګرایانو په قطار کې وشمېرو.

د ابینګهوس د تداعي نظریه:

معروف الماني ارواپوهاند ونکی ابینګهوس[1] په ۱۸۸۵ کال کې د خپلو څېړنو له کبله نه یوازې د زده کړې په مسئله کې مرسته وکړه، بلکه په زړه پورې اطلاعات او معلومات یې د هېرېدو[2] په عملیه کې هم په لاس راوړل. دا لومړی شخص و چې د حافظې د پېژندلو لپاره یې کتاب ولیکه، او د ارواپوهنې د اصالت تداعي د ښوونځي لپاره یې نوې دوره پرانستله دې کتاب د تجربتي جنبې تربیه د تداعي د تشکیل او زده کړې عملیې هم ترڅېړنې لاندې ونیولې. نو په دې خاطر هم نوی و.

دا رښتیا ده چې د لرغوني اصالت تداعي د ښوونځي پلویانو د تداعي سره سروکار درلود. خو هغوی د تداعي د تاثیر موضوع ته پوره پاملرنه نه کوله، او دا یې نه غوښتل چې د تداعي د تشکیل په هکله څېړنه

(1) Ebbinghaus. H.   2- Extinction.

وکړي. اما د نوي اصالت تداعي د ښوونځي پلویان لومړی تر مخه دې ته پاملرنه کوي چې د تداعي عملیه څنګه تشکیلیږي او بیا د تداعي ثبات او مقاومت د به یاد راوړلو له طریقه ازمایښت کوي. د پورته افادې مانا دا ده چې د اصالت تداعي لرغونو پلویانو به د تداعي د پایلو او اغیز له مخې څرګندول چې د قضیې علل وپېژني، خو د اصالت تداعي نوي پلویانو به د ښکاره لاملونو له مخې څرګندول چې د قضیې اغیزې او پایلې تر څېړنې لاندې ونیسي. ښکاره ده چې وروستی یا نوې طریقه بشپړه او باوري طریقه ده، یانې لرغوني اروا پېژندونکي به د معلول څخه علت ته، خو نوي اروا پېژندونکي له علت څخه معلول ته ځي.

د ابینګهوس تجربې طریقې څرګنده کړه چې هر څوک څو ډوله حافظه لري لکه د اشکالو لپاره حافظه، د اعدادو لپاره، د نومونو لپاره حافظه سمعي یا بصري حافظه او نور...

په بله وینا د هرچا حافظه څو اړخه لري چې د قوت یا ناتوانۍ له پلوه یو له بل سره متفاوت وي. اوس نو په کار دی چې د هرچا د حافظې د څرګندولو لپاره نومونې د څو ډوله ازمېښتونو لاندې ونیول شي. د بېلګې په ډول د زده کړې یا سمعي حافظې لپاره کولای شو چې پنځلس یا شل مانا لرونکي یا بې مانا اصطلاحګانې وټاکل شي او هرې اصطلاح ته دوه ثانیې وخت ورکړل کیږي، بیا د وروستي اصطلاح له لوستلو څخه لس ثانیې وروسته له زده کوونکو څخه وپوښتل شي چې هغه اصطلاحګانې چې په حافظه کې پاتې دي، له یاده ووایي. د دې ازموینې پایله

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید د هغو عبارتونو چې د دوی د څو سوو همږولو زده کړه کړو تکرار د
مرینې د پایلې څخه په لاس راغلي او معیاري شوي دي، مقایسه او پرتله
شي څو په دې توګه د دغې موضوع د ښې یا بدې حافظې په هکله قضاوت
یا حکم صادر شي . په دې ازمېینه کې د لاندې شل اصطلاحګانې
کارول شوې دي :

ستن، یږه، خوله، کوکړه، اوبه، پنډوسکي، نجلۍ، نقشه، ونه
عکس، کتاب، پیشو، چاقو، تناب، کور، جرابې، کاغذ، غر، بڼ
او کیف .

ابینګهوس په خپلو تجربو کې ولیدل چې د یو کرت قرائت کولو څخه وروسته یادونې یې چې د دغو اصطلاحګانو کتراى شي چې زده شي، په دې برخه کې کمه شانګړې عملیه چې په عیني ډول تعقیب شي نشته . دا عملیه تر هغه وخته تکرارېږي څو زده کوونکي وکولای شي د ۷۵ په سلو او سل په سلو تر منځه د اصطلاحاتو په زده کولو کې مهارت پیدا کړي .

ابینګهوس او د هغه پلویانو د دې قانون او د داسې نورو ورته قانونو څخه په استفادې سره یو کمي قانون رامنځته کړ او په وسیله یې د کړې منحني چې نن هغه ټول پېژني ، رسم کړ .

د ،، هیرولو منحني ،، په رسم سره دوی وکړای شو چې د دې کمي قانون ابتکار او مرغوبیت ډېر کړي .

د ابینګهوس له زماني راهیسې د زده کړې په مطالعه او څېړنه کې د عیني طریقو څخه کار اخستل کیږي او د ډېرو نورو په زړه پورې روښانه یا طریقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندېزونه هم شویدي. د دې اروا پېژندونکي په عقیده نشو کولای چې د تداعي موضوع لپاره د مجاورت له طریقه توجیه کړو، ځکه چې مجاورت اساساً یې مساعد موقعیت دی، کوم قدرت یا قوه نه ده. مګر څرنګه چې د زده کړې په حالت کې دی. تر ډېره حده د روابطو او تناسب په نظر کې نیول شوي، د کلماتو د تلفیق او ترکیب څخه ګټه او استفاده کوي.

د ابینګهوس د تحقیق او څېړنې اصلي موخه دا وه چې روښانه کړي چې آیا د «هېرېدلو» موضوع یوه تدریجي عملیه ده؟

د دې هدف لپاره د زده کړې یوه معینه برخه د زده کوونکو له وخت څخه بیا د بیرته ورکولو تر وخته یعني یوه زماني واټن، د متحول یا متغیر شرط په عنوان انتخابیده، بیا د دغه شرط تغیر او ارتباط د زده کړې په هکله ازمایښت کیده، پایلو وښودله چې موضوع ژر زده شوې وي نو ژر له یاده وتله بیا وروسته سرعت د هېرېدو ورو ورو لږېږي.

په بله تجربه کې د زده کړې څو رقمه یا سطحې والي، د متحول شرط په عنوان انتخاب شو وروسته د څو کرته ازمایښتونو څخه څرګنده شوه چې که هر څومره د یوې موضوع د زده کړې لپاره ډېر زیار وایستل شي پایله یا موخه یې دا وي چې ژر نه هېرېږي.

په یوه بله تجربه کې ابینګهوس، ازمېدونکي ته وایي چې د یوې موضوع د زده کولو څخه وروسته سم دم ویده شي او بل صبح د ورځې اروایي فعالیت باید ونه کړي. نتایجو وښودله چې په داسې حالاتو کې د هېرېدنې چټکتیا «سرعت»، د دغه حالت په پرتله چې ازمېدونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وینې پاتې شي دیر لږ وي .

د شپیتمو کلونو په وروستیو کې اروا پېژندونکو دا تجربې، د هېرېدو
د ماهیت پوهېدو لپاره په متفاوتو شرایطو کې بیا بیا تکرار کړل .

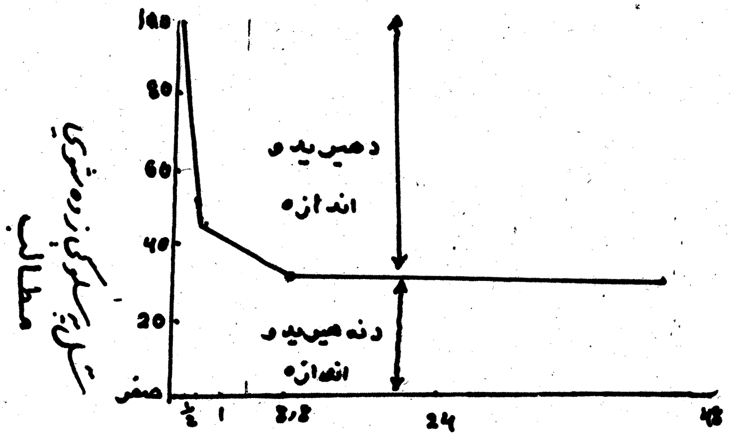

د ګړیو شمیر د زده کړې څخه وروسته

د ابینګهوس معروفه منحني (۱۹۱۳) د یاد ساتلو او هېرېدو
په شکل دا منحني د یاد ساتلو او هېرېدو د اړیکو ښه مثال دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصالت تداعي نظرې

بنسټ ونځي

د پاولوف[1]، تارنډایک[2] او نورو ارواپوهانو تجربو او ازمايښتونو وښوده چې د پاولوف د تقویت فرضيه او د تارنډایک د «پاداش» فرضیه یوه ده او دواړه د تداعي د اثبات لپاره مشترک عوامل لري. تارنډایک که هر بارت غوښتي خپلې څېړنې د تداعي په رڼا کې د ذهني تصوراتو پر اساس بنا کړي او پخپلو څېړنو کې يې فزيولوژيکي ارواپوهنې ته ځانګړې پاملرنه وکړه. تارنډایک عقیده درلوده چې مشهود سلوک د داخلي محرکاتو معلول دی. یعنې د داخلي محرکاتو د باندینو محرکاتو په پرتله ډیر دي. یانې داخلي محرکات د تمایل یا سایقې سبب ګرځي او ژوندي موجود فعالیت ته هڅوي. خو په زده کړه کې په کلي توګه دواړه داخلي او بهرني عوامل داخل دي. او زده کړه داسې عملیه ده چې دا دواړه سره پیوندوي. پارسا (۱۳۷۲: ۶۹)

تارنډایک: تارنډایک ۱۸۹۸ کې د خپلو څېړنو پایلې د حیواناتو د ذکاوت او سلوک په هکله له تکریني لحاظه، په یوه کتاب کې «د حیواناتو ذکاوت»[3] تر عنوان لاندې نشر ته وسپارل. هغه د حیواناتو د زده کړې د مختلفو حلو د څېړلو لپاره له مختلفو وسایلو لکه پیچلي لارې[4] یا معما امیزه جعبې[5] او داسې

(1) Ivan.p.pavlov . (2) Edward Lee Thorandike .

(3) Animal intelligence (4)- problem boxes
(5) puzzle ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو څخه کار اخستل . تارنډایک به هغه ژوي چې ازمایښتول، وږي کړل او بیا به یې په هغې پیچلو لارو کې چې د ویرو لارو پای به تړلی وو او یوازې یوه لار به د خوړو ځای ته رسیده خلاصه وه ، خوشې "ایله" کړه، وږی حیوان به کله چې هغه صحیح لار خوړو ته وروسته د زیار ایستلو پیدا کړه ،تشویقیده، د دې تجربې په جریان کې ،حیوان ازاد پریښودل کیده چې څو ځلې حیلې او طرحې سره کار پیل کړي ، څو د هغه سلوک او فعالیت به یې څارل او هغه وخت یې چې د ځل لومړي بریالیتوب له پاره لګولی و تعیداوه ،بیا به یې همغه ژوی په پرله پسې ډول ازمایښت کاوه او په منظم ډول یې د هغه سلوکي تغیرات او زماني کموالی، غذا رسیدو ته چې د حیوان د زده کړې او مهارت له کبله پیدا کیده ثبتاوه. په پای کې د دې اطلاعاتو په بنا یاني د ژوي پرمختګ ، د ستونزې په حل کې ، د "زده کړې منحني" ترسیم کړه او د حیوان د زده کړې او د عمل د څرنګوالي مدارک او شواهد یې په لاس راوړل .

تارنډایک د دې تجربو څخه دې نتیجې ته ورسیده چې حیوان په تجربو کې ځینې حرکات او کړنې د سنوپایدو پایلو په اساس "حذف" یا "انتخاب" وي او بیا هغه د "اثر قانون"(1) یا زده کړې په صورت داسې شرحه کوي: " هر عمل چې په یوه ټاکلي موقعیت کې د رضایت او خوښۍ سبب شي ، هغه عمل د هغه موقعیت سره ، تر هغه وروسته تداعي کیږي. یاني هر وخت چې

---

(1) The law of effect.

هغه عمل بیا منځته راشي ، ډیر احتمال لري هماغه عمل چې تیر کرت انجام شوی او ، بیا تکرار شي ، برخلاف د دې که یو عمل په یوه ناکامې موقعیت کې ، سبب د ناراحتۍ شي . په تدریج سره هغه عمل د هغه موقعیت څخه انتزاع پیدا کوي یانې که بیا هغه موقعیت منځته راشي ، ډیر لږ احتمال لري چې هماغه عمل مجدد اً صورت ونیسي ،، .

بل قانون چې د دې قانون ضمیمه ده ، د مشق او تمرین قانون یا د استعمال او عدم استعمال قانون دی . د دې قانون له کبله «هر ځواب چې یوه موقعیت ته ورکول شي ، هغه موقعیت سره تداعي کیږي» هر څومره چې دغه ځواب ، هغه موقعیت ته ډیر او د تعداد په حساب ، ورکړل شي ، په هماغه اندازه تداعي محکمه ده کلکه او مستحکمه وي او هر څومره چې د نورو ځواب استعمال لږ وي ، تداعي ضعیفه کیږي . دا د مشق او تمرین قانون ، هماغه لرغونی قانون ، د تداعي دی چې د افکارو د ارتباط او تړاو په ځای د موقعیتونو ترمنځ په تړاو یانې په انګیزه - ځواب اطلاق شوی دی . اما د ثوریو د زده کړې څیړنې په وضاحت سره ښکاره کوي . چې د تمرین قانون د زده کړې ټولې ستونزې نه حل کوي .

تارندایک تقریباً ۳۰ کاله د زده کړې په هکله مسلسلې څیړنې او آزمایښتونه سرته ورسول ، وروسته تر هغه یې انسان تر څیړنې او مطالعې لاندې ونیو . په دې آزمایښت کې نوموړي زده کوونکي د معما آمیزه جعبو سره کار نه درلود خو ان تمرینې ورکول کیدې چې

د مختلفو ځوابونو امکان یې موجود وو. که پوښتنه له بریالیتوب سره ترلې وه نو ازموونکي ته به د تشویق په توګه ویل کیده "صحیح دی" او که ځواب ناسم وو نو د توبیخ په توګه به ورته ویل کیده "غلط دی" یا نو په دې ازمایښت کې هم تشویق او توبیخ موجود و. د دې ازموینو پایلو وښودله چې د تشویق تاثیر په ځوابونو ډېر مثبت و. تارندایک د دې پایلو په اساس، د اثر پر قانون تجدید نظر وکړ او تشویق ته د توبیخ په پرتله ډېر اهمیت قایل شو. د تارندایک په آند د توبیخ حقیقي اثر دا نه دی چې ځواب له موقعیت څخه جلا کړي، بلکه حقیقي اثر یې دا دی چې زده کوونکی دې ته وهڅوي چې بل ځواب وازمایي او صحیح ځواب پیدا کړي. خو د تحسین او تشویق مستحق وګرځي او په دې توګه هغه صحیح ځواب په مثبته توګه د هغه له موقعیت سره تداعي شي. په واقعیت کې د سم ځواب پیداکیدل، په اتفاقي ډول پخپله غلط او ناسم ځوابونه حذفوي.

تارندایک په خپلو مطالعاتو او څیړنو کې، د تداعي د فرضیې حد پلوی کاوه او یا معنی چې د ده څخه وه ووایي "د اړیکو او مناسبتو"[1] فرضیې پلوی و. تارندایک په دې عقیده و چې ټولې تداعي ګانې د انګیزې- ځواب اړیکې یا رابطه لري. د دې لپاره چې د دوه ذهني تاثیراتو او یا دوه فکرونو ترمنځ، تداعي ټینګه شي باید نږدې مجاورت کافي نه دی مګر دا چې د ځواب په کیدو تمام شي.

---

(1) Connection.

انسان د ځینو ژوونو پولړلی سره د حیواناتو په پرتله، پراخه اړیکې او ارتباطي سیستمونه پنځولای شي. د انسان روحي لوړتیا د حیوان په پرتله په همدې ټکي کې نغښتې دی. په همدې خاطر د انسان ذهن[1] داسې تعریفوي: «ذهن یو ارتباط ورکوونکې دستګاه ده چې د انسان فکري، عاطفي او عملي ځوابونه د محیطي موقعیتونو سره چې مخ کېږي، مطابقت ورکوي».

د پاولوف شرطي ځوابونه:

ایوان پطرویچ پاولوف نامتو روسي بیالوژیست یو له هغو لومړنیو کسانو څخه دی چې تداعي معاني یا فکري تړاو ته یې په خپلو علمي آزمایښتونو کې تحقق ورکړ. ده د خپل کار لومړی درلس کاله په خپل لابراتوار کې د هضمي غدو، عصبي سازمان او رفلکسونو په مطالعه او څېړنه کې تېر کړل. د ده همدا په زړه پورې او ابتکاري تجربې، د دې سبب شول چې په ۱۹۰۴ کال کې د نوبل د جایزې په اخستلو بریالی شي. په ۱۹۰۲ کې د خپلو تجربو په سر ته رسولو کې داسې موضوع سره مخامخ شو چې وروسته له یو کاله ورپسې څېړنو اصول او روش ته بالکل بدلون ورکړ. پاولوف د سپي د لاړو د رفلکسونو د مطالعې لپاره یو اسباب جوړ کړي وو چې د هغه په واسطه کېدای شو د حیوان لاړې چې د خوړو انګیزې څخه وروسته په خوله کې د لعاب ترشحات لاندې تولیدیږي، اندازه کړي.

(1) Mind.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاولوف په دې ازمایښت کې ولیدل چې په سپي کې د لاړو ترشح پخوا تر دې چې خواړه ورته ورسېږي، عملاً پیل کېږي. په دې ډول چې: یې ازې د خوړو د ظرف لیدل، یا تر دې کېدل د هغه شخص چې سپي ته خواړه ورکوي، یا د راوړونکي د پښو اواز په مجاوره کوټه د دې سبب ګرځي چې د سپي لاړې جارې شي.

اوس نو که د خوړو موجودیت د سپي په خوړو طبیعي انګېزه د سپي د لاړو د ترشح لپاره وي، د خوړو د لوښي لیدل یا د پښو اواز د دې رفلکس لپاره طبیعي انګېزه نه شي حسابېدی دغه غبرګون یا د لاړو د ترشح ځواب چې سپي د خوړو د لوښي او یا د پښو له اواز څخه وروسته ښکاره کړی د قاعدې له مخې سپي وروسته له پرله پسې او اوږدو تجربو څخه کسب کړی وي. په ترګه د خوړو د لوښي او یا د پښو اواز د سپي لپاره یوه علامه[1] نښه یا جنبه لري، چې خواړه ورته راځي.

پاولوف پوه شو چې د داسې علایمو او نښو موجودیت په هر موقعیت کې د حیوان په تطابق کې کارنده رول لوبوي.

په لومړي سر کې پاولوف دغه د لاړو ځواب ته د علامې څخه وروسته د اروايي ترشح[2] نوم ورکړ. خو پاولوف د سپي د اروايي ژوند د فرضیا ترڅنګه د هغه فزیولوژیکي فرضیاتو پر

---

(1) Signal. (2) Psychic sicretion.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه د رلوده، نو د پورته اصطلاح څخه يې لاس واخست او په ځای يې د شرطي رفلکس[1] اصطلاح وړاندې کړه او علامت یا نښې ته يې شرطي انګیزه[2] وویله. ښکاره ده چې رفلکس یا شرطي انعکاس بې زده کړو ځواب او ځوابه ته غیرشرطي انګیزه ده چې صفې ته تقویت[3] هم وايي.

د تقویت د قانون کشفول ستر خدمت دی چې نوې اروا پېژندنې د اصالت تداعي ښوونځي ته کړې ده. بېد دې قانون ساحه او د عمل میدان په واقعیت کې ډېر لوی دی او هدف يې بیانې د شرطي ځوابونو د غبرګون ټینګول نه دي. ممکنه ده د زده کړو په ټولو ډولونو کې اغېزمن او صادق وي.

چارلس اډوارډ سپیرمن[4] انګلیسي اروا پوه (۱۸۶۳ - ۱۹۴۵) د ذکاوت مکمله اروا پېژندنه د درک او استنباط او همداسې د څو لاملونو د پېیو ستون او مناسباتو پر اساس بنا کړه. څو عنصره بلله دا اروا پېژندنې دغه سیستم د تداعي د ښوونځي په سترګه و نه کتل او لا انتقاد به يې کاوه چې د تداعي د ښوونځي پلویان په خپله فرضیه کې په عجیبه ډول خام دي. ځکه چې په داسې انکارو او مرضاتو کې چې ذکاوت پیدا کېدل، د نوې معرفت کشفول او د نوې مسئله حل په وړې ځواک ته پر ینبې او عملاً بیانې له حافظې سره سم وکارول شي.

---

(1) conditioned Reflex. (2) conditioned stimulus.

(3) Rainforcement (4) Charles Edward S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دګشتالت د ارواپوهنې پلویان هم د تداعي د ښوونې پر پلویانو داسې انتقادونه لري. او وايي چې دګشتالت د ارواپوهنې ټینګه خدمت د اصالت تداعي ښوونې لپاره همدا دی چې د دوی د غه خلاوی ډکوي. په هر صورت د تجربې تداعي ارواپوهنه ګڼه د دې ښوونې د فعالیت په ساحه کې ستر خدمت نه سرته رسولی دی. د بېلګې په توګه د مساعدو یا نامساعدو شرایطو پیدا کول د حافظې په مکله د- زده کړې او هېرېدنې د منحني ګانو ترسیم، څېړنه د متقابلو تاثیراتو په مکله په تداعي کې د زده شویو ځوابونو "غبرګونونو"، انتقال له یو عمل یا موقعیت څخه بل عمل یا موقعیت ته، او داسې نور.

هیلګارډ(۱)، رابنسون(۲)، ووډورت(۳) او همداسې نورو شمېر د اصالت سلوک پلویان د اصالت تداعي جز حسابیدای شي. ولې ټول تداعیان په هیڅ صورت سره د اصالت سلوک پلویان نشي کیدای. د تداعي ښوونې د زده کړې او په یاد ساتلو فرضیه ده. خو د اصالت سلوک ښوونې کاملاً ځانګړی بحث او تعبیر لري چې وروسته به شرحه شي.

---

(1) Helgard Ernest .R.

(2) Robinson. E.S.

(3) wood worth.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلم څپرکی

د شعور جوړونکي ښوونځی (1)

ویلهیلم وونت (2) الماني په ۱۸۷۹ کال کې ارواپوهنه د مستقل علم په توګه وپېژندله او خپل لابراتوار یې جوړ او جوړونکی ښوونځی یې په ارواپوهنه کې عملاً رامنځته کړ. د لومړي ځل لپاره یې د احساس او خیال په ازمایښت او څېړنه لاس پورې کړ. وونت په ۱۸۹۲ کې ویلي دي « د ارواپوهنې کار، څېړنه او پلټنه د هغه شي په باره کې ده چې موږ هغه ته باطني او نفسي تجربه وایو. د باطني او نفسي تجربې څخه مقصد حواس، د فکر جریان، اراده او تصمیم دي چې د خارجي تجربې په مقابل کې قرار لري. د خارجي تجربې مطالعه او څېړنه د طبیعي علومو موضوع ده»

وونت دې، شلو کاله وروسته د خپل کار عنوان بدل او د لومړۍ « باطني او نفسي تجربې» پر ځای یې د « مستقیمې بلا واسطه تجربې» نوم ورکړ. په دې ترتیب د هغه د ارواپوهنې په تعریف کې د انسان ټولې تجربې چې په رښتیا سره د ارواپوهنې په برخه کې شاملې شوې، دا ځکه چې موږ پر ځینو باطني افکارو، احساساتو خبر یو، هماغسې په خارجي شیانو هم واقف او خبر یو.

---

(1) Structuralism

(2) wilhalm wundt.

وونت په لوړه مرحله کې د نفس، درک ته آګاهي یا شعور[1] وایه او د بهرنۍ نړۍ درک یې د طبیعي علومو موضوع وګڼله. بیا وروسته وونت د نورو پوهانو په اتفاق سره، د خارجي نړۍ درک ته «اګاهي» او د نفسانیاتو درک ته «خود اګاهي» او د دواړو مجموعې ته «شعور» ووایه. اوس نو شعور، په انسان کې د انعکاس عالي شکل دی، چې د انسان د معرفت سبب نسبت جهان او چاپېریال ته ګرځي او په همدې توګه د انسان هدفمنده سلوک اداره کوي.

انعکاس د اجسامو یا مادي سیستمونو هغه استعداد دی چې د هغو اجسامو یا مادي سیستمونو چې ورسره مقابل کیږي، مادي خصوصیتونو ته بدلون ورکوي او په شکل یې څرګند وي. هغه بل شکل معنوي د تصوراتو، مفاهیمو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په شکل افاده کیږي. انعکاس د مادې عمومي خاصیت دی او د مادې د تکامل سره سم، د انعکاس خاصیت یې هم، کیفي تکامل پیدا کوي. انعکاس کیدای شي ډېره ساده لکه د آیینې غوندې انعکاس وي. کیدای شي د کشش یا ترویسم[2] په شکل وي لکه د نباتاتو کشش د نور خواته یا د رفلکس[3] په شکل څرګند شي. لکه د ارګانیزم غیر ارادي عکس العمل د خارجي اغیزې په مقابل کې او یا د غریزې[4] په شکل چې یې د مثل، ناخود اګاه او ابتدایي څرګندونه شمېرل کیږي.

---

(1) Consciousness. (2) Tropism.

(3) Reflex (4) Instinct.

او یا په دې عالي شکل چې د انسان شعور دې څرګند شي. (طبري، ۱۳۹۰: ۱۸) په دې ترتیب سره په ارواپېژندنه کې د روانو پدیدو یا فزیکي داخلي او بهرنۍ نړۍ شامله شوې ده.

کله چې د ارواپېژندنې اصلي موضوع شعور انتخاب شو. نو د ارواپېژندنې علم د کیمیا له علم سره ورته والی پیدا کړ. نو هماغسې چې د شعور د عناصرو کشف او د دوی ترکیب او ترلفیق یې د بل سره هم د کیمیا د علم د طریقو او روشونو ته ورته والی پیدا کړ.

وونټ عقیده درلوده چې زموږ ټولې تجربې یعنې د خارجي اشیاوو درک، تېرې خاطرې، هیجانات، احساسات، پېچلې او مرکبې مسلې دي چې باید په علمي توګه یې په تجربه او تحلیل شي. هغه تحلیل او تجربې وونټ د یو شعور د عناصرو په مکله سره ورسوله. نو احساس یې د شعور اصلي عنصر او ماده وبلله او په دوو اصلي ټولګیو یې ویشله لومړی هغه احساسات دي چې داسې برېښي چې موږ ته له بهرنۍ نړۍ څخه راځي یا نو سرچینه یې زموږ د بدن څخه د باندې ده.

دوهم هغه احساسات دي چې تصور کړي، چې زموږ په بدن پورې تړلي او متعلق دي او منبع یې زموږ په وجود کې ده. د ساده او لومړنیو احساساتو څخه یې لږ سنانو چې هغه سره سر او ګان لري، ټولې شرحه کړي دي. لکه د رنګ ترلیدل. د تنوع اوریدل، د مزه ځلیدونکي احساس او داسې نور،

د اصالت جمل ارواپېژند ونګر د دې عواملو بشپړتیا ته کړ تللي

شو چې د اهم بیان کړي چې څنګه منځ ته راوړو او یا څنګه شیان وینو.

دا لومړني احساسونه د دې اروا پېژندونکو لپاره چې د اروا پوهنې د ترکیبي سپنځونې بېلې یان دي، په دې خاطر ډېر مهم دي چې کولای شو د ممکنه ساده تجربې او که ذهن د انفعالي(1) حالاتو تر عنوان لاندې حسابکړو انفعالي حالت، احساس او ادراک داسې تعقیبوي لکه چې سیوری جسم پسې روان وي. له ساده حسونو څخه، مطبوع او نامطبوع حسونه یعنې لذت او الم(2) هرچا منلي دي. خو وونت دوه جهې نورې هم پرې علاوه زیاتې کړل. یوه جهه یې د تحریک او کرارۍ دارامتیا، او بله جهه یې د خوابدینې (انحطاط) او خوشالۍ(3) احساس دی. دا حالات امکان لري په بېلا بېلو اشکالو او ډولونو یو له بل سره ترکیب او نوې حالات منځته راوړي. د بېلګې په توګه هیجان یوه پېچلې او مرکبه تجربه ده چې د ذهني انفعالاتو او احساساتو څخه چې د بدن له بېلا بېلو برخو څخه سرچینه اخلي ترکیب شوې دی. میل او اراده په لنډه کې د هیجان انفعالي حالت دی چې د تصمیم نیولو په لحظه د نفسي حالت په قطع او ناڅاپي تغییر کې مشخص کیږي. څنګه چې لیدل کیږي د وونت هدف په دې حالاتو کې دا دی، چې هغه شیان چې انسان یې واقعاً احساسوي شرحه کړي، نه هغه اعمال چې انسان یې سرته رسوي په بل

---

(1) Passive. (2) Pleasant_unpleasant.

(3) To stimulate and peace or Tranquillity.

(4) Depression and pleasure.

عبارت د وونت په عقیده د انسان د اعمالو شمیرل اروا پوهنه نه ده ،

بلکه د ورونبا نه شعور، د محتویاتو شرحه د اروا پوهنې هدف او منظور دی.

« نفساني منتجه یا د ترکیب اصول » یې له هغو په زړه پورې قوانینو څخه دي

چې وونت یې وړاندې کړي دي. کولای شو دا قانون داسې هم بیان کړو:

« د څو نفسي عملیو ترکیب یو له بل سره نوي خاصیتونه پیدا کوي چې ترکیبونکی

اجزاو یې نه درلودل ». د دې قانون ورته مراد کولای شو د اصالت

تداعي د ستروکچې په تعلیماتو کې له وونت ترمخه او د گشتالت په اروا پوهنې

کې وروسته له وونته هم پیدا کړو . ووډورث (۱۳۴۸ : ۲۳۸ ، ۲

څنګه چې مخکې هم یادونه وشوه د دې ستروکچې پلویانو د اروا پوهنې

هدف موضوع شعور[1] یا د خود اګاهی تجربه شمیرله او د دوی په عقیده د

داخلي مطالعې[2] له طریقه کولای شو د شعور یا خود اګاهۍ د تشکیل طرز

تر مطالعې او څیړنې لاندې ونیسو .

د دوی په عقیده شعور د احساس[1]، تخیل[2]، عواطفو او تفکر[3] څخه تشکیل

شوی دی. دا درول پیاري د داخلي اصولو یا روش له طریقه کولای شو تر

کتنې او څیړنې لاندې ونیسو . د ذهني پیچلو عملونو د ساده عملونو څخه

جوړ او د تحلیل او تجربې له لارې کولای شو هغه تشخیص کړو .

ادوارډ براد فورد تیچنر[4] انګلیسي یو هغه لومړی د وونت سره په لایپزیګ

برخت شو او د هغه تر اغیز لاندې و . بیا وروسته امریکې ته ولاړ او د

---

(1) Sense (2) Image (3) Idea

(4) Edward Brodford Titchener.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړنل په پښتنو کې د عسکري پایه په اروایي ښیرن بنخت و.

کلاسیک ښوونځی یا د تیچنر دعقایدو

اصـــول

د المان د لایپشیک په ښار کې د تجربي اروا پوهنې د ښوونځي له پلویانو څخه، د وونت او وږ (v)، تنو زده کوونکو زیاتو ویستنه چې په امریکا کې د اروایي تجربي لیاره لاره تواره نه جوړ کړي. تیچنر تر ټولو معروف، بااستعداده او انګلیسي نژاده ځوان و چې په ۱۸۹۲ کال یې وکړنل د پوهنتون د اروا پوهنې د لابراتوار مسؤلیت ومانه. د ده د مهمو اقداماتو څخه یو دا و چې ده د وونت د اروا پوهنې د شعور جوړونکي ښوونځي څخه، د اصالت عمل[1] د اروا پوهنې په مقابل کې چې په دې وخت کې په امریکا کې رواج درلود پلوي وکړه.

تیچنر کارنده مفاهیم یا په بل عبارت د عمل او ترکیب رجوړونکي اصطلاح ګانې، په ۱۸۹۸ او ۱۸۹۹ کال کې طرح او وړاندې کړل. د دې دوو اصطلاحګانو طرحې او په یوه وخت کې د تیچنر له خوا چند انتخاب او خپل اختیار نه دي. او د اصالت عمل د ښوونځي سره د ده مخالفت بیځایه هم نه لري. ځکه کله چې غواړو د یوه ماشین په هکله خبرې وکړو کولای شو چې هم د ماشین د جوړښت یا ترکیب او هم د هغه د فعالیت او استعمال څخه وغږیږو. په همدې ډول د سترګې په بحث کې کولای

(1) Functionalism.

شو چې هم د سترګو د جوړښت او هم د هغې د فعالیت او استفادې څخه خبر کړي وشي .

په بیولوژي کې هم علم د جوړښت (اناتومي)، او هم د دندو علم (فیزیولوژي)، لري. د تشریح علم یا اناتومي د جوړښت او ترکیب علم دی او فیزیولوژي د دندو او عمل علم دی . په کلي ډول هدف د جوړښت یا ترکیب د یوه جهان یا سیستم دا دی، چې څنګه ترکیب یا جوړ شوی دی اما د دندو د اښکاره کولو چې هغه سیستم یا عضو څنګه کار کوي یا د څه لپاره جوړ دی. دا دواړه علمه مهم دي ، ولې داسې ښکاري چې جوړښت باید مقدم وي ، ځکه چې څو یې سیستم او جوړښت یې معلوم نه وي نو د هغه د کار او عمل په هکله به څنګه څیړنه وشي .

د تیچنر په عقیده وجدان یا شعور د ارواپوهنې اصلي موضوع تشکیلوي. د بدن او نفس (ارواح)، اړیکې موازي او هم آهنګه دي چې د یو سبب نه کیږي او د هغو ترمنځ د علت او معلول ارتباط نشته.

تیچنر د وجدان یا شعور د تجزیه لپاره درې لاندې جریانونه مهم ګڼي. هغه احساسات، تصورات او انفعالات دي . دا ارواپېژندونکی د هغو جریانونو ته د شعور یا وجدان یا هغو مبنیا رکه جوړونکي توکي وایي او په لاندې ډول یې شرحه کوي :

۱- احساس یا حسي ادراک د حواسو په مرسته د شي په موجودیت او حضور کې تشکیلیږي . دا د وه عامله لري یې یې بهرنی او بل یې عضوي اغیز دی. وروسته له دې دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدموخته په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې نوم یې احساس دی. د بیلگې په توگه د غږ په هکله د هوا ارتعاش، خارجي تحریک او حرکت چې په غوږ کې واقع کیږي، عضوي اغیزه ده. وروسته له دې د دې مقدموخته په مغزکې انعکاس پیدا کیږي چې هغه ته احساس وایي.

مجرده احساس او بدني تاثرات په تنهایي سره معرفتي ارزښت نه لري، ځکه چې په ذهن تاثیر کوي، معمولاً د نورو نفسي فعالیتونو په واسطه احاطه کیږي او د مغز په مرسته تعبیر او تفسیریږي، د مقام نیسي او مانا پیدا کوي.

۲- تخیل، تصور یا ذهني تصویرونه چې بیرته د اشیاوو له حضور څخه په ذهني جریان کې پیداکیږي، د تیرو خاطراتو او یا راتلونکو خیالونو سره اړیکې لري.

۳- انفعالات د عاطفي خصوصیات دي. دا انفعالات د داسې تجربو لکه مینه، نفرت، غضب او خواشینۍ په اثر څرگندیږي.

دکلاسیکو اروا پیژندنې، کلي طرحې د دې ترکیبي عناصرو پر بنا ولاړې دي. د قاعدې پر اساس، دا دیر ساده سیستم دی او ډیرې پیچلې نفساني مسئلې له پورته اجزاوو څخه تشکیل شوې دي.

فعل وانفعالات د دې طرحې، هغه اجزاوې دي چې د شعور پیچلي حالات لکه تفکر، حافظه، ادراک او تخیل منځته راوړي. او ویل کیږي چې د نفساني چارو صراحت او اهمیت د مغز د تنسجونو تراو بدلون ته لږ دي.

د تیچنر په عقیده د ذهن محتویات، شعور یا نفساني چارې په دوو

برخه ویشل کیږي . چې ځینې له مغزه په مرکز او کانون کې واقع او خاصه
برجسته‌ګي لري او ځینې له مغز څخه په څنګ واقع دي او صراحت یې لږ وي.

تیچنر په دې عقیده دی چې په ټولو علومو کې د شیانو عمومي طبیعت
یقه او لاس، مشاهده ده . داخلي او نفسي کتنه پخپله یو ډول مشاهده ده
داخلي کتنه یا د وجدان د محتویاتو مشاهده ممکنه ده . د طبیعیونه
له مشاهدې څخه توپیر ولري ، خو په اصل کې دا دواړه طریقې یو ډول.
داخلي کتنه د علمي ارواپوهنې او فلسفي ارواپوهنې د بېلولو
حد د حد فاصل ، او د هغه فکري طریقې ځای نیولی دی چې پخوا به
په فلسفه کې د روح او ذهن د پېژندنې لپاره په کار یده .

تیچنر د ارواپوهنې په ځینو مطالبو اصلاً سترګې پټې کړې.
د مثال په توګه ذکاوت د ازمېښت موضوع چې امریکایانو ته ډېره په
زړه پورې وه او د فردي اختلافاتو د توپیر لپاره په کار یده له نظره غورځوله.
د طبیعي او غیر طبیعي ځانانو ارواپوهنې ته یې پام ونه کړ . له مرک
نارنداکټ او کاټل ځینو څخه یې سترګې پټې کړې او سلوکي مېتو
ونځي یې سطحي وګاڼه .

د عصبي دستګاه په میکانیزم کې د بې خبرۍ له کبله یې د دې دستګا
په فیزیولوژیکو څېړنو کې هم د پام وړ پرمختګ ونه کړ . د خیالاتو
د زده کړې مسلې یې هم د ارواپوهنې له قلمرو څخه بهر وګڼلې.
همدا سبب شوی چې د دې ښوونځي په   د پېروانو لږه پاملرنه
جلب کړه . د دې ښوونځي عملي او اجرایي اړخ نه لاره . د امریکایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروا پوهانو دې علاقه مند سبب شول. (اراسته ۱۳۴۸ : ۱۲۳).

خو د تیچنر د ښوونې اهمیت په دې کې دی چې ارواپوهنه یې علمي میدان ته داخله کړه، د متافزیک او عامه عقایدو څخه یې جلا کړه. زیاری وکیښ چې تجربي طریقې د ذهن د مطالعې په اصولو کې داخله کړي. په دې کې شک نه شته چې د حواسو، احساساتو او ادراکاتو تشریح کول ستر خدمت و. که نوموړي د کار مقدمات نه وای برابر کړي نو گمان نه کیږي چې علمي ارواپوهنه په تجربي ساحه کې دومره پرمختگ کړی وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعمل داصالت

سبنو ونځي

دعمل د اصالت[1] نظريه دلومړي ځل لپاره په 1896 کال کې دجان ديوي[2] په واسطه طرحه شوه . ديوي په يوه مقاله کې چې د «انعکاس[3] دقوس مفهوم» تر عنوان لاندې د «ارواپوهنې دڅيړنو» په مجله کې ليکل شوې وه ، «زده کړه» په ذروي (اتمي ، تشکل چې د تداعي ګرانو او سلوکيانو طريقه وه تر انتقاد لاندې ونيوه ، او دا يې هم سبکاره او تصريح کړه چې زده کړه يوازې د محرک ـ ځواب په طريقه سم نه حاصليږي . بلکې زده کوونکی او يا ماشوم دکل په توګه اهميت لري ، نه يوازې ذهني محتوا يا د محرک ـ ځواب ميکانيکي اړيکې .

دعمل د اصالت نظريه ځکه تر دې چې تجربي ارواپوهنه منځته راشي د 1830 کال راهيسې په امريکا کې فرهنګي او تدريسي اهميت درلود . د نفسي فعاليتونو موضوع په ارواپوهنه کې د اساسي او اصلي مسلې په عنوان پېژندل شوې وه . د هغه زمان د ارواپوهانو هدف د داسې اصطلاح د پاکولو څخه داؤ چې دعمل د اصالت د اروا

(1) Functionalism . (2) Dewey Jahn.

(3) Reflex are concept.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنې، افکارو او اصولو ته په امریکا کې بسیط او اشاعه ورکړې.

د عمل د اصالت ښوونځی په حقیقت کې د جوړښت د اصالت د ښوونځي په مقابل د اعتراض غږ و چې هغه یې بې ارزښته او بې اعتباره معرفي کړې.

د عمل د اصالت د ښوونځي له څانګو څخه یو دا دی چې د نورو ښوونځیو پر خلاف پر دې عقیده دي چې ارواپوهنه د بیلو څېړنو او مضمونو ترکیبونو څخه نه ده ترتیب شوې، بلکه یوه انتخابي او التقاطي[1] نظریه ده لنډه څه په خلاص لاس یې د ارواپېژندنې د نورو اصولو او ضوابطو څخه ګټه اخیستې ده. د دې ښوونځي په تشکیل کې نامتو څېړونکو لکه جیمز انګل[2]، هاروي کار[3]، رابرټ وو ډورث[4]، اډوارډ رابینسون[5] او تر ټولو مهم جان ډیوي[6] برخه درلوده. په دې څېرکې کې یوازې د دوو کسو لارښوونو به په لنډ ډول مطالعه کړو.

(د جیمز انګل څېړنه)

جیمز انګل په 1906 کال کې په امریکا کې د ارواپوهانو د انجمن په ریاست وټاکل شو. او د لومړي ځل لپاره یې د عمل د اصالت اساسي اصول په خپل خطابیه نطق کې اعلام کړل او په رسمي توګه د جوړښت د اصالت ښوونځي په مقابل کې معارضې ته راووت. د جوړښت د اصالت پلویانو ټول نفساني حالتونه د باطني او نفسي طریقې له مخې د اهمیت، وړ بلل او په دې عقیده وو چې د ذهن جوړونکي توکي عبارت دي له: حسي تجربې، ذهني صورتونه او احساسونه. د دې توکیو د ترکیب څخه یو بل سره هیجان، ادراک او معلومات حاصلیږي. د جوړښتونه

(1) Eclectic (2) Angell. J. R. (3) carr. H. A

(4) wood. d. worth. (5) Robinson. E. S. (6) Dewey; John.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خاصه توګه د حسي غړو په فعالیتونو پورې تړلي دي . که موږ وګورو چې د ذهني جوړښتونو ماهیت په ښکاره ډول مشخص کړي نه باوړ کړو لای شو چې د اروا پوهنې اوزده کړې په کم وکیف پورې اړه لري او د هغه اصول موږ زده کړي دي .

خو انګل بر خلاف د دې طریقې وړاندیز کوي چې د اروا پوهنې اصلي دنده دا ده چې د ذهني جوړښت د تجزیې او تحلیل په ځای باید د ذهني فعالیتونو تجزیه او تحلیل وشي ، ځکه دا کار با ارزښته او ښه پایله لري ، په سلوکي څېړنو کې باید کار او د ندې ته د جوړښت په پرتله پاملرنه وشي .

انګل د پراګمتزم د فلسفې پر اساس همیشه ټینګار ایسته چې عملي پایلې د نفسي یا رواني فعالیتونو بنسټ وګرځي . ځکه چې دا انګل د پراګمتزم فلسفه داسې یو فکر دی چې حقیقت ، د فکر په سنجش ، د واقعیت او عملي پایلو سره معلوموي) .

انګل د اروا پوهنې رول یا نقش د شعور یا ذهن د توکیو په تشخیص او پلټنو پورې نه محدود دوي . بلکه زیاړ باسي چې رواني یا نفسي علل پیدا کړي . دی ، عصبي فعالیتونه د اروایي فعالیتونو اصلي او تعینونکي عوامل ګڼي .

نو ځکه فزیولوژي یې په اروایي فعالیتونو کې لازمي شمېرې همدا اسې انګل په دې عقیده وو چې د ذهن یا اروا یوه مهمه دنده دا ده ، چې ژوندي موجود ته د محیط سره په سازګارۍ او جوړښت کې مرسته وکړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عمل د اصالت ښوونځي پلويان لکه چې د مخه وويل شو د ذهن په تجربه او تحليل کې څه علاقه نه ښودله. خو اړوالي فعاليتونه او د بېلو ژبو نقش دا رول پوهنې د مسلک په بيان او شرحه کې مهم او کارساز شميري.

دا نوی برداشت يا فکر، د ښوونې او روزنې يا د دې ښوونځي د مهمو پرمختګونو څخه د شلمې پېړۍ په پيل کې شمېرل کيږي. دا ځکه چې په دې ځای کې، زده کوونکي يا کوچني د زده کړې په مرکز او کانون کې ځای نيسي تر دې وروسته د زده کړې موضوع د ذهني ورزش[1] په اطراف څرخيده او د زده کوونکي فعالې برخې ته چندان اعتبار نه درلود، زده کوونکي به يوازې په يو رشته کې د کسبي او آزمايښتي معلوماتو سره اشنايي پيدا کوله. خو د عمل د اصالت د ښوونځي له نظره د کوچني خپله تجربه د زده کړې او د هغه د سلوک اصل جوړوي. په دې اساس انګل درې اصولو چې تر هغه وخته يې کوم اهميت نه درلود او فاقد د ارزښت و، پام لرنه وکړه:

۱- د انسان زده کړه او سلوک، د شخصي، حسي او حرکتي دستګاه د همآهنګه فعاليت سره اړيکه يا رابطه لري.

۲- سلوک او زده کړه د حياتي د ندو او بدني اړيکو په سبب مطرح کيږي.

۳- سلوک او زده کړه يو تمامېز عمل يا فعل وانفعال دی چې عملي پايله يې د اهميت وړ وي.

---

(1) Mental discipline

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند د بقا اصل

په ۱۳۰۴ کال کې انګل، د عمل د اصالت ښوونځي، بنسټ په فعالیت[1] بنا کې، او هغه یې د ټولو انواعو د توافق (سازګارۍ) او زده کړې لپاره یو ضروري حکم وشمېره. انګل د ژوندیو موجوداتو له مشاهدې او د ژوند د مختلفو پدیدو څخه داسې نظریه او اعتقاد په لاس راووړه

د هغه په نظر ژوند بې له حرکت څخه د اړتیاوو او غوښتنو لپاره بل څه نه دي. یانې ژوندي موجود د خپل بقا لپاره تل په چاپېریال کې په حرکت، فعالیت او اکتشاف بوخت وي. علم الحیات یا د بیولوژي پوهانو دا خاصیت چې د محیطي محرکاتو د تغیر معلول دی. تروپیزم[1] یا د ژوند بقا نومولی دی.

نو د ژوند بقا یوه سلسله ضروري حرکتونه دي چې ژوندي موجود یې د ځواب یا غبرګون (عکس العمل)، په عنوان د چاپېریال محرکاتو ته ورکوي او خاص فزیولوژیکي دندې ایجابوي، لکه د ځینو نباتاتو حرکت او تمایل د لمر خواته د دې مدعا ښه ثبوت دی. په کلي توګه د ژوند بقا، انسان یا بل هر ژوندي موجود حرکت او فعالیت ته اړ باسي. د دې فعالیت بېلګه په انسان کې د ذات ساتنه، له خطرونو او تهدید څخه ګریوالی، احترام او دوستي له نورو سره، د عزت النفس په ساتنه کې زیار ایستل او داسې نور دي.

څنګه چې د عمل د اصالت ښوونځی د علم الحیات (بیولوژي) پر بنـیاد

---

(۱) Tropism.

استوار دی. نو د ژوندیو موجوداتو او انساني افرادو د توافق ترمنځ ورته والی په ښه توگه تشخیصیږي. د عمل د اصالت ښوونځی په دې باور دی چې د توافق کلي قوانین په خاصه محدوده کې د تعمیم او بیان وړ دی. یوازې یې توپیر د ټیټو ژوندیو موجوداتو او انسانانو ترمنځ وجود لري او هغه د انسانانو اگاهانه یا شعوري فعالیتونه دي.

د عمل د اصالت ښوونځی د ژوند د بقا اصل، د سلوک په تعین کې د غریزې[1] پر پرتله ډیر پر مختللی او مهم گڼي.

د جوړښت د اصل پلویان، خصوصاً تیچنر، د غریزې کارونده رول د سلوک په تعین کې ضروري گڼي. خو د عمل د اصالت پلویان، هغه رده وي، او په اروا پوهنه او ښوونه او روزنه کې هغه یو ساکن[2] عامل شمیري او په مقابل کې یې، فعالیت او تحرک بنسټیز اصل او خوځونکی عامل په سلوک، روزنه او زده کړه کې معرفي کوي. د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې فعالیت له یو تعداد مرموزو او پیچلو داخلي عملیو څخه سرچینه اخلي او په زده کړه کې ډیره اغیزه لري.

انگل په «مقدمه د اروا پوهنې»[3] کې څرگندوي چې «د انسان یوه ډله یا ځینې غریزې خپله نیرو د بدن له ضرورتونو څخه اخلي او بله ډله یې په عمده یا اختصاصي توگه د ټولنیز قدرت او نفوذ تر سلطې لاندې وي» په دې ځای کې د انگل هدف د غریزو څخه دا دی چې د چاپیریال د محرک له اغیزو څخه را منځته کیږي. په دې ډول که په انسان کې یو عامل د غریزې په

---

(1) Instinct. (2) Static.
(3) James. R. Angell. Psychology.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان هم مشخص کړو . نو شوکولای هغه د چاپیریال له اغېزو څخه خلاص وساتي . پارسا (۱۸۲).

د جان ډیوي د څېړنې طریقه :

جان ډیوي د عمل د اصالت ښوونځي په نامتو لارښودو او استادو کې.

جان ډیوي د دې ښوونځي د نورو پلویانو په شان په دې باور و چې انسان د ټولنیز چاپیریال څخه اغېزمن کېږي ...

طریقي ته مطالعې لاندې نیسي دی عقیده لري چې د انسان شعور

یا وجدان نه یوازې داچې د نفساني یا ارادي حالاتو څخه تشکیل

شوی دی بلکې ټول هغه اعمال چې د عکس العملونو تر عنوان لاندې

د خارجي محرکاتو په مقابل کې سرته رسېږي ، هم په شعور کې شامل دي

جان ډیوي په دې عقیده دی چې د انسان ښکاره شعور یوه فرعي

پدیده نه ده . بلکه پخپله د یوه خالص علت په توګه د ژوند د بیولوژیکي

بقا لپاره یوعلت دی . هر حس ممکنه ده د یوه حرکت د پیداکېدو یا

برعکس د یوه حرکت د ودرېدو (توقف) سبب شي ، ځکه د شعور یا خود

اګاهي عملیې د جسمي او حرکتي له پلوه چاپیریال سره پیوستون او اړیکې

کړي . بهرامي (۱۳۴۸ ، ۴۶).

اوس نو دا راپه برخې موضوع د جان ډیوي له نظره ، د فرد انطباق

له چاپیریال سره ، دی . د دې ښوونځي د پلویانو له نظره د فرد انطباق

له چاپیریال سره دا دی چې د ژوند په جریان کې ، نفسي او بدني عوامل

یو له بل سره مرسته کوي او د انسان د یو عوامل د عادت په شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګند او بې له اګاهۍ او خبرتیا څخه سرته رسیږي . د دوی په نظر ویره، غضب او نور عواطف د انسان د بقا له پاره لازمي دي. دا ډول عواطف انسان له خطرونو او نویو موقعیتونو سره اشنا کوي د خوشالۍ او یا د خواشینۍ احساس چې د عاطفي ژوند پایله ده د ژوندي موجود له هدفونو سره مخامخ اړیکې لري .

که د انطباق په بهیر کې زموږ نفساني فعالیتونه بې له کوم خنډ او ځنډ څخه پر مخ ولاړ شي ، د خوښۍ احساس کوو، خو که دا فعالیتونه کوم خنډ سره مخامخ شول او پرمختګ څخه یې وځنډول نو په دې صورت کې د خواشینۍ احساس په موږ کې پیدا کیږي .

د عمل د اصالت ښوونځي پلویان زیات باسي چې د دوی څیړنې عملي ګټې ولري او په خاصه توګه په ښوونه او روزنه کې ګټور وي

جان ډیوي سربیره پر دې چې د لوړ مقام فیلسوف دی، د دې تر څنګ د ښوونې او روزنې د علم بنسټ اېښودونکی هم دی. د ده په عقیده د ښوونې او روزنې نوې طریقه باید د پوهې او سلوک او د کوچنیانو د شخصیت پر اساس ولاړه وي .

د مادي وروسته چې علم فی نفسه او علم د عمل له پاره د تمدن له پلوه مهمې دورې څخه تېر او وسه د پوهانو د پاملرنې وړ و او ده. لومړی د دې پر اساس فیلسوفان او د علم او ادب مشران په دوو برخو ویشلای شو . په کلي توګه د هرې علمي رشتې د رشد په لومړۍ مرحله کې موږ علم د پوهانو په نظر کې وي . خو وروسته مرحله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړی علم پراخه کیږي، د دې علم عملي اړخ د افرادو پاملرنه ځان ته جلبوي. په بل عبارت د هرې علمي رشتې متخصصان لومړی مرف حقیقت پسې ګرځېدل او ډېر لږ یې د خپل کار عملي اړخ ته پاملرنه کوله او ډېر له دې څخه به په خپله رشته کې د څېړنې او تتبع مشتاق وو.

د اروا پوهنې رشته هم د دې تکاملي سیر څخه بې برخې نه وه. لومړني اروا پوهان یوازې د ذهن د محتویاتو په پېژندلو پسې ولاړل. چې د تېچنر ښوونځی د دې ډول فکر ښه نمونه ده. تیچنر د عملي اروا پوهنې څخه بېزاره وه او دومره په علم فی نفسه کې ډوب و چې د خپل کار پایلو ته یې هم پاملرنه نه کوله.

د شلمې پېړۍ په پیل کې کلاسیک ښوونځي خپل رونق له لاسه ورکړی و، ټولنیز بدلونونو او د اروا پوهنې په هره رشته کې علمي پرمختګونو نوي ښوونځي زیږی ورکاوه. د هرې دورې او عصر د افکارو تنظیم داسې یو چاپېریال غواړي چې د هر ډول تعصب څخه خالي او د نویو او دودیزو ادابو او کړنو په قید کې نه وي. دا ډول چاپېریال په هغه وخت کې د شیکاګو ښار پوهنتون برابر او اماده کړ. پوهان او فیلسوفان یې لکه جان ډیوي، ویلیام جیمز، جیمز انګل او داسې نور راوبلل چې د پوهنتون علمي مرکزته رونق ورکړي.

نو ځکه د شیکاګو پوهنتون چې په وخت کې د امریکا د خلکو او ټولنې د اړتیاوو مولود و، د نویو څېړنو او مطالعو مرکز وګرځېد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د عمل (۱) د اصالت نوی ښوونځی یې په ارواپوهنه کې رامنځته کړ. د
دې ښوونځي په رامنځته کېدو سره امریکا لومړی مبارز د کلاسیک ښوونځي
په مقابل کې د ارواپوهنې په میدان کې وړاندې کړ.

د دې مذهب پلویان په لومړي سر کې د نفس فعل او انفعالاتو ته پام نه کوي او د ذهن محتویاتو ته دومره ارزښت نه ورکوي. سربېره پر دې، دې ښوونځي غوښتل چې د ذهن د فعل او انفعالاتو انتفاعي جنبه او اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي.

د جان ډیوي د فلسفې هدف لکه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل پوهانو غوښتل، د داروین له عقایدو اغیزمن او لا تدریجي تحول یې د خپلې فلسفې بنسټ منلی و. د جان ډیوي د فلسفې اصول د «انسان د سلوک او طبیعت سره» کې په ښه ډول څېړل شوي چې عصاره یې دا ده: «انسان د عادت او سایقې مخلوق دی نه د عقل.»

جان ډیوي د انسان ټولنیز اړخ ډېر مهم شمېري. په دې برخه کې د مفصل بحث څخه وروسته او همداسې د دې مطلب توضیح چې ذهنونه یې له بل سره په مقابله کې وده کوي. انسانان د افرادو ترمنځ اړیکو ته متوجه کوي. مداوم تغییر او تحول د فرد او ټولنې د کمال سبب ګڼه شمېري. د همدې اصولو او نظریو پر بنا، ډیوي خپل عقاید د کوچني په هکله څرګندوي او ادعا کوي چې کوچنی یو ټولنیز موجود دی چې د ژوند په هره ګړۍ کې د ټولنې لپاره ژوند کوي او زیار باسي چې د هغې سره

(Functionalism)

(c) ketabton.com: The Digital Library

توافق وکړي. بیا د ذهن جریان او د بدن دستګاه ته پام راګرځوي او ادعا کوي چې ذا دوه غوښتنې د انسان وسیله ده چې د مغې په واسطه او مرسته نیاز باسي چې د چاپېریال سره موافق او ځانته انطباق ورکړي. د دې عقایدو اساسي بیولوژي او په خاصه توګه د داروین عقاید او تولنیزې تشکیلوي او لومړی بنسټ یا نې بیولوژی (علم حیات) ته په فردي سلوک کې ډیر اهمیت ورکوي.

دانسان د ذهن توجیه او تحلیل استقرایي او علمي اړخ یې د جان دیوي او د مغه د پلویانو، خاص نظر او عقیده وه. ذدې لپاره چې اروا پوهنه په دې برخه کې موفقه وي، په کار دی چې د نفساني حیاتو له حریم څخه بهر شي او اړیکې یې د ټولنیزو مسایلو سره تر مطالعې لاندې ونیسو. د ژوندي مرجع د ذاتي د بدن دستګاه اندازه کړو د انسان پیچلې جوړښت د طبیعت او نړۍ په پیچلې صحنه کې مطالعه او وڅیړو.

په مشخصه توګه د دې سبزونځي تر پېر د بحراني کلاسیک سبزونځي سره چې د وروځې په اوضاع مسلط و په لنډه توګه داسې خلاصه کیږي:
لومړی تر پېر یې دا دی چې د عمل د اصالت سبزونځي پلویان تکه خردګرایانو (دعقل پلویان)، د اروا پېښې کارنده رول د ذهن یا شعور د عناصرو په لټون کې محدود نه بولي، بلکه په دې عقیده وو چې نفساني حال و پلټې او عصبي فعالیتونه د رواني هڅو اصلي او تاکونکي عوامل پېژني او وایې چې د شعور یا ذهن یوه مهمه دنده په دې کې ده چې ژوندي موجود سره چاپیریال په توافق کې مرسته وکړي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې :

د جرمنت د ښوونځي پلويان لکه الماني وونت او انګليسي تيچنر د ذهن د محتويا تو جوړونکو عناصرو ته داسې پاملرنه کوله، چې کاملاً يې د نفساني چارو په هکله، ستاتيک[1] بحثونو ته کش کړل، او دا بحثونو دومره ورته په زړه پورې وو چې د ذهن يا شعور ډيناميکه[2] برخه يې هېره کړله او له څېړنې څخه يې وغورځوله.

د عمل دا صالت پلويان په دې عقيده وو چې نفسي جريان بايد د ذهن د ترکيبوونکو عناصرو په منظور ونه څېړل شي. بلکې څېړونکي په دې پوه شي چې دانسان د ذهن او نفساني جريان عملي پايله څه ده؟

دشيکاګو په پوهنتون کې دا صالت عمل د ښوونځي پلويان د نفساني چارو د جريان د عملي پايلو په هکله زيات باسي چې ارواېي چارې په طبيعي او رښتني قالب کې وپلټي. خو د کلا سيک ښوونځي پلويان چې د محض اورني النفسه علم پلويان دي، نفساني چارې له واقعي علم څخه جلاکوي، او دهغه يوازې د څېړنې او مطالعې موضوع ګرځوي.

دا دوه فکتې پلانې علم يوازې د علم په خاطر او علم د عمل لپاره د دې دوو ښوونځيو ښکاره او بارز توپيرونه دي.

د عمل دا صالت ښوونځي پلويان هروخت دا پوښتنه مطرح کوي چې د نفساني يا رواني چارو جريان په طبيعت يا نړۍ کې څه پوکار راځي او څه

---

(1) Statics (2) Dynamics.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گته ورځه اخستلی شو؟ خوتیجن له دې پوښتنې ځنه بېزاره و اوډګه علم په حریم کې دا پوښتنه پرځای نه شمېرله .

خوحان دیوي چې تربیتي نظر درلود ، ذهن یې همیشه دروستې پوښتنې لورته ځیرو او تربیتي چارې یې دار واپوهنې پر اصولو کې پلټل او په پای کې علمي اروا پوهنې ته متمایل شو . دا مطلبونه ددې دوو ښوونځیو ترمنځ بې غتې توپیر وشمېرل شو .

دعمل اصالت ښوونځي پلویان عقیده لري چې په ټولو طبیعي چارو کې داستمرار حالت وجود لري یانې داستمرار حالت د محرک او عبرګون ، عکس العمل ، ترمنځ د مقدم او موخر ترمنځ ، دڅ وند موجود او چاپیریال ترمنځ او داسې نور .

جان دیوي دبدن او ذهن دا پیکي ترمنځ خاص نظرلري او مسأله په تازه رنګ تربحث لاندې نیسي . د دیوي په طرحه کلاسیک نظریه د ثنویت ، د بدن او نفس په هکله له منځه ځي .

ذهني او جسمي تجربې دواړه مني ، خو دهغه د منظمو او ځانګړو حوا د ثو په څېر یو له بل څخه نه بېژني .

دجان دیوي په خیال د احساس او حرکت یا افکارو او اشیاوو ترمنځ واتن وجود نه لري . نو هغسې چې په واقعي نړۍ کې د محرک او عکس العمل ترمنځ واټن نه شته ، په همدې ډول د ذهن او بدن ترمنځ واټن ته قایل نه و .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادراک :

جان لاک د انگلیس معروف پوه او د تجربتي نظريې مخکښ د لومړي ځل لپاره اعلام کړه چې د انسان ذهن يا نفس لکه سپينه لوحه ده چې د شخص افکار او معلومات په هغه کې نقش او تصويرېږي.

لاک په دې هم معتقد دی چې د داسې معرفت اونړ ده کړې اکتسابي يانې د تجربې له لارې حاصلېږي او بس. داسې قبلوي د ديوي په ډير اثار کې ليدل کېږي. د ديوي په عقيده زده کړونکي خپله د ادراک وسيله ده او تجربې چې هره ورځ په لاس راوړي نه يې خواځه زده کوونکي د نړۍ په واقعاتو او د هغو پر څنګ الي خبروي د هغو زده کړه او پې مه زياتوي او له بلې خوا هغه نه د تفکر عادت د نوېو زده کړو لپاره ورکوي. په همدې خاطر جان ديوي «انسان تمخلوق دعادت وايي نه دعقل».

جان ديوي د خپلې ارواپوهنې له اصولو څخه د وسيلې په توګه په تدريس کې استفاده وکړه او په دې باور شو چې د زده کړونکو ذهني جريان په هيڅ صورت د موجوده شرايطو او د هغو پايلو څخه نه شو جلا کولای. دا نو البته نه هدف نه ته ځي وي او پايلې ترې لاس نه راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویلیام جمیز اروا پوهنه :

ویلیام جمیز(1) یو جامع پوه(2) په خپل ژوند کې هر وخت په زده کړه، څیړنه او تتبع بوخت و. د ۱۸۴۲ کال کې وزیږید او په ۱۹۱۰ کال کې مړ شو. نوموړی د اروا پوهنې لومړۍ تجربه ځای « د هارورډ په پوهنتون کې تاسیس کړ. ویلیام جیمز سربیره په طبابت په فلسفه او حکمت کې هم پوره معلومات او پوهه درلوده. دده د فلسفې شرحه دوه غټ خصوصیته لري. له یوې خوا دده مطالعاتو په طبیعي علومو خصوصاً طبابت کې دی، د مادي فلسفې مذهب ته متمایل کړ او له بلې خوا دیني عواطفو د ده مادي فلسفې اړخ تعدیلاوه. همدغو مطالعاتو د ده فلسفې خاصې طریقې ته وکشاوه او پراګماتیسم(2) ښوونځی یې رامنځ ته کړ.

د ویلیام جمیز د پراګماتیسم فلسفه داسې یو فکر دی چې غواړي حقیقت د فکر د تطابق له کبله واقعیت سره، اندازه او سنجش کړي او د هغه عملي پایلې څرګندې کړي. د دغې فلسفې فرضیه په حقیقت کې د لاندې عناصرو ترکیب :

(۱) د کانت عقلي فلسفه (۲) د داروین د نسب د بقا فرضیه ،
(۳) انتفاعي یا د سود فلسفه چې ټولې نیکۍ د ګټې په ترازو سنجوي.
(۴) تجربي او استقرایي طریقه : پازارګاد (:)

ویلیام جمیز د تجربي اروا پوهنې او « وونت » برخلاف احساس او تصور د نفساني چارو د جوړونکو واحدونو په عنوان نه مني.

---

(1) William James (2) Pragmatism

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورګیر خلاف د دغه نظر خبرې کوي . دی وايي چې «صرف تجربه» د نفساني نړۍ او شعور اصلي ماده ده. صرف تجربه داسې تعريفوي: «د اګاهۍ بې واسطه جريان له چاپېرياله سره د تفکر مواد جوړوي».

د ويليام جيمز په عقيده ارواپوه بايد په لومړي سر کې عصب وپېژني او د اعصابو د سلسلې د فعل او انفعال په هکله معلومات ولري. د عادت په مفهوم پوه وي. عادت داسې توجيه کوي: «د تجربې اثر د اعصابو په سلسله د عادت بنسټ جوړوي او هره تجربه د انسان سلوک ته بدلون ورکوي او د وروستي سلوک لاره اسانه کوي او هغه پرانيزي».

ويليام جيمز د ارواپوهنې موضوع داسې بيانوي: «ارواپوهنه د نفسي د رواني ژوند علم دی، چې ځينې پديدې او شرايط څېړي». د ويليام جيمز په عقيده پديده، د ارواپوهنې موضوع، طبيعي علوم پورې تړي او مطلب يې دا دی چې نفساني چارې مستقيماً په بدن — مخصوصاً د مغزو دستګاه پورې اړه لري. د دغه له نظره د بدن دستګاه، د ذهني ژوند شرايط برابروي او د ارواپوهنې د علم مهمه برخه تشکيلوي. اوس نو ويليام جيمز ارواپوهنه د علم الحيات (بيولوژي) له دريځه وينې او شعور د هغې مرکزي هسته شميري خو د شعور په داسې جريان چې د بېلون څخه جلا وي، قانع نه دی او هغه نه مني. ويليام جيمز د شعور يا خوداګاهۍ د جريان په هکله وايي: د شعور لومړۍ خصوصيت دا دی چې دا فردي جنبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري یاني هرڅه د فردي شعور جز دی .

دوهم خصوصیت یې دا دی چې تل په تغییر او بدلون کې دی . له دې بیان څخه مطلب دا دی چې د نفس یا شعور په جریان کې تشابه ممکن نه ده . هغه وایي : هغه څه چې دوه کرته له نظره تیریږي په بیرته خپل پرېکړې اړه لري ، هغه دلیل چې جیمز یې په دې برخه کې اقامه کړی دا دی : چې هر نفسي جریان ، د بدن د دستګاه په خاصه توګه د اعصابو د سلسلې تابع وي . څنګه چې د اعصابو د فعالیت شرایط هر کرت بیرله بل سره تغییر لري او برابر نه وي . نو ورته (مشابه) بدني جریان هم نه ممکنه کیږي . نو په پایله کې نفساني ورته جریان هم غیر ممکن وي .

دریم خاصیت د شعور یا خودآګاهۍ چې ویلیام جیمز د هغه یادونه کړې هغه دا دی : چې د شعور جریان او د افکارو سلسله استمرار لري او دغه استمرار موږ حس کوو . مطلب له استمرار څخه دا دی چې د خودآګاهۍ یا شعور جریان د ویشلو وړ نه دی . د افکارو سلسله یوازې هغه وخت قطع او خودآګاهي متوقف کیږي چې زماني وقفې اتفاقاً واقع شي . د خودآګاهۍ د استمرار مطلب دا دی چې که د زماني فاصلې له کبله د خودآګاهۍ جریان متوقف شي ، د هر ستړیا څخه وروسته فرد احساسوي چې کولای شي خپل احساسات د خودآګاهۍ پخواني جریان سره وصل کړي او دوام یې برخې سره وتړي .

د ویلیام جیمز په عقیده د خودآګاهۍ څلورمه خصیصه دا ده چې شعور یا خودآګاهي د درک وړ موضوعاتو ته پاملرنه کوي او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅېړنې او مطالعې لاندې ونیسي . (راسته ر ۱۳۴۸ : ۷۴ - ۷۱)

ویلیام جیمز په دې باوړ دی چې د اروا پوهنې موضوع تر دې هم پراخه ده د وحشیانو ، اطفالو ، حیواناتو او لیونو اروا پوهنه هم په کې داخل دی .

ویلیام جیمز یو نکته سنج پوه او علمي ذهن یې درلود او د علمي طریقې پلوی وه لومړی طریقه چې هغه یادوي « داخلي او باطني » طریقه ده ، خو د وونټ او تیچنر د عقیدې برخلاف چې هغوی به دغه طریقه د خطا څخه خالي بلله ، خو ویلیام په دې عقیده دی چې دا طریقه د خطا امکان هم لري او ممکن ده چې خطا هم نه شي ، نو موړی دا یو دول مشاهده شمیري . که څه هم ویلیام جیمز ته د تجربتي اروا پوهې پلوی نه شو ویلای خو په تجربتي طریقه عقیده درلوده . د دې سیستم اروا پوهانو او پلویانو په خپلو څېړنو کې د تجربتي طریقو څخه ګټه پورته کوله د دې صحت او اعتبار به یې په احصایې سنجاوه او وسطي حد به یې لاس ته راوړ .

ویلیام جیمز « مقایسوي طریقې » ته په اروا پوهنه کې رواج ورکړ او هغه یې په « باطني او تجربتي طریقو » کې وکاروله ، د ژویو ، کوچنیانو او لیونو د ذهني چارو مقایسه کار اسانه کوي . د دې طریقې صحت او اعتبار احتمالي وي او د پایلو تفسیر یې اسانه کار نه وي . د دې طریقې څخه باید په ډېرې څېرکه استفاده وشي . بله موضوع چې د ویلیام په اروا پوهنه کې ډیر ارزښت لري د بدن او روح ترمنځ رابطه یا د بدن او ذهن ثنویت دی . د دې عقیدې لري چې د اروا پوهنې کار له روح سره چې له بدن او واقعي نړۍ څخه جلا او پورته او ما بعد الطبیعه عالم پورې اړه لري ، نه دی . (پورته اثر ۸۰ - ۷۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

دسلوک د اصالت بنوونځی

د واټسن سلوکي[1] نظریه :

جان بي واټسن[2] (۱۸۷۸ - ۱۹۵۸) په ۱۹۰۳ کال کې د Ph.D ، شهادتنامه د شیکاګو له پوهنتون څخه ترلاسه کړه . واټسن یو اس یکایي استاد او پوه دی . د ی دسلوکي نظریې مخکښ او لومړی سړی دی چې د جوړښت له نظریې او دباطني او نفسي طریقې سره خپل مخالفت څرګند کړ . په هسدې ډول دعمل د اصالت له ښوونځي سره په هغه ډول چې ویلیام جیمز او د شیکاګو نورو ارواپوهانو معرفي کړی و مخالف و .

واټسن د تارانډیک څخه ډیر کلک په دې عقیده و چې د ارواپوهنې علم باید دفزیک او کیمیا د علومو پر اصول بنا او استوار وي .

د واټسن د نظریې پر اساس نه یوازې ذهن ، ذهني او انتزاعي مفاهیم په عملي څیړنو کې ځای نه شي پیدا کولای بلکې د ارواپوهنې اصلي دندو سره هیڅ ډول اړیکې هم نه لري . ده په کلکه سره د انتزاعي او ذهني[3] مفاهیمو سره مخالفت څرګنداوه او په دې عقیده و چې په ارواپوهنه

---

(1) Behaviorism . (2) J.B. watson.

(3) Mentalistic concepts.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې باید لکه تجربي علوم وغندې ، سلوک ملاک د عمل دی او له عیني طریقو څخه په څېړنو او مطالعه کې استفاده وشي او هر امر چې محسوس او مشهود نه وي باید د اروا پوهنې له متن څخه وایستل شي. یوازې هغه سلوک چې عیني اړخ ونه لري د اروا پوهنې اصلي موضوع وګرځي. د هغه مطلب له سلوک څخه هر ډول عمل او غبرګون یا فعل و انفعال دی چې له ژوندي موجود څخه سر وهي. واټسن باید د سلوکي اروا پوهنې مخکښ وپېژندل شي.

د سلوکي ښوونځي له نظره انسان یا بل هر ژوندی موجود د خودکاره سازمان یا تشکیل په منزلت دی چې د اخستونکو او ورکوونکو شبکو یانې حسي[1] او حرکتي[2] اعصابو او همداسې د فرمان ورکوونکو او هدایت کوونکو دستګاوو یانې مغز[3] او نخاع[4] څخه جوړ او تشکیل شوی دی. دا خودکاره سازمان په سوزیدونکو (معده)، او کنټرولونکو (غدې)، دستګاوو مجهز دی نو که ژوندی موجود داسې توصیف شي، نو دا هیله نه پاتې کیږي چې باید ذهني مفاهیمو سره دې سروکار ولري. په واقعیت کې ذهن د انسان نه شي کیدای چې د نفساني ځانګړو خاصیتونو څخه جلا او یو ماشین تعریف شي. ۵ یا ماشین د نازکو او لطیفو احساساتو څخه برخه اخستی نشي او د تعلیل په میدان کې الوتلی شي!

---

(1) Afferent Nervous. (2) Efferent Nervous.

(3) Brain (4) Spinal cord.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې وویل شو، سلوکیان « داخلي او نفساني طریقه » او همدا سې د شخص مفهوم، حال او احساس بې اساسه او نا سم ګڼي. د بېلګې په توګه که دوه اشنایان یو بل سره مخ شي او یو ورته داسې ووايي:

السلام علیکم، څنګه یاست؟

ښه یم، السلام علیکم.

داسې روغبړ د سلوکیانو او واټسن له نظره بې معنی او د اړوند معنی له ارزښت نه خالي دی. دا ځکه چې دا ډول داخلي او نفساني موضوع ده او د نا مشهوده نفساني او باطني حالتونو په تړل صحیح کار نه دی. د دوی په عقیده روغبړ باید داسې سرته ورسېږي:

السلام علیکم، تاسې خو جوړ او ښه ښکارئ، زه څنګه یم؟

السلام علیکم، تاسې هم ښه او ښه ښکارئ.

د واټسن په عقیده خبرې کول یو ډول فکر کول دي چې په حسي او حرکتي سلوک استوار دی او داخلي او باطني حرکات د تفکر اساس دي. ډېر خلک په لوړ غږ فکر کوي، ځینې خلک چې د خبرو په څنګ یا ضمن کې حرکت نه ښکاره کوي. د هغوی د تفکر غړی ښې دی. هغوی معتقد دي چې انسان په ټول بدن کې فکر کوي. په کوچنیانو کې، فکر کول لومړی په لوړ اواز سرته رسېږي. وروسته چې غټېږي په نجوا او بیا په کوټو او په پای کې چې لویېږي نو په نا مرئي او بې غږه صورت سرته رسېږي. په دې مرحله کې تفکر په ټیټ اواز او بې غږه ښکاري. (شعاري نژاد ۱۳۷۰: ۲۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټسن د وراثت سخت مخالف دی ، هغه په خپلو اثارو کې د محیط کارنده رول ته ډېر ارزښت ورکوي او د وګړو عقلي شخصیت، اخلاقي ټولنیز او عاطفي تکوین ته اشاره کوي . واټسن غواړي وراثت ته چې یو دروني او غیر عیني امر دی د محیط پر پرتله چې مشهود اړخ لري لږ ارزښت او بې اهمیته بڼه ورکړي . خو نن کافي علمي مدارک او تجربې په لاس راغلي چې واټسن نه شي کولای خپله ادعا ثابته کړي .

واټسن د وونت او نورو تجربتي پوهانو زیات د ارواپوهنې په هکله د « واقعي علم » تر عنوان لاندې یوازې په دې خلاصه کاوه چې دوی صرف د شعور کلمه د « روح » پر ځای چې یو فلسفي کلمه د قرون وسطیٰ وه وپېژندله او نور څه اهمیت نه لري .

واټسن وایي : « چې د سلوک د اصالت پوهنځی ، پلویانو په نظر - ارواپوهنه د طبیعي علومو یوه برخه ده چې کاملاً تجربي او عیني وي او نظري هدف یې اټکل او د سلوک کنترول دی . » هغه وایي چې اوس د دې وخت رارسیدلی چې ارواپوهنه د شعور موضوع یو پخوا نه پرېږدي . او ځان پر دې موضوع ونه غولوي . ولې چې د ارواپوهنې د مطالعاتو هدف د نفساني یو رواني حالاتو څېړنه ده .

د واټسن د پلویانو په عقیده د جوړښت د اصالت او د عمل د اصالت ښوونځیو تر منځ توپیر چندان روښانه نه بریښي ځکه چې د دواړو ښوونځیو د پلویانو سروکار د احساس ، ادراک ، عاطفې ، هیجان او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو مجردو مفاهیمو سره دی څو د سلوک د اصالت پلویانو نور تهقرایي سره ونه کړ او داسي مفاهیمو لکه شعور ، نفساني حالات فکر ، د ذهن محتوا ، اراده ، تخیل او تصوراتو پسي نه ولاړل او دهغوی په ځای یي له داسي مفاهیمو لکه انګیزه(۱) ، ځواب ، د عادت تشکیل او د عادت تلفیق څخه کار واخیست .

انګیزه هغه داخلي عواملو ته وایي چي د باروني (برانګیختګی) ، او اضطراب سره تړلي او د فرد سلوک تر کلي هدف ته رهبري کوي . دا تحرک او اضطراب د هدف تر رسیدو او د خاطراتو رضایت دوام کوي لکه : لوږه ، تنده ، مینه او داسي نور .

واټسن په ۱۹۱۹ کي د نامتو پوهانو او مشاهده کوونکو تر ګنار شاتو وروسته ومنله چي یو انسان کولای شي خپل شخصي سلوک ترکتنې لاندې ونیسي او هم ګزارش ورکړي . د بېلګې په توګه زه په لیکنه بوخت یم ، حرارت مي لوړ دی او تږی یم او نور .

واټسن د خپل ژوند په شرحه لیک کي (۱۹۳۶) داسي داخلي کتني چي شخصاً سرته رسولي وي لیکلي دي : ما استفاده وکړه ... ما نه غوښتل چي ترک یي کړم . ما د وجدان له مخي داسي فکر کاوه ، زه تر اوسه هم په دې عقیده یم ...

دا طبیعي ده چي د انسان په داخل کي ډیري حادثي واقع کیږي چي له بهرڅخه په عیني ډول د مشاهدي وړ نه دی ، خو اوس ټول داسي

(۱) Motive.

حرکات لکه د امعا او احشا حرکت، د بېلا بېلو غدو ترشح د بېلا بېلو
عضلاتو خنډېدنه او لنډ انقباضات، عصبي تحرکات چې په داخل د اعصابو
کې جریان لري، کولای شو دا ټول د سلوک تر عنوان لاندې راولو
خو دا حرکتونه باندې[1] او ښکاره سلوک نه جوړوي، خو د باطني یا
داخلي او پټ[2] سلوک اجزا جوړوي دي.

د «پټ» سلوک د مفهوم په قبلولو سره په واقعیت کې واټسن
له خپلې لومړنۍ ادعا څخه چې هره مساله په اروا پوهنه کې باید عملاً
د کتنې وړ وي، تېر شو او له بلې فلسفې له غوښتنې سره مل شو.
یانې په اروا پوهنه کې باید هره مساله په «بالقوه» ډول د مشاهدې
او کتنې وړ وي. اوس نو ټولې پدیدې چې ارګانیزم په داخل کې پېښېږي
په پټ سلوک پورې تړاو لري او په نظري لحاظ په فزیکي وسایلو
کېدای شي چې د کتنې او روایت وړ وګرځي.

د واټسن په کار ونډه کې، هغه څېړنې چې هغه د حیواني اروا پوهنې او
کوچنیانو په هکله سرته رسولې د پام وړ او با ارزښته دي او داسې
شو چې واټسن د کوچنیانو په تجربتي اروا پوهنه کې یو بې نظیره او مخکښ
پېژو. هماغسې چې وړاندې ویل شوي چې «د شعور» یا خود آګاهۍ تجزیې
پېچلې مسالې دي، باید هغه په ساده حسونو او ارتباطاتو تجزیه کړو
واټسن هم عقیده درلوده چې «سلوک» پېچلې او غامضه مساله ده باید
په ساده واحدونو د انګېزې او ځواب یا غبرګون تجزیه شي چې دې دواړو

---

(1) Overt behavior (2) Implicit behavior.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته رفلکس(۱) وايي. همداسې واټسن وايي، "غريزه او عادت هم له همدې
مقدماتي رفلکسونو تشکيل او ترکيب شويدي ولې د غريزې نمونې او
طرحې او نظم او ترتيب ارثي ده، خو په عادت کې فرد نوې صفتونه
په خپل ژوند او تجربو کې کسب کړي يدي".

د واټسن په عقيده د سلوک او رواني پېښو د مطالعې او څېړنې څو
مشخصه طريقې لري، چې مشاهده يې له دغو طريقو ده. علمي
مشاهدې د وسايلو په مرسته او بې له وسايطو له مرستې امکان لري.
ازمېښته يو بله عيني طريقه ده چې کېدای شي د رواني پېښو د څېړنو
وسيله وګرځي. ولې بايد پام وساتل شي چې رواني ازمېښت د ذکا
وت انفعالاتو او يا ذاتي استعدادونو د اندازه کولو لپاره نه کارول
کېږي بلکې د سلوک د اندازه کولو وسيله ده. سلوکي رواني پېښې
ازمېښې، د عکس العمل زمانه د محرک(۲) په مقابل کې په ګوته کوي.
محرک هر ډول تغيير ته چې په طبيعي يا خارجي نيرو کې واقع او حسي
آخذه فعاليت ته هڅوي، ويل کېږي. لکه نور چې سترګه او يا ترغ
چې غوږ تحريکوي.

ازمېښې د حافظې د ازمايښت د پاره هم استعمالېږي په دې
برخه کې د واټسن يو پلوی ابينګهوس او د هغه ملګرو د ازمېښې په
اساس د تداعي د تشکيل، حفظ او ضعف طريقې مطالعه او څېړنې لاندې
نيولې. د حافظې په هکله تجربې او ازمايښتونه په دې عقيده بادي

---

(1) Reflex. (2) stimules.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې حافظه په هیڅ ډول ذهني مسئاله نه ده. یانې د سلوک د اصل د سنړیګې پلویان په دې عقیده دي چې حافظه یوازې تجدید د عکس العملونو ده وروسته د تمرین له دورې څخه.

سلوکي اروا پوهنه انفعالات او تمایلات، د بدن عکس العمل بولي. د بیلګې په ډول که څوک ووایي «خفه یم». نو د ځې جملې سره یې د بدن وضع بدلیږي او عضلې معلومیږي. ښکاره ده چې دا د شرایطو او بدن عکس العمل دی. د وایټسن له نظره دا ډول احساسات هم په هیڅ صورت ذهني جنبه نه لري.

له پورتني طریقې سربیره د څیړنې یوه د یره مهمه طریقه د سلوکي اروا پوهانو لپاره د شرطي انعکاس(۱) طریقه ده چې د پاولوف او د هغه د پلویانو له خوا رامنځته او په اعتنا ورکړې شویده.

د وایټسن له نظره یوازې د زده کړې زیینه په شرطي انعکاس کې نه ده نغښتې بلکه هیجانونه او عواطف هم یې ډول زده کړونکي عکس العملونه دي.

د وایټسن په عقیده عاطفي عکس العملونه درې ډوله دي. چې منه عبارت دي له: ویرې، غضب او مینه.

همدا سي وایټسن عقیده لري چې شخصیت هم د تعریف وړ دی او هغه د فرد د عادتونو او تمایلاتو مجموعه ده چې د عکس العمل په شکل ځرګندیږي. خلاصه دا چې د سلوکي ښوونځي د کار اساس څو لاندې لمله

(1) Conditioned Reflex.

(ĉ) ketabton.com: The Digital Library

دي چې په هغو دېر تاکيد کوي .

۱- د انسان بدن بايد په دقيق صورت وپېژندل شي ، عضلات ، غدې غوښې ، وينې او هډوکي ته په هغه اندازه اهميت ورکول شي لکه چې اعصابو ته ورکول کيږي .

۲- وراثت ځانګړی ارزښت لري . د دې ښوونځي پلويان په دې عقيده دي چې ټولې غريزې او هيجانونه د وراثت له مقولو څخه دي . دوی يوازې ويرې ، غضب او مينه ذاتي او باقي مانده کسبي شميري .

۳- په دې ښوونځي کې انساني چارو او صداسې رفلکسونو او عملي دوړو ته خاصه پاملرنه کيږي

۴- په دې ښوونځي کې د کوچنيوالي دورې ته ځانګړی ارزښت ورکول کيږي او باور لري چې دا دوره د شخصيت په جوړښت کې کارنده رول لري او د زده کړونکي د عملونو بنسټ جوړوي .

۵- د دې ښوونځي پلويان بدن ، يوه ميکانيکي مجموعه ګڼي او د اجزاوو اړيکې يې په اسانۍ سره پيدا کيږي .

د دقيقې څېړنې وروسته کولای شو له دې ښوونځي څخه لاندې په زړه پورې او نوي موضوعات استخراج کړو :

۱- د اروا پوهنې موخه بايد د انسان او حيوان د سلوک مطالعه وي .

۲- د اروا پوهنې تعريف بايد « شعور » نه بلکې د « سلوک » علم وي .

۳- له پخوانيو مفاهيمو لکه احساس ، ادراک او هيجان څخه ډډه وشي . او پر ځای يې داسې سلوک لکه محرک يا انګيزه ، ځواب ، زده کړه او عادتونه کارول شي . د واټسن په اصطلاح انګيزه او ځواب ته رفلکس وايي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ - دارواپوهنې اصل باید په عینې اطلاعاتو استوار وي او د باطنې او داخلي طریقو څخه ډډه وشي.

۵ - د روح، د مفهوم په له منځه تللو سره، هغه ضد او نقیصه فریبنې چې د جسم او بدن په اړوند موجوده وي له منځه ځي.

سلوکي ارواپوهان باید مغز ته د یوه طلسم او یا سحر امیزه مادې په شکل ونه ګوري بلکې د اعصابو، حواسو، عضلاتو او غدو د سیستمونو تمیلونه ګرځي. داځکه چې د سلوکیانو د پاره یوازې هغه قضیې او مسئلې چې په عیني ډول د مشاهدې وړ وي، اعتبار لري.

د واټسن له نظره سلوک یو محیطي موضوع ده نه دماغي. یا په بل عبارت وویلو سلوک د ارګانیزم ټول هغه فعالیت، چې په هغه کې مغز داسې نه لري چې حسي اعصاب او حرکتي اعصاب او عضلات یو بل سره پیوند او رابطه یې ټینګه کړي. په دې ترتیب حسي سیستم د عضلاتو سره هم اړیکه کړي په دې حساب سلوک یو حسي - حرکتي امر دی.

هغه عملیه چې د مغز د ننه سرته رسیږي یې له دې چې هغه د سلوک جز وګڼو په ډول نه ترجیه کیږي.

د سلوک علم د سکینر له نظره:

ب، ف، سکینر[1] (۱۹۰۴ - ۱۹۹۵) د پنسلوانیا په لیوه سنار ګرځي کې وزیږید او په ۱۹۳۱ کال کې یې خپله دوکتورا په ارواپوهنه کې د هارورډ له پوهنتون

(1) Burrhus Fredric skinner.

څخه واخست.

سکینر په خپلو علمي تجربو کې د ارګانیزم سلوک د وسیلې په توګه پېژني نو ځکه د خپلې طریقې ار نظر یې ته د سکینر وسیله یې سلوک هم وي کېږي د اول سلوکي نظریه په واقعیت کې د تارندایک د ارتباطي اروا پوهنې او واټسن د سلوکي نظریې په منځ ځانګړې ده . .

تارندایک سلوک ارتقائي ، بدني او رواني، دواړه په نده کې محسوس بللي . اما ځینې یې د انسان په برخه کې ، ډېره ماشیني بڼه لري او د رواني خصوصیتونو څخه خالي دي .

واټسن هم د انسان په مطالعه ماشیني طریقې څخه کار اخست او ځینې یې په ژوندي موجوداتو ډېرې تېرې وکې .

سکینر هم لکه تارندایک او واټسن ژوندي انسان ته د ماشین یا خنثی موجود په توګه کتل او د هغه سلوک به یې په قالبي او ماشیني تلقي کاوه. اروا پوهنه یې فقط د سلوک علم باله ، علم یې په استقرایي طریقه مطالعه کاوه د اروا پوهنې د نده بیان یې داوه چې د ارګانیزم د سلوک اټکل او کنټرول وکړي د هغې ځینې محسوس او مشهود سلوک ته محدود دي کړې وي . د سکینر لپاره هغه معلومات معتبره دي چې د مشاهدې له طریقه حاصل شي. د هغو اروا پوهانو سره چې په قدرت ، اراده، احساس ، تصور، سایق او غریزه بحث کوي ، مخالف دي .

د طبیعت او انسان اړیکې له علم سره

د سکینر د علمي نظریې بنسټ دا دی چې په طبیعت او له هغې جملې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان په سرشت او سلوک کې نظم او ترتیب وجود لري. د علم دنده دا ده چې دا نظم او ترتیب په واقعي بڼه او صورت کشف کړي.

د سکینر په عقیده علم هغه قوانین څیړي او کشفوي چې پر طبیعت مسلط دي. له دې قوانینو څخه خبرتیا، نه یوازې زموږ علمي اټکل د پېښې بلکې د دې سبب گرځي چې هغه عوامل او متحولونه چې د دې پدیدو د پیدایښت موجبات برابروي، هم په خپل تسلط او اختیار کې راولو. دا اصل هم په اروا پوهنه او هم په فزیک کې او کیمیا کې صدق کوي. نو له دې کبله انسان د قوانینو او د هغو د علمي سازمان له طریقه په دې توانیږي چې په موثره توگه د خپل چاپیریال او نړۍ سره چال چلند وکړي.

همداسې سکینر عقیده درلوده چې دا تصور دې ونشي چې د بنیادم د سلوک توضیح، له علمي روش څخه پرته، خاصه فردي طریقه ایجابوي د اروا پوهنې متحولین لکه د بل هر علم د متحولینو غوندې باید د طبیعي واقعیاتو په ډول توصیف شي د سکینر په اروا پوهنه کې تابع متحول په هر موقعیت کې هغه سلوک دی چې له ژوندي موجود څخه څرگندیږي او مستقل متحول هغه محیطي شرایط دي چې هغه بالقوه د عکس العمل، سلوک حسابیږي. یانې په هر زماني او مکاني موقعیت کې د شخص څخه په دې سبب معین سلوک رامنځته کیږي. ترڅو هغه پایلې چې د محیطي شرایطو مطلوب دي منځ ته راوړي.

د اروا پوهنې قوانین لکه د نورو علومو قوانین صریح او روښانه دي سکینر دا معروفه خبره: «چې آس د اوبو سرته راوستی شو خو په اوبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چینلو یې نه شو مجبورولی، رد وي . دی عقیده لري چې د ارواپوهنې د قانون پر اساس او شدید مجبوریت له کبله کولی شو چې اس او بیا چینلو ته مجبور کړو . په همدې قیاس سره کولی شو چې په انسان کې مطلوب سلوک منځته راوړو .

هماغسې چې په طبیعي علومو کې مشخص قوانین په لاس راغلي، سکینر- نیاباسي چې په ارواپوهنې کې هم داسې اصول رامنځته کړي چې د انسان د سلوک د اټکل او کنټرول درجه په ښکاره توګه څرګنده کړي. سلوک پېژندونکي احتمالي سلوک څېړي او هغه شرایط چې په هغه نظارت کوي کشف کړي، او د لاندې اطلاعاتو ټولولو له طریقه د هغو ځوابونو د تکرار په هکله چې څو واقع شوي کولی شي د احتمالي ځوابونو په هکله په راتلونکي زمانه کې د نظر څرګندونه وکړي. د ځواب تکرار د احتمالي ځواب د پېښېدو دلیل دی .

د سکینر په عقیده د انسان له مهمو خصوصیتونو یو دا دی چې غواړي پوه شي د سلوک بنسټ یې څه دی او کوم عوامل په دغه سلوک مؤثر دي . د دې علتونو پېژندنه او تحلیل او تجزیه مونږ ته دا توان راکوي چې د سلوک نوعه اټکل کړو .

د سلوک په علمي تحلیل او تجزیه کې هغه اطلاعات چې د تجربې له طریقه لاسته راځي د پېښېدو احتمالي او د ځواب د تکرار اساس او پایه جوړوي خو د داسې پېښېدنې په ځواب کې چې ډېر مهم او په ژوند کې یو وار پېښیږي او نه شو کولای د تکرار په حساب یې وڅېړو، لکه ازدواج، طلاق، کور اخیستنه او داسې نور، په داسې حالت کې څه باید وکړو ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکینر ځواب دا دی چې داسې سلوک کوونکی باید د هغو جبري ټکو اجزاوو د محیطي تجربې او طبیعي جبر پر اساس تحلیل او وڅیړو. پارسا (۱۳۷۰: ۲۴)

د جبر او سلوک رابطه د سکینر له نظره:

د سکینر اروا پوهنه د طبیعي جبر(۱) پر بنسټ استواره ده. د هغه په عقیده د انسان د سلوک علمي توصیف د قضیې یو اړخ او د فرد د آزادۍ فلسفه د قضیې بل اړخ دی، دا دواړه ځانګړي بحثونه ایجابوي.

د بنیادم د بني ادم، سلوک له علمي نظره د علمي جبر تابع او منونکی دی. په علمي جبر کې هر څه یو علت لري او دا یوازې هغه ډول سلوک دی چې کیدای شي څرګند شي.

سکینر په ټاکید سره وایي هغه جبر چې د ماشین په کار کې معتبر دی د انسان د سلوک په هکله هم صدق کوي. نن ورځ ماشینونه داسې جوړ شوي دي چې په یو ډول د انسان له سلوک سره ورته والی لري. لنډه دا چې انسان ماشین د ځان په شکل جوړ کړی دی. علمي جبر د دې واقعیت ښکارندوی دی. چې چاپیریال لا د هغه موجود په بدلون او جوړښت کې چې هغه یې چاپیریال ته بدلون ورکوي کارنده رول لري.

د سکینر په عقیده د پوهې او عالم، لکه بل هر وګړي غښتلي محصول د ځانګړي تاریخ دی او علم د انسان په پرمختګ کې ډېر مهم او کارنده نقش یا رول په غاړه یا ضمه لري. خو په دې څرګند حقیقت اعتراف

(1) *Naturalistic determinism.*

کوي چې لا پرته او پټان هم په مطلقه مانا آزادي نه لري . پرته د پدیدو
خط سیر هغې چې طبیعت تعین کړیدی مېکانېکوي او نشي کولی په هغه
مسیر کې مداخله وکړي . نو په دې خاطر پرته د طبیعي حیاتو جریان او
دڅرند په چاپیریال کې دانسان دسلوک توضیح ده .

سکینر د هارورد او انډیانا د پوهنتونونو د استادۍ ویاړ درلوده
د 1930 په لسیزه کې کله چې د دې نوي سبوټ په رستاخیز کې د یاد وړ
ور مرسته کړیدي . په 1931 کې سکینر د سلوک د مطالعې لپاره یو پروګرام
د ازمایښت کوونکي له نظره وړاندې کړ ، ده و ویل ، هغه کار چې ازمایښت
کوونکی کولای شي دا دی چې له پېژندل شویو انګیزو څخه کار واخلي او
د ارګانیزم ځوابونه د دې انګیزو په مقابل کې یادداشت کړي . په دې طریقې
قوانین چې سلوک د انګیزې ـ ځواب په اصطلاحاتو توصیف او شرحه کړي .

سکینر وړاندیز کوي چې انګیزه ـ ځواب باید په لویه مانا د رفلکس
تلــقي شـــي ،

د لرغونو او سنتي اصطلاحاتو سره سم رفلکس یوازې اکتسابي او غیر
ارادي ځوابونو ته محدود و . خو سکینر وړاندیز وکړ چې دا محدودیتونه باید
یو خوا ته شي او انګیزه ـ ځواب باید د واحد یا نوم رفلکس په نامه ونومول شي
په دې مانا سره هر سلوک د واحدونو او رفلکسونو څخه تشکیل شوی وي .

رفلکس د اجسامو او سیستمونو هغه استعداد دی چې خپل مادي
بدلون سره د بعضو اجسامو او سیستمونو چې له هغه سره متقابل عمل کوي .
مختصات په بل شکل څرګند او منځته راوړي . دا بل شکل معنوي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصوراتو، احکامو او نتیجو اجی استنتاجونو په صورت افاده کیږي .

د سکینر په عقیده د تجربي ارواپوهنه، د ارګانیزم له مشهود او څرګند سلوک سره پیوستون او تړاو لري او د سلوک داخلي او باطني میکانیزم او همداسې په هیڅ وجه د فزیولوژی د رفلکس قوس او یا د عصبي مرکزونو د سیناپس سره سر وکار نه لري .

د سکینر په عقیده د ازمایښتي انګیزې سربیره ، ازمایښتونکی د تجربي نورو شرایط او موقعیتونه هم کنټرولوی . د ازمایښتونکي کار او دنده دا ده چې د ځواب (تابع متحول یا سلوکي متحول، او انګیزې (مستقل یا تجربي متحول) او هم د نورو متحولونو سره د اړیکو څرګندوالی پیدا کړي . په بل عبارت د ازمایښتونکی ټول کار دا دی چې د دې فورمول اړیکي یا رابطه روښانه او څرګنده کړي :

$$R = f(S, A)$$

په دې فورمول کې (A) هغه شرایط او موقعیتونه دي د ازموینې له خوا کنټرولیږي او په یوه څېړنه کې د تجربي متحول حکم لري . لکه د شخص سوابق ، اړتیا خصوصیتونه، عمر او پخوانۍ تجربې . د دې شرح او بیان په اساس د ځواب بدلون د معلومې انګیزې (S) او نورو - تجربي شرایطو (A) تر تاثیر لاندې وي او د سلوک قوانین جوړوي دا قوانین د ریاضي په اصطلاح د تابع جنبه یا شکل لري او تر هغه ځایه معلومات او اطلاعات اجازه ورکوي د ریاضي کمي (کمیتي) جنبه یا اړخ لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې ځایه د سکینر په نظریه کې کوم نوی شی نه و. منابې د رفلکس نوی تعبیر وي چې د سکینر په عقیده د انګیزه - ځواب تړلو واحدونه په منځ کې داخل شي. نوی مطلب، منځ نوي او ساده معما امیزه جعبې پورې تړلې دی چې تر اوسه د سکینر د جعبې په نامه شهرت موندلی دی. دې نوي ازمایښت، منځ ظاهري خلا، چې د پاولوف د شرطي رفلکس او د تارندایک د فرضیې د ازمایښ و اشتباه، تر منځ وجود درلود درکه کې او د داسې یوه پله، حکم لري چې منځ د واړو سرحدونو سره تړلي او یا پیوند وي.

د دې جعبې په وسیله زده کړه اسانه او د یره چټکه وي خو هیرول[1]، یعنې ای بطي رفلکس دی.

له منځه تاریخ څخه را په دېخوا ټول ازمایښتونه په دې جعبه سرته رسیدلي او د هیرولو رفلکسونه یې چې په مختلفو شرایطو کې سر ته رسیږي تړلې دي.

دې ډول ازمایښتونو سکینر ته دا امکان ورکړ چې خپل[2] رفلکسونه په ځواب ورکوونکو او عمل کوونکو[3] رفلکسونو وویشي.

په یوه ځواب ورکوونکي رفلکس کې، یوه معلومه انګیزه یو ټاکلی ځواب تحریکوي او په عمل کوونکي رفلکس کې معلومه انګیزه وجود نه لري، خو ارګانیزم له خوا ظاهراً یو اتوماتیک او غیر ارادي ځواب ورکول کیږي. په دې ځای کې هم یوه داخلي انګیزه د بیلګې په توګه:

(1) Extinction (2) Respondents (3) operants.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درد، لوږه، تنده او داسې نور وجې دلته چې د ارګانيزم له نظره معلومه انګيزه، نه وي، دا ځکه چې هغه انګيزه نه کار وي او هغه نه مشاهده کيږي بيې ځای کې انګيزه د ارګانيزم له کنترول نه بهر وي. په همدې خاطر د تجزيې نو متحول د حکم لاندې نه راځي. يا نې د ارګانيزم کار يوازې د A له متحول سره وي. تابع چې په دې شکل په لاس راځي له دې ساده شوي فورمول

$R = f(A)$ څخه پيروي کوي.

نبکاره دې چې ارګانيزم، انګيزې منځته راوړي، کله چې مونږ ځای هغه ميله چې د غذا محفظې پورې تړلې فشار وارد کړي. هغه انګيزې چې د دغې ميلې له مشاهدې څخه راپيدا کيږي، حيوان ته نبکاره کوي چې په کوم ځای کې فشار وارد کړي.

دا هدايت کوونکي انګيزې دي او محرکه نه دي دا به عاقل نه وي چې ووايو، هغه وخت چې مږنګ وږی وي، ميله يا جعبه خوراک د فشار ورکولو راوباسي. خو سکينر زيات باور لري چې د ارګانيزم د داخلي وضعې له تعبير څخه ډډه وکړي او يوازې هغو مسلو سره چې د مشاهدې او حساب وړ وي سروکار ولري. په همدې خاطر سکينر وايي چې د خوراک يا نې په ميلې فشار، يوازې د ارګانيزم له خوا ورکړل شوی، يا دا چې د خوراک، د هغو انګيزو په واسطه چې د ميلې او نورو شيانو څخه راپيدا شوی، رهنمايي او هدايت شوی دی.

عمل کوونکی رفلکس بل خاصيت هم لري چې د هغه په تعريف کې نغښتی نه دی، خو د هغه په نامه کې پټ دی، د ارفلکس د چاپيريال په مخ عمل کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو له دې کبله د وسیلې(۱) خاصیت هم لري . د سکینر په جعبه کې داعمل کوونکي رفلکس د غذا په برابرولو تماميږي .

ځواب ورکوونکي رفلکس لکه د پاولوف په تجربه کې ، ارګانیزم د هغه څه لپاره چې ممکن وروسته واقع شي ، لکه د لاړو ترشح لپاره اماده کوي څه محیطي تاثیرات نه تولیدوي . څو چې د ځان منځ یې برخه د محیط یا چاپیریال حساب نه کړو .

سلوک او رفتار غالباً د عمل کوونکو رفلکسونو څخه جوړېږي او مطالعه د عمل کوونکو رفلکسونو شرطي کېدو او صیریدو په هکله احتمالاً بهترینه لاره او طریقه د سلوک د فهم او درک لپاره وي .

د سلوک او فعالیت په هکله مطالعه د هغه اکتساب ، هدایت او صیریدل د تجربې او ازمایښت په اساس د سلوک سنجونکي اساسي موخه ده .

سکینر دا تاییا او قصد نه درلود چې ټوله اروا پوهنه یوازې موږک او جعبې ته محدوده کړي ، که څه هم هغه داروش د کار د څېړنو لپاره اصلي او مهمه لاره ګڼله .

د هغه په عقیده کولی شو چې د انسان لفظي او شفاهي سلوک هم ، د شرطي کېدو او تقویت د قوانینو لاندې راولو .

---

(۱) Instrumental.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د ګشتالت ښوونځی

مکس ورتهایمر (۱۸۸۰ - ۱۹۴۳):

مکس ورتهایمر(۱) په المان کې وزیږید دکتورا یې په فلسفه او ارواپوهنه کې د وورتز برګ له پوهنتون څخه په ۱۹۰۴ کال کې واخیسته او د خپلو څېړنو نتیجه یې په ۱۹۱۲ کې د فای(۲) د پدیدې په نامه نشر کړه او د شهرت موجب یې وګرځید.

ورتهایمر د خپلو د وتنو ملګرو په مرسته چې کافکا(۳) او کوهلر(۴) نومیدل علمي څېړنې سرته ورسولې او د ګشتالت د ارواپوهنې بنسټ یې کیښود.

د ګشتالت څرنګوالی او ارزښت:

د ګشتالت اصطلاح په المان کې د وضعې، شکل او کل په مانا کارول کیږي او د ارواپوهنې د دې رښتې اصلي عنوان دی. پیژندل شوی او دکلي سازمان تصور ته هم ګشتالت وایي.

دا نظر چې له مشخصو کولای هر شي یا وضعه د هغې د اجزاو له کلمه په سبه صورت درک او وپیژنو، نوی فکر نه دی. دا د پرول فکر او نظریه

---

(1) Max wertheimer (2) Phi-Phenomenon.

(3) kurt koffka (4) wolfgang köhler.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني یونان کې لا پخوا د سقراط څخه لیدل کېږي چې یو و فیلسوفانو او،
متفکرینو د هغه وخت د منجمانو کائیناتو د څېړنې او پېژندنې لپاره
بهترینه لاره او طریقه دا بلله، چې د خلقت کلي نظامونه او قوانینو ته په
ځیر وګوري نه د هغو اجزاوو او جوړوونکو توکیو ته. د دوی په مقابل
کې ځیني داسې متفکرین هم وو چې د عالم (نړۍ) درک او پېژندنه یې پیوانکې
د هغو د اجزاوو او جوړوونکو عناصرو له طریقه ممکنه ګڼله. د لته لومړۍ
ډلې ته کولی شو د ګشتالت د سنجوونکي مفکرینو او دوهمې ډلې ته د اصالت
د سلوک د سنجوونکي مفکرینو وایو.

په شلمه پیړۍ کې د ورتهایمر څخه د هغه پیروه د ګشتالت په
شکله قاطع او صریح نظر څرګند کړی. هغه الماني ارنست ماخ (۱۸۳۸-۱۹۱۶) و.
ماخ په دې عقیده وو چې مادي او نفساني (رواني) جهان په اصل کې یو دی
خو او دا په هغه باید هغه احساسونه چې د شخص لپاره او یا فزیکي واقعیت
سره مطابقت، سمون او اړخ نه لګوي هم له پامه و نه غورځوي او ترجیح
لاندې و نیسي. هغه، د هغه غیر فزیکي احساس ته ارتباطي احساس وایه.
د مثال په توګه څرګند درې نقطې د یوې پاڼې پر مخ وویني ممکن دی
د هغه په ذهن کې یې تصویر د مثلث ترسیم شي.

په دې نقطو کې هیڅ شبه یا اثر د مثلث نه لیدل کېږي. خو د ارتباط
احساس او یا د هغو کلي ترکیب له یو بل سره داسې تصویر منځته راوړي

کرستیان فن اهرنفلز"(۱) (۱۸۵۹-۱۹۳۲) په ۱۸۹۰ کال کې د ماغ د افکارو په مکله په مطالعه او څېړنه بوخت شو. د هغه په عقیده په ادراک کې داسې ځانګې ښې څرګندېږي چې د فزیکي محسوس او ظاهري اوضاعو څخه اوچته او کارنده نقش یا رول په عهده لري. شخص زیات باسي چې مادي موجودات د کل په صورت او بڼه درک کړي یا هغو ته مانا او مفهوم ورو بخښي، هغه څه چې وېني، سازمان او نظم ورکړي او هغو ته وحدت ورکړي. د دې دوو پوهانو د نظر په اساس نوی ښوونځی په المان کې د ګشتالتي کیفیت"(۲) تر عنوان لاندې منځته راغی چې د ګشتالت د اروا پوهنې علمي بنیاد او بنسټ یې کېښود. په واقعیت کې هغه څه چې په اروا پوهنه کې ډېر اهمیت لري، د رابطې په ادراک او پېژندلو دي چې د ماناداره سلوک سبب ګرځي. دا مسله یا اصل د فای د پدیدې په وسیله په ښه توګه پیدا کول شي.

د فای پدیده یا ادراکي حرکت:

څرنګه چې د دې څېړنې په پیل کې وویل شو. د ګشتالت ښوونځی د ورتهایمر په علمي ازمایښتونو تحقق ومومند. مخصوصاً په هغه ازمایښت چې هغه د حرکت د درکولو په برخه کې سرته ورساوه. دا ازمایښت د ګشتالت د ډېرو ازمایښتونو بنسټ وګرځید. د ورتهایمر د مهمو ازمایښتونو څخه یو د فای پدیده ده. په دې ازمایښت کې حرکت په اسانه او ښه صورت درک کېږي؛ ورتهایمر په دې تجربه کې د پوځکتونو په

(1) Chistian von Ehrenfels. (2) Gestaltqualitat.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

واسطه د زماني فاصلې په تنظيم سره يو عمودي او يو منحني خط د سپينې پردې پر مخ انځور يا انځورونه منعکس کاوه . د ازمايښت په پايله کې مخه وليدل چې که زماني فاصله د عمودي او منحني خط د منعکسولو ترمنځ له $\frac{1}{15}$ ثانيې څخه زياته وه، لومړی عمودي خط او بيا منحني خط د پردې پر مخ ليدل کېږي . خو که زماني فاصله له $\frac{1}{30}$ ثانيې څخه لږه وه دواړه خطونه په يو ځل يا په همزمان ډول د پردې پر مخ ليدل کېږي . او که زماني فاصله د $\frac{1}{30}$ او $\frac{1}{15}$ ثانيې ترمنځ وي داسې احساسېږي چې عمودي خط پر خپل ځای څرخېږي او منحني معلومېږي . څرګنده شوه چې درک د حرکت د فای پديده له دوو خطو او يوه مشخص زماني عامل څخه پيدا شويده . دا پديده په زړه پورې ازمايښتونو او د سينما د پرمختګ سبب او د ګشتالت د ارواپوهنې بنسټ وګرځيد . له دې څخه څرګندېږي چې ټول حرکتونه چې د سينما په فلم کې ليدل کېږي، معلول د يو شمېر فلمونو دي چې سره يې د يوه حرکت خاصه بڼه ښکاره کوي . څنګه چې فلمونه په يوه معينه زماني فاصله کې يو بل پسې راځي نو ليدونکی حرکت وينې يا په بل عبارت ادراک د حرکت کوي او په واقعيت کې خپله فلمونه، پرته د بې حرکته تصويرونو بل څه نه دي.

د فای پديده په نورو ازمايښتونو کې لکه دوه نوراني نقطې چې له 15 څخه تر 25 سانتي مترو فاصله لري مشاهده کړل شي . د دې تجربې طرحه داسې ده چې دا نوراني نقطې که په متناوب ډول سره سره د تيارې، او بېرته روښانه شي بيا د يوې رڼا نقطې په ډول ليدل کېږي. همداسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ځېله سبا به ګوته د ۲ سانتي مترو په فاصله د څپلې څنګه لرې ونیسو او خپلې سترګې په تناوب ډول وازې او پټې کړو و به وینو چې زموږ ګوته حرکت کوي. په داسې حال کې چې په عمل کې هیڅ حرکت وجود نه لري. دا او داسې نورې ډېرې بېلګې د اړیکو او ادراک توضیح کوي د امسالې د محرک. ځواب په ارواپوهنه کې د توجیه او تعبیر وړ نه دي.

د شکل او ځمکې نقش د ګشتالت په ارواپوهنه کې:

څنګه چې د ګشتالت ښوونځي بنسټ په ادراک ولاړ دی او ادراک هغه وخت تحقق پیدا کوي چې عوامل یې لکه پاملرنه، احساس، پخوانۍ تجربه او مانا یې شرایط برابر کړي. خو ادراک په لومړي سر کې د تصویر[1] او ځمکې[2] سره کلکې اړیکې لري لکه چې په نقاشۍ کې د ښه تجسم او ښه ښکارېدو لپاره تصویرونه یا رسمونه په ښه میدان او منظره کې تنظیم او رسموي. کافکا یو د ګشتالت د ارواپوهنې طرفدار یا پلوی عقیده لري چې ځمکه یا میدان د تصویر یا شکل بنسټ دی او د شکل په څرګندولو کې کارنده رول او تاثیر لري.

د ګشتالت ارواپوهنه دې دوو عواملو یا نې تصویر او ځمکې ته ځانګړې پاملرنه کوي او زده کړه په اول قدم کې د دې دوو عواملو محصول ګڼي. په کلي توګه زمینه هغه څیزونه دي چې د شخص مادي او محسوس چاپېریال جوړوي په بل عبارت زمینه هغه شیان دي چې

(1) Piqure (2) ground.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصویر ته په زمان او مکان کې ، واقعي مفهوم ورکوي .

باید پام ورنه وکړو چې دگشتالت په اروا پوهنه کې ، ادراک د شخص په انفرادي یا طبیعي رشد پورې اړه او پیوند لري . د ورتهایمر په عقیده ادراک هغه وضعه یا حالت نه دی چې ځانګړو اجزاوو پورې تړلې او د تجربو او واقعاتو مجموعه منځته راوړي . بلکه د ورګړي اشنایي له تجربو او د نموني او طرحو ، اصلي مفهوم او معنا ده .

جهان او تړېده په دې علت د رک کیږي ، چې انسان کولی شي هغه متناسب او هم آهنګه اعمال او حرکات چې د بیلا بیلو اجزاوو په واسطه مشخص کیږي ، وپیژني او پوه شي .

نو له کبله کل له مجموعې د تشکیلونکو اجزاوو څخه ډیر مهم او عمده دی . البته هغه اجزاوې چې خپل متمایز صفات او اعمال یې له اړونده کل څخه اخستي وي .

په دې شکل کې د تصویر او ځمکې رابطه په دوه ډوله لیدل کیږي که ګلدان ځمکه تصور شي ، تصویر به دوه نیمایي مخونه د یو بل سره وي چې د ګلدان مخامخ دي . او که ګلدان اصلي تصویر ومنل شي نو سپینه فضا به ځمکه وي چې مرتب د ول موضوع بدلیدلی شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګشتالت د ښوونځي قوانین

د ګشتالت اروا پوهان عقیده لري چې په ګشتالت یا هیات کل کې خاصه قوه یا نیرو موجوده ده چې مسایل په خاص طرحو، شکلونو او قالبونو کې تنظیموي او د درک او بصیرت اساس او بنسټ جوړوي. په خاطر تشکیل[1] او سازماندهي د سلوک او فعالیتونو د خصوصیاتو څخه حسابیږي او له لاندې قوانینو څخه جوړ شویدي:

د تعادل ه فراګیری. جامعیت، قانون.

د ګشتالت له مهمو قوانینو څخه یو د جامعیت[2] قانون دی مطلب یې دا دی چې اروایي تشکیل او سازمان یا ادراکي تجمع، تل د کمال او شایسته ګۍ خوا ته میلان لري. د دې قانون پر اساس زموږ حافظه او د احساس او ادراک نیرو او قدرت، طبیعي جوړښت ته تمایل لري چې د باید او مطلق خیر له اصل څخه متابعت او پیروي کوي. د دې قانون خصوصیتونه نظم و ترتیب، تقارن، ساده ګي، تناسب، استواري، پایه داري او داسې نور دي.

په اروا پوهنه کې لکه فزیک د تعادل حالت کارنده رول لري د جامعیت قانون باید د تعادل قانون ونومول شي د نمونې په توګه کله چې مایع په ناهمواره سطح کې واقع شي نو د متعادلې وضعې خوا ته

---

(1) Organization (2) low of pregnans.

(3) Low of equilibrium.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ اړوي . په همدې قياس ، ناكامه شخص نيار باسي څو خپل نفسي تعادل بيا پيدا كړي . همدلته ده چې له نورو څخه بخښنه غواړي . يا بيا په ازموينه چې نه دي بريالي شوى ، شركت كوي ، څو بريالى شي . او خپل تعادل او كمال په لاس راوړي . د گشتالت د نظريې پلويان دې حالت ته مطلوب گشتالت وايي .

د مجاورت قانون :

د مجاورت قانون[1] د يوه ميدان جوړونكي عوامل څرگندوي چې د نږديوالي په سبب يو بل سره يوه دسته يا ټاټكي قطارونه جوړوي . هر څومره چې دا واحدونه يو بل سره نږدې وي د مغز د تړاو احتمال ډېر وي په دې قانون كې نه يوازې مكاني فاصله او د عواملو نږديوالي د څانگړو دستو د ايجاد سبب گرځي . بلكه دا خبره د زماني فاصلو په هكله هم صدق كوي ټغونه او الفاظ چې نږدې يو له بل سره ادا شي هم صوتي مستقل واحدونه جوړوي او هغه الفاظ چې يو له بل څخه لرې بيا د اخصوصيت نلري .

كافكا عقيده لري ، كله چې فاصله ډيره وي هيڅ ډول وحدت د مغو ترمنځه نه جوړيږي ، او كه هر څومره د دوى ترمنځه فاصله لږه او يو بل ته نږدې وي . نو مستشكل او ثابت واحدونه منځته راوړي .

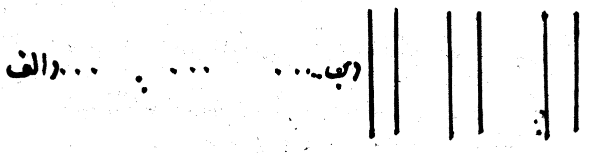

په دې شكل كې نقطې او خطونه متشكل واحدونه جوړوي .

[1] Low of Proximity.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورته والي (مشابهت) قانون :

د مشابهت[1] په قانون کې د ځانګړو خصوصیتونو له کبله لکه شکل، رنګ اندازه او داسې نور، چې لري، ګروګروپونه رامنځته کیږي. خو په دې شرط چې د مجاورت د قانون ضوابط په هغوی حکمفرما او مسلط نه وي.

په بل عبارت د مشابهت قانون سره سم هغه څیزونه چې د شکل او رنګ په لحاظ ورته او مشابه دي یو شي د مشخصو او ځانګړو ګروپونو په حیث سازمان ورکوي.

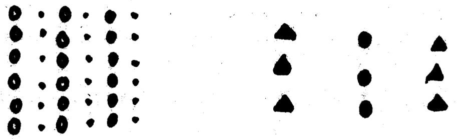

(   ) په دې تصویر کې، ښي خواته د مشابهت قانون سره سم دایرې او مثلثونه او چپ خواته سپینې او تورې دایرې په عمودي ډول نه په افقي ډول ښکاري.

د پیوستون قانون :

د پیوستون[2] په قانون کې د ګشتالت ارواپوهان زیار باسي چې هرګنده کړي چې د پیوسته سطحې یا کامله شکلونو وضعه د خلاصو سطحو یا ناتمامه شکلونو په پرتله، ثابت او مطلوب وي. دا خبره ښایي په دې خاطر وي چې پیوسته تصویرونه نسبتاً اسانه شکلونه جوړوي. په انسان کې دا تمایل وجود لري چې هر وخت چې نیمګړي شکلونه یا تصویرونه، کامل کړي. د ساري په توګه ناقصه دایره، د مکملې دایرې په بڼه رسم کړي.

(1) the law of simitarity . (2) The law of closure.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقت دا دی چې اوضاع ته ورکول او یا د نقص له منځه وړل انسان ته خوشبختي او رضایت ور په برخه کوي . خو نا تمامه کار یا وضعه د ناراحتی او خواشینۍ اسباب جوړوي .

د نیک پیوستون قانون :

د نیک پیوستون" په قانون کې، هغه سازمان یا تشکیل چې د شکلونو یا د اشیاوو په ګډ ای کید وځه منځته راځي او درک کیږي ، هغه متقارن تصویرونه او زمیني دي . د بیلګې په توګه یو مستقیم خط د مستقیم خط په بڼه او دایره شکله تصویر د کامل دایرې په بڼه ادامه موندي که څه هم دغو شکلونو احساس هم شته دی .

زده کړه د ګشتالت له نظره :

د ګشتالت په اند وایي هغه کې زده کړه د یوه کلي هئیات په توګه مطرح کیږي نه د اجزاوو د تحلیل او ترکیب په توګه .

په دې کې شک نه شته چې د هرې مسئلې په څېړنه کې پخوانۍ تمرینې او د اړیکو کشف او پیدا کول شامل دي او زده کړه هغه بدلون دی چې د تمرینو او یا مانا کل په ځواب کې په لاس راغلی وي . د مثال په توګه کله چې زده کوونکی د یوې نوې مسالې سره مخامخ شي . نو پخوانو طرحو او تمرینو ته مراجعه کوي څو د مسئالې په حل کې مرسته ورسره وشي .

(1) The low of good continuation.

په داسې زده کړه کې یوه کلي قاعده د قیاس(۱) په ډول د زده کړې اساس او بنسټ ګرځي او مطالب له هغه څخه کسب او درک کیږي.

څو که نمونه یا بیلګه د زده کړې بنسټ وه، یانې ادراک او زده کړه د جز څخه کل ته رسیده او یا حاصلیده، نو دې ته استقرائي(۲) طریقه وایي.

د ګشتالت په شیوه او طریقه کې، د زده کړې اساس او بنسټ ادراک بصیرت او د مسائلو حل دی. په دې طریقه کې زیار ایستل کیږي چې مسائلو ته د کل په توګه پاملرنه وشي، اجزا او اړونده اړیکې یې وپیژني او نوموړې مسئله حل کړي. په دې لحاظ باید په زړه ورتیا وویل شي چې زده کړه د ګشتالت له نظره ادراک، بصیرت او د مسئلې حل سره تړلې ده.

د ادراک اهمیت په ګشتالت کې:

ادراک یو له هغو موضوعاتو څخه ده چې د ګشتالت ارواپوهنې ځانګړې پاملرنه ورته کړېده، او عقیده لري چې زده کړه چې له درک څخه نه حاصلیږي او ادراک هم هغه وخت تحقق پیدا کوي چې دا عوامل لکه: پاملرنه، احساس، پخوانۍ تجربه او د مانا زمینه ورته برابره کړي. کلي بڼه تل د اجزاوو څخه ترمخه درک کیږي. د کل د ادراک څخه وروسته د اجزاوو درک او پیژندنه اسانه کیږي.

د دې ارواپوهانو په نظر، ډیر خلک د هغو شیانو زده کړې سره مینه لري چې دوی ته مانا او مفهوم ولري. په تجربه ثابته شوې

(1) Deduction (2) Induction.

ده چې په رندو سترګو او یا طوطي واره زده کړې نه یوازې داچې بریالیتوب نه لري ژر هیریږي . دګشتالت د ښوونځي یوه اروا پوه کاتونا(1) د څیړنو وروسته داسې نتیجه واخیسته چې زده کړې د پوهې او ادراک له مخې چټکه، انتقال او تطبیق یې په ورته موقعیتونو کې ډیره او د مطالبو بیا رایادول اسانه وي. او که مطالب طوطي وار زده شي، نارسا، بې مانا او ډیر وخت نیسي.

د بصیرت (بینش) نقش :

دګشتالت د ښوونځي د اروا پوهانو په عقیده په زده کړه کې بصیرت ډیر بنسټیز نقش او اهمیت په غاړه لري . ځکه د دوی په خیال زده کړه د نویو بینشونو پیداکول او یا د زړو بینشونو تغییر او بدلون دی. بینش هغه وخت حاصلیږي چې شخص د خپلو موخو (اهداف)، د رسیدو لپاره نه یوازې نوې لارې د استفادې ، د محیطي عواملو څخه ، پیدا کړي ، بلکه د خپلو بدني امکاناتو د کارولو لپاره هم نوې وضعه ولټوي . په واقعیت کې د ګشتالت په اروا پوهنه کې زده کړه، د نوي بینش او ملتنا پیدا کول دي چې یو اکتسابي عمل شمیرل کیږي.

د سلوک او زده کړې اړیکې :

دګشتالت د اروا پوهانو په نظر هر ډول تغیر او بدلون په فرد او چاپیریال او یا د دې دواړو ترمنځ اړیکو ته ، سلوک ویل کیږي .

(1). katona.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دګشتالت له مخې په نفساني سلوک کې هدف او ذکاوت (هوښیاري) شامل دي ، خو بدني حرکت سره اړیکې نه لري . په دې نظریه کې نفساني سلوک په مستقیم ډول ښکاره او مشهود نه دی بلکې یوا ستنباطي عمل دی . خو سلوکین دې برخه کې کاملاً متفاوت نظر لري . د دوی په نظر سلوک هر ډول عضلاتي محسوس فعالیت او د غدو ترشحات دي چې د بدن د غړو د حرکاتو په واسطه د اوښکو ، خولو ، لاړو او یا داسې نورو څرګند یږي . د تداعي له نظره زده کړه او د مشهوده سلوک بدلون یو له بل سره تړلي دي . خو دګشتالت پلویان وایي : داسې نه ده چې ښکاره سلوک ، زده کړې سره مترادف وګڼو د دوی په عقیده بدلون په بصیرت کې ډېر مهم دی ، نو زده کړه د بصیرت بدلون دی . کورت لوین[1] الماني پوه ، څیړونکی او د امریکا استوګن ، د ساحوي معرفت نظریه د محرک - ځواب او همداسې د تداعي ګرانو د نظریې په مقابل کې وړاندې کړه او د دوی په مخالفت کې رابرته شو . د پوه د ساحوي معرفت نظریه[2] د ګشتالت د ښوونځي په چوکاټ کې په نسبتیز ښه مطرح کړه .

نسبیت یا نسبي اصل[3] دا څرګندوي چې هیڅ شی په یوازې توب ، د احساس او ادراک وړ نه دی ، مګر د نورو څیزونو په ارتباط او اړیکو پېژندل کېږي . دا عبارت داما نا لري چې هر شی رموز په ذهن کې ، د تصویر او زمینې په حیث ، له یوه خاص جهت او زاویې نه تشکل مومي . په بایله کې نسبیت د فزیکي او عینیت له طریقه ، بلکې په ادراکي او رواني لحاظ توصیفېږي .

---

(1) Kurt Lewin (2) Field or cognitive field theory.

(3) Relativism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب سره ارواني واقعیت عبارت له هغه ذهني طرحې او یا نسبت څخه دی چې فرد یې له فیوشني څخه ، د حواسو په مرسته په لاس راوړي. خپله هغه شی او چاپیریال یې پېژني او د کارونو څخه یې ګټه اخلي

ساحوي نظریه پر دې فکر بنا شوې ده چې د انسان ټول رواني فعالیتونه په یوه ساحه یا میدان کې واقع کیږي او دا ټول عوامل یو له بل سره په متقابل ډول اړیکې لري. په دې نظریه کې زده کړه هغه نسبي عملیه ده چې فرد په کې نوی بصیرت یا بینش کسبوي او یا دا چې په خپل پخوانې بصیرت کې بدلون راولي.

په لنډ ډول ویلای شو چې بینش هغه احساس ، ادراک ، نسبت او پیوند دی چې ډیره وسیع مانا او مفهوم لري . د بینش ربنتنی مفهوم هغه احساس او ادراک دی چې انسان ته د ژوند په شرایطو او موقعیتونو کې حاصلیږي.

په ټولیزه توګه ساحوي نظریه، د بصیرت وده او زده کړه او هغه بدلون ته وايي چې د ژوند د فضا په معرفتي جوړښت کې منځ ته راځي.

د فرد مجموعي بصیرت او بینش د ژوند د فضا معرفتي جوړښت جوړوي. معرفتي جوړښت د هغه پیدا ایښت او ادراک په مانا ده چې فرد یې له خپل رواني ، فزیکي او اجتماعي چینو څخه حاصلوي په داسې چاپیریال کې خپله فرد او ټول هغه اړوند واقعیتونه چې په مفاهیمو اعتقاداتو او امیدونو پورې اړه لري، شامل دي. نو ځکه د ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

دفضا، معرفتي جوړښت د ژبې د وده، عواطفو، ټولنیزو اړیکو او سلوک په بڼه څرګندیږي.

د ژوند فضا:

د ژوند فضا[1] یوه کلي نمونه د هغو موثرو عواملو ده چې په ځانګړې لحظه کې په سلوک اغیزه اچوي او د فرد رواني نړۍ منځته راوړي. په کلي توګه خپله فرد او د هغه رواني چاپېریال په کې داخل دی، مطلب د رواني چاپېریال فزیکي او ټولنیز محیط دی. د ژوند فضا کې هم مادي او فزیکي شیان او هم نمادي[2] او عملي[3] (وظیفوي) روابط او اړیکي داخل دي. د ژوند په فضا کې نه یوازې هغه شیان چې په اوسني زمانه کې ادراک کیږي بلکې داسې مواد لکه حافظه، تجربه، هنر، افسانه، دین اټکل، او امید ونه شامل دي.

د رواني جهان مجموعه معمولاً د فرد د ژوند د فضا له ګډو فصلونو څخه تشکیل شوې ده. دې رواني جهان کې ممکنه ده احکام او استعدادونه، شخصي معلومات او ګروهې، تېر او راتلونکي لرلید مجرد افکار او عیني شیان هم شامل دي.

لوین خپل اصلي فورمول د ژوند فضا په هکله په دې ډول طرحه کوي:

$$B=f(P.E)$$

په دې فورمول کې B سلوک، f تابع، P رواني حالت او E رواني

(1) life space (2) symbolic (3) functional.

محیط بنیي . د دې فرمول په اساس دژوند فضا له فرد او دهغه دخاص رواني حالت او چاپیریال څخه جوړیږي . د دې مانا دا ده چې دژوند فضا یو فعال او خوځنده[1] کل (مجموعه) دی، چې د هرې برخې بدلون په نورو برخو هم اغیز کوي او هر بدلون ټولې وضعې پورې تړاو لري . په بل عبارت داسې یې کلیت دی چې د ژوند له مسئلو څخه یې ریښه اخیستې ده .

شخص او رواني محیط یې یو له بل څخه جلا او انحصاري حالت نه لري بلکې هر یو یې، دکل یلغې د رواني میدان یا د ژوند د فضا جز جوړوي .

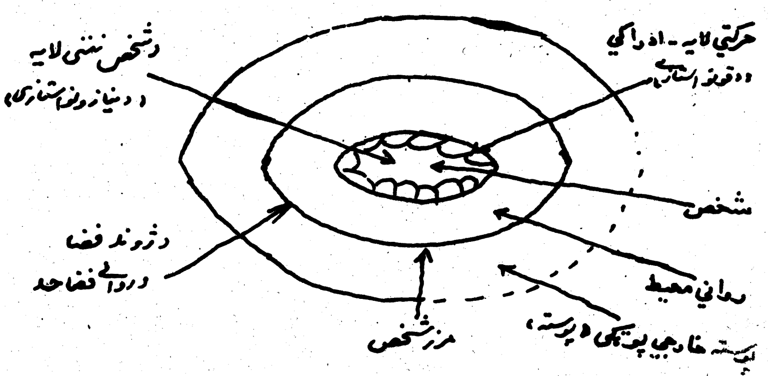

پورته جوړ بنسټ یې پوټکی د بهرنۍ پوستې[2] په نوم احاطه کېږي . د ژوند د فضا خارجي پوسته، هغه فزیکي او ټولنیز حالت د چاپیریال ته وایي چې فرد یې په هغه ټاکلې لحظه کې هیڅ ډول رواني حالت نه لري، خو د درک نهایي قوه (نیرو) ورسره وي .

---

(1). Dynamical.   (2) Foreign hull.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند فضا له بې شمېر منطقو، مکانونو، اشیاوو، کارونو او ډول ډول سلوکونو چې مربوط ځانګړې ارزښت لري جوړه شوېده.

دا منطقې نه د مادي له نظره بلکې له معنوي جهته توصیفېږي او داسې فعالیتونه لکه موټر وانۍ، د دوستانو کتنه، ډول ډول سرګرمیګانې مسافرت او بېلابېلې پدیدې منځته راوړي. په نوره پوړې مثبت ظرفیت او ویره ونکي او بېزاره ونکې منطقې منفي ظرفیت لري.

شخص او د هغه چاپېریال چه یو وخت د ژوند په فضا اغېز کوي د ماهیت او وظیفې په بنسټ یو بل سره تړلې دي. فرد، چاپېریال او د ژوند د فضا خارجي برخه ممکنه ده په لوړ رتنه هند سي شکل کې وښودل شي.

د ژوند فضا په خاصه توګه پوره روانې پدیده ده. ټولې روانې حادثې لکه عمل کول، فکر کول، زده کړه، خوب لیدل، هیله کول او داسې نور فعالیتونه دي چې له فرد او چاپېریال څخه نه جلا کېږي او د ژوند له واقعیتونو سره کلک پیوند لري. لنډه دا چې د ژوند فضا یوه فني اصلاح ده چې د فرد ټنې وضعې لپاره وضع شوېده.

روانې چاپېریال

روانې چاپېریال هغه شی دی چې شخص د هغه له مادي او ټولنیز چاپېریال سره تړي. په دې اساس روانې چاپېریال هر امر او مادارو موقعیت دی چې له شخص څخه بهر او د هغه له کبله شخص کولای شي

خپل رواني حالتونو ته بدلون ورکړي .

فزيکي چاپيريال په کلي توګه مادي وسايلو او شرايطو ته وايي چې شخص يا شي په کې شامل دى . اما ټولنيز چاپيريال هغه اوضاع او حالات دي چې د شخص اطراف او چاپيريال يې نيولى دى او په هغه کې نظرونه او ګروهې د يوې ټولنې يا يو ملت شامل دي . که څه هم فزيکي او ټولنيز چاپيريال د يو ګروپ د افرادو رواني محيط له پاره زمينه او شرايط برابروي خو بيا هم په ځانګړې توګه د هريوه له رواني محيط سره ښکاره توپير لري . د بيلګې په توګه په يوه ټولګي کې د زده کوونکو فزيکي چاپيريال ظاهراً يو ډول ښکاري . ولې د هريوه رواني چاپيريال له بل سره توپير لري . په دې مانا چې ممکنه ده يو زده کوونکى جسماً په صنف کې حاضر وي اما رواني حضور ونه لري . (پارسا ، ١٣٧٢ : ٣٣٢) .

هرگز وجود حاضر غايب شنيده اى

من در ميان جمع و دلم جاى ديگر است .

سعدي "

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

د رواني ښوونځی

کله چې د عمل د اصالت ښوونځی په امريکا کې جوړ شو نو په اروپا کې د رواني تحليل[1] تر عنوان لاندې ښوونځی رامنځته شو. که څه هم د دې ښوونځي بنسټ فرويد کېښود، خو شارکو[2] او ژانه[3] فرانسوي پوهانو په خپلو څېړنو سره د دې ښوونځي په رشد او پراختيا کې ستره ونډه واخيسته. ادلر[4] او يونګ[5] په اول سر کې د فرويد سره هم عقيده وو، خو وروسته تر يو وخته يې د فرويد سره د نظر توپير پيدا شو، خو د دې ښوونځي د پراختيا په برخه کې يې ونډه درلوده.

فرويد[6] (1856-1939) د رواني تحليل د ښوونځي رهبر، طبيب اروا پوه، د اعصابو متخصص او په عين حال کې فيلسوف او انسان دوسته عالم په دې عقيده و چې هر څه چې د انسان په هکله ويل کېږي بايد په علمي توګه وڅېړل شي. فرويد د اروا پوهنې موضوع او طريقې ته بدلون ورکړ. ده په اروا پوهنه کې د احساس، ادراک، تفکر او ذکاوت پر ځای د هغو رواني جريانونو پر بحث وڅېړو چې مبهم شعور، "ناخود آګاه ذهن" پورې مربوط وو، پيل وکړ. ده عقيده

(1) Psychoanalysis (2) Chorcot (3) Janet.

(4) Adler (5) ung (6) Freud.

(ċ) ketabton.com: The Digital Library

درلوده چې د داسې څېړنو او مطالعاتو لپاره از ما يينتي طريقې يا لابراتواري کار او همداسې باطني مطالعه⁽¹⁾ مناسبه نه ده بايد بله طريقه و کار ول شي .

فرويد عقيده درلوده چې بايد د ټولو رواني بې نظميو او د تضاد منبع د شعور په ناخود آگاه برخه کې و پلټل شي . د دې منبع د کشفولو لپاره هغه د « خوب د تحليل او د مريض د افکارو د تسلسل » له طريقې څخه استفاده کوله . فرويد د نارو غانو د علاج په ضمن کې داسې نارو غانو سره مخامخ شو چې د جنسي نا راحتيو د بحث په هکله او يا د هغو تجاربو په هکله چې د وی درلو دې ، شرميدل د همدې اصل له مخې فرويد جنسي تمايلات چې په کلي توګه ، ميل خوښي او لذت دی ، د افرادو د کړو وړو محرک باله . فرويد د دې ته پام ساته چې د جنسي تجاربو يا دول ، تذکر » اسانه کار نه دی بايد نارو غانو سره مرسته وشي چې دا تجربې بيا په خاطر راوړي او له دې طريقه نظم او روحي ارامتيا مجدداً کسب کړي . د تيرو واقعاتو بيا راياد ول او د ذهن يا شعور په اګاه يا د وبنانه برخه کې وارد ول ، د شخص د کړو وړو د کنترول او د ارواني بې نظميو د خلاصون لپاره ، د يره ښه وسيله ده .

فرويد به له و ګړو سره مرسته کوله څو شاته وهل شوي تمايلات خاطر اق يا حافظې ته راولي ، هغه زيار ايسته څو داسې فرصتونه برابر

---

(1) Introspection

کړي چې فرد په آزاده توګه څه چې په خپل ضمیر، وجدان او ذهن کې لري، بیان
کړي او په دې ډول وکولای شي د ناراحتیو منبع او ریښه پیدا کړي. فروید
په دغو تجربو یا تمایلاتو چې شاته وهل شوي، د پیدا کولو لپاره وقایع
د ورکتوب تر دورې تعقیبوي، ځکه چې هغه په دې عقیده و چې منشأ د
ډیرو ناراحتیو چې شاته وهل شوي د ماشومتوب په دوره کې دي.

فروید په د بې نظمیو د منبع د کشف لپاره، د خوبونو د تحلیل او تعبیر
له طریقې څخه کار اخیست. هغه په دې باور و چې په خوب کې شاته وهل
شوي تمایلات په بله بڼه څرګندیږي. د فروید په نظر د جنسي وقایعو د
مطالعې له لارې په کولای شو چې له ټاکلو نښو، علایمو، څخه استفاده وکړو:
هغه په ځینو نښو د جنسي وقایعو وسیله بلله.

فروید عقیده درلوده چې جنسي غریزه لومړی خولې ته متوجه وي
د خولې خوځول یا حرکت په کوچني کې د لذت سبب ګرځي. بیا وروسته
دا تحریکات د بولو محل ته پام ګرځوي او ماشوم د بولو کولو څخه خوند
اخلي. په تدریج سره جنسي غریزه اشیاو او اشخاصو ته پام ګرځوي
په کومو کې چې ماشوم د پلار او مور له مینې خوند پورته کوي.

لکه چې وویل شو فروید عقیده لري چې د ذهن ناخبره برخه
دا شیان په ژوند کې کارنده ونډه لري. د هغه په عقیده د ذهن
ناخبره برخه موږ د بهرنۍ نړۍ سره مربوطوي او تر یوې اندازې
مو برخیله وضعه ضبطوي. خو ډیر قوي عوامل د ذهن یا شعور په
ناخودآګاه برخه کې دي چې په کړو وړو او افکارو پوره واکمني لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله د سلوک د پوهېدلو لپاره باید د دې عواملو، کشف ته ځانګړې پاملرنه وشي. دا عوامل د ځینو تمایلاتو د شاته رمطو له کبله، د شخصیت په نا اګاه برخه کې فعالیت کوي او د دې او غیر عادي سلوکونو، منشأ او منبع ده د شاته وعلو د توضیح لپاره با د انسان د شخصیت جوړښت د فروید له نظره مطالعه شي. احمد اردوباري د : ۹۱-۹۶.

د دې بحث پایله دا ده چې د روانکاوی اساسي عمل دا دی چې نا روغ کې امکان د خود آګاهی له ناخودآګاهۍ څخه منځته راوړي.

ځکه چې نهایي علت د ټولو ناحوالو په تزلزل د شخصیت کې د دې چې له ناخودآګاهۍ څخه سرچینه اخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

د ارواپوهنې دریم قوت

د دې ارواپوهنې بنسټ ایښودونکي هریو کارل راجرز[1]، ماسلو[2]، رالومی[3] الپورټ[4] او نور دي چې پخپلو دول دول څېړنو او توانیدل چې د دې نوې پدیدې لاره چې دارواپوهنې دریم قوت[5] نومیږي اواره کړي.

هیومنیزم: (د انسان مینه یا بشردوستي)

هیومنیزم[6]، دانسان مینه یا بشر دوستي ډیر اوږد تاریخ لري چې لرغونې زمانې ته رسیږي. خو خوب اوان یې په شلمه پیړۍ کې د ژان پل سارتر[7] له خوا هر مل وخت څرګندونه انګازې وکړې. هغه څه چې په دې برخه کې دې فیلسوف ته ارزښت لري: د موجودیت یا هستۍ[8] پېژندنه ده. په دې فلسفي نظریه کې فرد ازاد دی چې پخپله خپل موجودیت او د ژوند لاره او طریقه وټاکي. سارتر د ګشتالت د ښوونځي هغه پدیده[9] چې د کل پر

(1) Rogers, C.R. (2) Maslow, A.H (3) May. Rolla

(4) Alport. (5) Third Force (6) Humanism.

(7) Sartre. Jean. paul. (8) Existentialism.

(9) Phenomenological.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنا استواره وي په اروا پوهنه کې معنی او اهمیت ورکوي. د هغه په عقیده حیات کل هغه وخت درک کېږي چې فرد ازاد اونه، د میل او اختیار له مخې د یوې واحدې، مجموعې په شکل، د چاپېریال په ارتباط عمل وکړي. د سارتر دا بیان ډېر مشهور دی چې وایي «زه د خپل ځان انتخاب یم» پوره عبارت د هغه، مقصد په دې هکله څرګند وي. د اکلیت هم د ازادۍ مسوولیت، واقعیت او قدرت الزام لري.

الپورت ډېر معروف اروا پوه هم په دې عقیده دی چې «هستي» یا د «وجود اصالت»، د انسان د ژوند شرایطو ته مانا او ژورتیا ورکوي او د لومړي ګل لپاره د «بشري اروا پوهنې»، د پرمختګ لپاره لاره پرانیزي

بشري اروا پوهنه:

بشري اروا پوهنې د «موجودیت فلسفې»، ته په پاملرنې سره د یوې څېړنې سرته رسولي او له سلوکیانو سره یې د مخالف دریځ غوره کړ. د دوی په عقیده «د مشهود سلوک طریقه نشي کولای د انسان سلوک د لابراتواري حیوان د سلوک په اساس توصیف کړو»

په واقعیت کې هماغسې چې جان دیوي د شلمې پېړۍ په پیل کې د سنت پرستانو پر ضد قیام وکړ او د هغه زمان د زړه کړې نظام یې تر انتقاد لاندې ونیو او هغه یې ناتوان، غیر موثر او صرف نمایشي وښود، د شلمې پېړۍ د دوهمې نیمایي بشر دوستانو هم د سلوکي پوهنځي د پلویانو په مقابل کې را پورته شول. او اعلام یې کړه چې د دوی طریقې بشري ټولنه بې روحه او بې محتوا کوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لا ممکنه ده چې د دریمې نړیوالې جګړې موجبات برابر کړي او بشري تمدن تباه کړي. او همدا سې داسې هم په ګوته کړه چې پوهان یې سلوک ته پاملرنه، انسان د طبیعي علومو د اصولو او اړیکو تابع ګرځوي. او دا تیکاو، تیرکه او تعاون، د ټولنې او فعال انسان په اهمیت او طبیعت د او پایله یې بیرته د انسان څخه لرې تبعیت بل څه نه دي. نو ځکه د سلوک طریقو کارول د انسان په مکلفه، نارسا، نامناسب، خام او سطحي دي. د تجربي علومو طریقه پوهانو د سلوک څخه محسوس اړخ — مطالعه او څیړي، خو د متفاوتو شخصیتونو، پیچلو اړیکو او ټولنیز نه شي مشخصولی.

بشري اروا پوهان تجربي څیړنو سره مخالف نه دي، خو داسې علم او پوهه غواړي چې انسان په صورت کل سره مطالعه کړي، او وکولای شي په اطمینان پوهه او نوې او جامع طریقه انساني واقعات روښانه کړي.

په نفساني او رواني نظر هم لازمه ده چې د ورځې حوادث او پیدو ته لکه تجربو، احساس او ادراک، مانا او د انسان خُلق او خوی ته هم پاملرنه وکړي. د داسې مسئلو څیړنه نوي فن او طریقې ته اړه لري چې د طبیعي علومو په ضابطه کې وجود نلري د دې بیانونو څخه دا پایله لاس ته راځي چې:

په بشري اروا پوهنه کې اصلي ټکی دا دی چې هر ماشوم ذاتاً عاقل او واقع بین دی. که د غفلتونو له مداخلې پرته مخه ازاد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود مختاره پر یښودل شي خپل ظرفیت سره سم پرمختګ وکړي. په دې مانا چې فرد هغه څه چې باید زده کړي د پر مسوولیت یې پخپله غاړه اخلي. نو باید ازاد او په خپله رهبر وي.

بشري اړوا پوهنه افر یښنده ګي، هنر دوستي او خپلو نوښتونو کلکه وي او تر خاصه پاملرنه کوي. که د زده کړې په نظام کې د غه مناسب شرایط برابر شي او زده کړه په خپله خوښه او رهبري سرته ورسیږي او د زده کړې چاپېریال بې له ویرې او ترهې څخه ایجاد شي، سالمه او روغه فضا رامنځته شي او فرد د ژوند له حقایقو سره اشنا او مطابقت پیدا کړي، په ارزښتناکه علمي ازمایښتونو او تجربو لاس پورې کړي. یوازې همدا طریقه ده چې دافرادو لپاره که ښوونکي وي که زده کوونکي مدیر وي یا مسوول د زیاتو تجربو له کبله د پرمختګ او لوړتیا لپاره بهترینه زمینه او فرصت برابروي.

د بشري اړوا پوهنې له نظره د یوه پرمختللي امونشي نظام نهایي موخه دا ده چې ازمویلي او په کار راتلونکي افراد وروزي او روزنه ورکړي. دا هدف په لاس نه راځي څو چې په موجوده تربیتي او روزنیزو طریقو کې بدلون رانه وستل شي. څکه چې د اموزشي نظام هدف له وړکتون څخه تر عالي تحصیلاتو پورې باید د تمایلي په خوځند طبیعت، پر تحول او بدلون، نه سنتي منګون او تحجر استواره وي. په دې نظام کې باید داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې فضا رامنځته شي چې د فرد په پرمختګ او وده تمامه شي. نوښت او ابتکار د دېرې موجبات برابر نه کړي. بلکې د هغه له ابتکاري توان او استعداد سره مرسته وکړي.

نو ځکه یوازې اساسي او صحیح بدلون د ښوونې او روزنې په نظام کې کولای شي چې د نني فرهنګ غوښتنې او اړتیاوې پوره کړي.

اوس نو که خپلې بقا او دوام سره مینه لرو باید د ښوونې او روزنې هدف د زده کړې تغییر او بدلون ته معطوف کړو. د دې موخې په وسیله یو تربیه شوی انسان زده کوي چې څنګه زده کړه (۱) وکړي. او دا هم ورته ثابتیږي، چې هر ډول معلوماتو سره ځینې اشتباه ګانې هم تړلې وي. څو کمال دا دی چې تېروتنې کمې شي.

په واقعیت کې څیړنې او د نویو معلوماتو راټولول دادمنه لار ده، چې د زده کړې او زده کوونکو د وضعې بهترۍ او ښه والی تضمینوي.

(۱) Learn how to learn.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

انوکلاين برگ ، روان شناسي اجتماعي (مترجم : علي کاردان) ، شرکت نشر اندیشه ، با همکاري موسسه انتشارات فرانکلین ، 1956 ، ایران .

ارا سته ،

احسان طبري ، بنياد اموزش انقلابي ، ۱۳۵۰ .

پارسا ، محمد ، روان شناسي یادگیري بر بنياد نظریه ها ، موسسه انتشارات ، چاپ رودکي ، ایران ، ۱۳۷۲ .

شعاري نژاد ، علي اکبر ، روان شناسي عمومي .

سیاسي علي اکبر ، مباني فلسفي ، وزارت اموزش و پرورش ، شرکت سهامي طبع و نشر کتب درسي ، ایران ، ۱۳۴۵ .

ردوث ، مکتب های روان شناسي (ترجمه : رضا بهرامي) ، ۱۳۴۸ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګليسي اخځونه:

(1) James. w. The Principles of psychology 1990. N.y : Holt.

(2) Hilgard. E.R. and Brown. G.H. Theories Of learning. (3 rd). New york. Appleton century. Croft. 1966.

(3) lewin. kurt. principles of Topological Psychology. Newyork. MC Graw Hill. 1936.

(4) Rogers. clark R. Freedom to learn columbus, ohio. charles E. Merll Publishing Co. 1969.

(5) Rogers. clark. R. Freedom to learn. columbus. ohio.

(6) Skinner. B.F. Science and Human. Behavior. 1953.

(7) woodworth. R. S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختيځ د بيا رغونې اداره (کور)
Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د ختيځ د بيا رغونې ادارې (کور) د خپرونو څانګې تر اوسه خپاره کړې دي:

۱. د سند باد پېښې، د ماشومانو لپاره په زړه پورې مصورې کيسې
۲. د طرابلس زمريان ، د ليبيا په مظلوم ولس د ايتاليايي يرغلګرو د ظلم انځورونکې قصه
۳. ولسي ملغلرې، د پښتو متلونو او ولسې قصو مجموعه
۴. لنډۍ، د ۴۰۰۰ په شاوخوا کې لنډۍ، راټولونکی سيداګل غريبيار
۵. د خوب نړۍ، خوب د ساپوهنې له نظره
۶. د سينې ناروغي او توبرکلوز، د طب د زده کوونکو او ډاکټرانو لپاره طبي کتاب
۷. تشخيصي راډيولوژي، د طب د زده کوونکو او ډاکټرانو لپاره طبي کتاب
۸. جراحی اعصاب (جلد اول)، کتاب طبي برای محصلين طب و دکتوران جراح
۹. رهنمای عملي کاربرد دواها، کتاب رهنما برای نسخه نويسي درست ادويهٔ اساسي
۱۰. د کمپيوټر اساسات، وينډوز او کمپيوټري محاوره د کمپيوټر په اړه بشپړ معلومات
۱۱. The Ethenic Composition of Afghanistan
۱۲. اوښکې د ښو په سر، د ډاکټر محمد يونس مروت شعري ټولګه
۱۳. رهنمای عملی طبابت اطفال
۱۴. د جزا قانون شرحه، لومړی کتاب، د کليم الله ملکزي ليکنه او څېړنه
۱۵. د درملو د استعمال عملی لارښود، ډاکټر مالتې وان بلومردر
۱۶. د اپينو لار، تاريخي قصه، استاد عبدالغفور برېښنا
۱۷. د اروا پوهنې ښوونځي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې د پوهنځي درسي کتاب

چاپ ته چمتو:

نغوړي او نغوتې (ولس نامه)، لطيف جان بابي

د خپلو کتابونو د تصحيح، ټايپ، ډيزاين او چاپ له پاره زمونږ سره په دې پتو په تماس کې شئ:

Dr. M. Farid Bazger
G.P.O. Box 607, Peshawar, Pakistan
Tel. +92-91-841280. 845637, 45504 يا 844202 Fax. +92-91-841089
E-mail Dr Farid Bazger: ora.peshawar@altavista.net

او يا د دعوت د خپرونې له لارې: C/O M.Tariq Bazger

P.O.Box 289, 2001 Lillestrom, Norway
Phone: 63875971
Fax: 63875971
E.mail: bazger@c2i.net, Website:http:/home.c2i.net/dawat

(c) ketabton.com: The Digital Library

ARIC
B
6.40
HAK
8865
cop - 2

Ministry of Higher Education
Kabul University
Faculty of Education

Schools of Psychology

Prof. Gul Rahman Hakeem

Published by: Khatiz Organization for Rehabilitation(KOR)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library